

N. A. CONSTANTINESCU

ORIGINEA
ȘI
EXPANSIUNEA ROMÂNILOR
PRIVIRE ISTORICĂ

CASA ȘCOALELOR

1 9 4 3

I.

ORIGINEA ROMÂNILOR ȘI CONTINUITATEA LOR ÎN DACIA *)

1. Vitalitate și expansiune.

Popoarele nu se deosebesc între ele numai prin limbă și datini ci prin încă o sumă de note comune înșilor, atât în ceea ce privește conformația fizică (tipuri rasiale, calitatea sângelui, natalitatea) cât și în ce se atinge de virtuțile sufletești, care se vădese pe deoparte în însușirile limbii și datinilor sau instituțiilor în genere, iar pe de alta în puterea de rezistență sufletească și de creațiune politică sau culturală. Așa se întâmplă, mai cu seamă, la popoarele bine încheiate în structura lor fizică și sufletească, putând înfăptui în cursul dezvoltării lor istorice, o expansiune, fie demografică — cea ce înseamnă o enormă sporire în număr, — fie politică, prin întinderea stăpânirii asupra altora, dar mai adeseori o expansiune culturală sau economică. Fenomenul acesta este unul din cele mai interesante în istoria lumii și el se produce la unele popoare o singură dată, indiferent de durata lui, la altele în câteva etape sau perioade, iar explicația lui se află într-o serie de factori lăuntrici sau externi. În primul rând el este o manifestare a vitalității, care poate lua, când forma unei creațiuni sau expansiuni, când

*) Am dezvoltat aici tema din Conferința mea: „Expansiunea Românilor” extras din ziarul „Ardealul” Nr. 13—14, Mai 1941.

altă formă, deoarece vitalitatea, cum a definit-o Nicolae Iorga, poate să treacă dintr'un domeniu într'altul ¹⁾).

Încă din primele secole ale ființei sale, istoria e martoră că poporul român a arătat o capacitate uimitoare în absorbirea elementelor streine, etnice sau culturale — cum și o rezistență dârză la silințele altora de a-l desnaționaliza. Cu toate că dintru început fusese îngustat în patria lui, asuprit și stânjenit de cele mai vitrege împrejurări, totuși, datorită vitalității sale, el a recâștigat repede spațiul pierdut, trimetând chiar curențe de expansiune etnică în toate direcțiile. Numeroase cercetări au luminat unele etape de înaintare a lui sau unde de răspândire care, începând din secolul XI, au durat până în secolul XIX, iar în spațiu ele au atins nu numai Istria în Apus și Caucazul în Răsărit cu unele grupuri răzlețe, dar a dat și colonii mai depărtate, pe malurile fl. Amur și în cele două Americi.

În privința aceasta Românii întrec pe toți vecinii lor din Sud-Estul european. Sub toate formele activității omenеști, ai noștri au pătruns — acolo unde se constată prezența lor astăzi — fie în calitate de păstori și cărăuși sau de plugari, ca odinioară, ori ca negustori și iscușiți meseriași, pentru unii din ei, mai târziu. Ca ostași însă, luptând pentru apărarea Europei sau pentru alte cauze streine, îi întâmpinăm mai din toate timpurile, în afara limitelor Daciei, pe toată aria Sud-Estului, începând cu Bizanțul Comnenilor și cu Italia angevină, ori Crimeea genoveză și ilustrându-se pe acele teatre de luptă, streine, înainte de a se face știuți în țara lor, pe frontul Carpaților, al Nistrului și al Dunărei, ori pe câmpurile de luptă ale Ungariei medievale, ale Imperiului Otoman și chiar ale Austriei moderne. Ba, experiența lor milenară

¹⁾ N. IORGA. Afirmarea vitalității românești, 1940, p. 8 „Iată cum vitalitatea, când nu se poate manifesta în domeniul politic, trece în artă, în comerț, în descoperiri geografice și alte ramuri de viață“.

În meseria războiului a produs și figuri excepționale, conducători de oști și de regate streine începând din secolul XII (Asăneștii și Corvinii), iar în domeniul culturii superioare acțiunea lor a dat o contribuție nu mai puțin strălucită și însemnată la progresul altor popoare, precum la luminarea Rusiei și la ridicarea economică a Serbiei, înainte de a ajuta în chip hotărâtor liberarea națională a Grecilor.

Intr'o scurtă privire nu se pot trage însă decât liniile largi ale acestei complexe probleme a expansiunii etnice și economice, precum și a rolului militar și cultural jucat de poporul român, a cărei expunere de total nu s'a încercat până azi; se vor cerceta însă factorii ce au ajutat-o și aspectele sub care ea s'a înlăptuit. Și vom vedea că cele dintâi rezultate ale acestei forțe de expansiune au fost, în primul rând: luarea în stăpânire, în secolii VII-IX a întregii Dacii de către Români, iar în al doilea: revărsarea diverselor curenți de emigrare peste limitele ei geografice, în toate direcțiile, pe întinsul spațiu tracic și pe acela al Romanității orientale.

2. *Exemple de expansiune politică și culturală.*

Vom lămuri prin câteva exemple ce este o expansiune, pentru a se înțelege mai bine fenomenul ce se repetă în Istoria omenirii aproape ca o lege sociologică, am putea zice, a marilor popoare.

Din cele mai vechi timpuri ale Istoriei nescrise, din etățile vechi ale pietrei necioplite, Continentele se populau cu un număr de rase umane, bine caracterizate biologic, și pe care arheologia «preistorică» ni le înfățișează ca înlocuindu-se unele pe altele, cele mai evoluat nimeind sau alungând în ținuturi sterpe pe cele inferioare. În modul acesta și Europa a fost luată în stăpânire de vreo trei-patru rase, în Mesolitic, din încrucișarea cărora,

în grad felurit s'au născut vreo nouă sau mai multe tipuri rasiale care au compus întâi popoarele arhaice europene din Neolitic. Dintre acelea o parte s'au menținut până în timpurile istorice sub numele de Iberi, Liguri, Pelasgi, Egeeni, în Europa, apoi neamurile zise «asianice» din Asia Anterioară: Carieni, Lidieni, Ketta (vechii Hitiți), Huri, Sumeri, toate păstrând graiurile în perioada lor protoistorică ce se scoboară, pentru unele, până prin secolul VII, a. Chr. Treptat însă ele au dispărut în cursul Evului antic, afară de câteva, salvate până azi, în vechea lor formă, cu datinile și graiurile lor arhaice, ca Bascii din Pirinei și unele neamuri caucaziene.

Unul singur dintre acele vechi popoare, înzestrat cu scânteia divină a marilor creațiuni, s'a ridicat odinioară în Europa până la o uriașă dezvoltare politică și culturală, înăbușind, desființând sau desnaționalizând pe celelalte. Evenimentul s'a petrecut în etatea eneolitică, pe la 3000 de ani înainte de Chr.²⁾, pe timpul când civilizațiile istorice din Egipt și Mesopotamia aveau o înflorire de aproape o mie de ani. O bună parte din vechile popoare sau aglomerări de rase europene s'au desnaționalizat și așa s'au pierdut treptat: Iberii și Ligurii din Apus, «Danubienii» și Pelasgii din Răsăritul Europei, și alți înaintași necunoscuți pe nume, creatori ai civilizațiilor ceramice în bandă sau pictate — Biruatorii sunt chiar strămoșii popoarelor indoeuropene, cari neavând un nume în tradiție, se numesc în știință: Indoeuropeni, deși ar fi mai bine să-i numim: Protoarieni, spre a-i distinge

²⁾ După arheologi ceva mai târziu. „Cert este însă că la sfârșitul neoliticului civilizația neolitică din Nordul european era indoeuropeană, datorită Indoeuropenilor veniți din stepile Rusiei sudice... Acest proces (aryanizarea) începe în a doua parte a mileniului III a. Chr. și este continuat și în primele secole ale mileniului II“. În ce privește Dacia, ea a fost indoeuropenizată sau chiar tracizată „înainte de epoca bronzului“ D. Berciu, *Indrumări în Preistorie* pp. 157—8, urmând pe arheologul R. Pittioni.

de urmașii lor. Ei au dat popoarelor subjugate o singură limbă și o cultură unitară, apoi o structură familială, socială și militară unică. Se pare că aceasta s'a făcut pe cale politică: a unui Imperiu, care putea să nu fie despotie, cel dintâi Imperiu din lume, a cărui existență se probează numai prin deducția logică a faptelor ce au urmat, lipsind despre dânsul orice știre scrisă³⁾.

Este de crezut că atunci, la creiarea acestui Imperiu, călăreții să fi jucat rolul de «armă invincibilă», căci isprăvile primilor cavaleri războinici, cari pentru întâia oară erau văzuți luptând călare și străbătând spațiul cu o iuțeală nevisată până atunci, au răsunat peste mii de ani în legendele popoarelor, dela centaurii și eroii ce sboară ca Perseu pe cai înaripați, ai mitologiei grecești, și dela «cavalerii danubieni» preistorici, adorați pe țărmurile Dunării, până la «eroul trac» înfățișat de arta greacă sub chipul unui tânăr călăreț, la care se închinau Tracii — apoi la Făt-Frumos al basmelor române, al cărui cal sburător se nutrea cu jeratic... Instituirea unui adevărat cult al calului din care un șir de datini s'au transmis din India până în Tracia și în Galia, ba și la popoarele moderne, ar fi în legătură cu vechea instituție a cavalerilor protoarieni.

Protoarienii au fost deci creiatorii celui dintâi Imperiu european, situat de filologi, cam între Rin și Nipru, și din masa de popoare supuse amalgamului civilizației protoariene s'au desprins în urmă, rând pe rând, roind ca albinele din stupul-mamă, noile popoare zise «indoeuropene»: Neohittiții și «Arii», cari s'au desfăcut în trei

³⁾ „Astfel, după Meillet, zice Elsler, gruparea indo-europeană ar fi rezultatul nu al unei formațiuni lingvistice naturale, ci al constituirii unui *imperiu preistoric*, când popoarele zise indoeuropene se aflau într-o situație pre-statică; ele ar fi vorbit limbi cu totul diferite; dar în urma stabilirii Imperiului preistoric, o *limbă comună* le-ar fi fost impusă“ (Bull. Centr. Synthèse nr. 4 Dec. 1927) *Revue de Synth. Hist.* vol. 44, pag. 26.

grupe: Mitani, Iranici și Hinduși, apoi Tokharienii ce înaintară până în Turkestanul chinez, Grecii, Armenii, Italicii, Celții; aceștia porniră la cucerirea lumii, în căutare de patrii nouă, pe când alții, ca: Germanii, Balto-Slavii, și Traco-Illyrii rămâneau, ca să zicem așa, în casa părintească, ori în jurul ei. Cei plecați de acasă n'au întârziat să atingă Oceanul Atlantic (Celții), Mediterana (Grecii și Italicii), ori Oceanul Indian (Iranienii și Hindușii). Prin superioritatea cavaleriei lor, moștenite dela părinți, cele trei popoare din urmă, Grecii, Iranienii și Hindușii, au isbutit nu numai să învingă alte neamuri barbare ci să cucerească chiar unele din vechile vetre de cultură istorică și preistorică, ce se întindeau, în mileniul II a. Chr., dela Troia până în Helada și Creta, dela Anau (în Turan), până la Suza din Elam, la Araspa și Mohenjo-Daro pe Indus.

După ce și-au creiat astfel fiecare o patrie nouă, în cursul mileniului II a. Chr. popoarele «aryene» sau indo-europene — fiindcă termenul de «aric, aryan» se raportează științific numai la grupul irano-hindus — au ajuns, la rândul lor, în cursul Evului antic, în faza expansiunii etnice, ca Celții, cari, mutându-se la Apus de Rin, și pe valea Dunării de sus, acoperiau, pe la 500 a. Chr., Galia, Nordul Italiei, parte din Spania și insulele Britanice, ori a expansiunii etnice și culturale ca Grecii și Hindușii, sau chiar faza expansiunii politice, ca Persii, Macedonenii și Romanii, întemeetori de Imperiu.

Astfel Tracii, — «poporul cel mai numeros, zicea Herodot, după Indieni», — când erau la punctul culminant al expansiunii etnice, pe care l-au atins cam între anii 800-900 a. Chr., îmbrățișau cu ramurile lor de trei părți Marea Neagră: Cimerienii în stepa dela Don până la Nistru. Geții dela Nistru la Dunăre, în spatele lor aflându-se Dacii, iar Tracii propriu ziși dela Dunăre până la Egee, pe când alte neamuri trace ca: Mysii, Bythinii și

Paflagonii treceau dincolo de Marea Marmara, în Asia Mică, unde Frigienii, de același neam, din poziția lor centrală, isbutiră a cuprinde chiar întreaga peninsulă în Imperiul lor efemer, pe la anul 800: Marea Neagră se putea deci socoti ca un lac tracic. Neștiutori, însă de folosul navigației și al negoțului pe ape, iar ținuturile ocupate de ei fiind destul de îmbelșugate, Tracii lăsară pe Greci să ocupe țărmurile Mării Negre, astfel că chiar de atunci ea devine, împreună cu Mediterana, de fapt un lac grecesc.

3. Formele expansiunii popoarelor. Succesiunea Imperiilor.

Acest fenomen, caracteristic evoluției popoarelor vechi și noi, se poate urmări, dealungul Istoriei, nu numai la Indo-europeni, și la Semiți, ci și la grupa raselor galbene; dar nu la toate popoarele se produce la fel, ci potrivit spiritului sau «geniului rasei», cum ziceau romanticii, la unele în domeniul culturei, la altele pe linia politică sau militară, ori pe cea economică. Cele mai de seamă civilizații din lumea veche le-au creiat, desigur, Grecii și Hindușii, dar limitele atinse de influența acestor două culturi, în spațiu și în timp, asupra omenirii, întrec splendorile oricărui imperiu politic mondial.

Alte popoare au luat pe umerii lor sarcina stăpânirii sau a domniei lumii, care se chiamă *cosmocratie* sau «imperiul mondial», creiată mai întâi de Sumero-Acadieni în Mesopotamia, sarcină pe care și-au trecut-o apoi, unii altora, istovindu-se pe rând: Egiptenii și Asirienii Medo-Persii, Macedonenii și Romanii. Fiecare din aceste popoare au înfăptuit, așa dar, o expansiune politică peste puterile rasei lor. Persii au luat imperiul dela Asirieni, dar pierzându-l la 330 a. Chr. s'au ridicat din nou, în secolul III după Chr., sub dinastia Sasanizilor și l-au dis-

putat Romanilor în curs de patru secole; înfrânți de Heraclius în mod definitiv, ei căzură în puterea Arabilor, cari ocupară după aceea și un număr de provincii romane, astfel că, la începutul Evului mediu, Imperiul lumii era de fapt în mâna Arabilor. Strimtorat în limitele sale, Bizanțul va continua numai în grele condiții sarcina «Imperiului roman», mai ales după ce se creiase în Apus Imperiul «roman» de concurență, la anul 800, din inițiativa Papei, al Carolingienilor, care va fi dus mai departe, însă numai formal, de cel «romano-german». Dar nici Califatul arab nu are o soartă mai bună căci, mai înainte de a împlini două sute de ani, el se desbină în două, apoi în trei califate și acestea într'o sumă de emirate. Acești trei concurenți, în cursul Evului mediu, la domnia lumii, din basinul mediteranian, pretindeau să continue, fiecare în felul său, vechea tradiție a Imperiului unic și indivizibil, până ce sosi un al patrulea concurent, de și mai scurtă durată, dar de origine extrem-orientală, Imperiul mongolic al lui Ghinghishan. Mai durabilă fu întreprinderea lui Osman, care creiază, tot pe vechile tradiții romane, Imperiul Otoman; el va fi combătut și concurat însă de regatele «imperialiste» moderne, de, marile puteri coloniale: Spania, Franța și Anglia, care în Evul Modern și-au trecut pe rând, una altele, preponderența mondială. Rusia și Germania s'au adaos, în epoca mai nouă, la pretențiunea Imperiului Lumii, pentru care se mai luptă azi: Statele-Unite și Japonia.

Pe linia economică, expansiunea se poate înfăptui și de popoare mai mici, cum au fost: Fenicienii din lumea veche, concurenți ai Grecilor, în timp de aproape un mileniu, iar Portughezii și Olandezii în Evul Modern..

O deosebită capacitate a dovedit, pe linia economică, și o ramură a poporului român, Aromânii, cari s'au pierdut însă în marea lor «diaspora» din secolii XVII-XIX, din lipsa unei organizații politice sau a unei puternice coeziuni naționale.

4. *Originea poporului român.*

A) Problema etnică.

Este inutil a repeta azi un adevăr în deobște admis de toată lumea că baza etnică a poporului român este cea tracică, spre deosebire de teoria romanității pure, pe care o susținea odinioară școala latinistă. Nu este însă mai puțin adevărat că istorici și filologi laolaltă sunt de acord asupra unei puternice pătrunderi rasiale din Italia prin coloniștii-păstori, agricultori și orășeni chiar, și că acest caracter pare predominant pe alocuri, răsărind ca niște insule sau ocupând ținuturi întregi din masa rasială ca să zicem așa, de caracter tracic. Mărturiile sunt numeroase și ca să chemăm una, la întâmplare, cităm rândurile unui geograf din 1885 care recunoaște în Bucovineni chiar, sângele roman... «Fetele au o extraordinară asemănare cu cele de pe malurile Tibrului și în statură și în forma figurii, ca și în veșmânt. Sunt tipuri sprintene, deosebit de mândre (üppig stolze) și totuși mlădioase, cu frumoși ochi negri, pe jumătate umbriți, plini de foc»⁴⁾.

Dar «rasa» tracică fusese, mai înainte încă, străbătută și de alte curențe etnice: iranice (Sciți, Agatirși, Sarmați, Iazigi, Alani), celtice (Scordisci, Bastarni, Cotini, Anarți, etc.) și ilire, dând o serie de sinteze politice și culturale, în care elementul etnic, proaspăt, avea un rol de seamă. Toate acestea însă veneau dintr'o lume nu prea mult diferențiată de cea tracică, aceea a familiei indo-europene. Despre Daci, în special istoricul adânc pătrunzător N. Iorga, spune că ei «sunt o triplă sinteză de Agatirși, adică Sciți nobili, iranieni, de Traci și de Iliri»⁵⁾. Și, deoarece vatra de formațiune a poporului român se întinde și peste Dunăre, până la munții Haemus și la o

⁴⁾ H. NEELMEYER-VUKASSOWITSCH, Oesterreich-Ungarn... 1885, Leipzig, pp. 38—9.

⁵⁾ N. IORGA, Ist. Rom. I, I. p. 252—255.

linie ce ar trece la Sud de: Sofia, Scopia, și Alessio, aceasta înseamnă că și popoarele traco-ilire de acolo, și cele din nordul Macedoniei, au luat parte la formarea puternicului strat autohton. Cele vreo 40 de numiri de popoare ce ar fi contribuit la formarea acelui străvechiu strat etnic, pe care ni le aduce Al. Philippide în «Originea Românilor»⁶⁾, nu trebuie să ne surprindă, multe fiind ale unor triburi, sau populații fără însemnătate. Asupra lor s'a imprimat apoi «Sigiliul Romei», așa cum l-a înfățișat în chip măestru N. Iorga în volumul cu acest nume. Se arată acolo cum Statul, oficial, și mulțimea anonimă, din propriu impuls, prin două acțiuni distincte, au colaborat în diferitele acte ale marelui proces de sinteză romanică, de multe ori al doilea precedând acțiunea celui dintâiu. Pentru a explica «repedea desnaționalizare a Tracilor», marele nostru istoric a emis ipoteza unei emigrații pastorale și negustorești a elementelor italice înainte de cucerirea militară. «Legionarul a luat în stăpânire ceea ce pregătise Italicul desțărât», după analogia fenomenului petrecut în Galia narbonesă și în Britania romană.

O analogie isbitoare oferă și Transnistria de azi: ostașul român a cucerit ceea ce țăranul moldovean a creiat.

După el vine Statul să consolideze și să completeze, să organizeze și să apere creațiunea populară, care, dacă lipsește, efectele dominației politice rămân sterpe, cum s'a întâmplat cu atâtea cuceriri efemere. Iar atunci când Statul oficial n'o mai poate păstra, ridicând scutul său militar și aparatul administrativ dintr'o asemenea cucerire, creațiunea populară rămâne în picioare, neclintită, ca o stâncă de granit: ceea ce s'a întâmplat la 275 cu Dacia noastră⁷⁾.

⁶⁾ Vol. I, pp. 597—607.

⁷⁾ N. A. CONSTANTINESCU, *Renovația Istoriei Românilor* de N. Iorga p. 18.

Cf. în acelaș sens: J. TOURNEUR-AUMONT, *La Roumanie et l'idée romaine de frontière*, în *Mélanges-Iorga*, 1933 p. 787—802:

Roma stăpânește, ea nu țintește romanizarea. Dimpotrivă, ca și Galia, Dacia însăși alerga după așa ceva.

B. Problema continuității.

Intorcându-ne la problema întinderii și a expansiunii Românilor, care nu s'a pus decât incidental în sintezele istorice, este clar că, fără o adâncă pătrundere a dezvoltării poporului român și fără largi discuțiuni, ea nu se poate înfățișa ca aproape de rezolvire. Firește că începuturile ei stau în strânsă legătură cu chestiunea nașterii poporului român și a continuității lui în Dacia. Să nu uităm însă că cele trei provincii ale Daciei (Malvensis, Apulensis și Porolissensis) ocupau numai a treia parte din Dacia geografică (cuprinsă între Nistru, Tisa și Dunăre), în timp ce restul ei constituia un larg «barbaricum», adică teritoriu care depinde numai cu numele de Roma, ca fiind brăzdat de câteva drumuri păzite de caste (unul trecea pe la Drajna-Bratocea, altul pe la Barboși-Poiana-Brețcu) ; acest «barbaric» era folosit în deplină autonomie de triburile geto-irano-celtice.

Strania idee a deșertării Daciei de provincialii romani la 271-275, pe care o mai susțin și azi, cu încăpățănare și fără temei, unii dintre vecini, a fost definitiv înlăturată atât de istoricii noștri cât și de cei mai serioși savanți din Apus, așa că ea nu se mai poate relua în discuție cu seriozitate. Cea mai convingătoare demonstrație s'a dat, în timpul din urmă în «Istoria Românilor» a lui N. Iorga (vol. I², și II); ea aduce și încheerea istoricului francez L. Homo, biograful cel mai autorizat al lui Aure-

„Dans chaque peuplade (voisine du limes), se formaient des colonies spontanées de Romains. Avant Trajan, des routes conduisaient de Mésie en Dacie.. Ainsi se préparaient silencieusement, dans la forme des Romanies latentes, des extensions nouvelles de la Romania officielle... Paysans daces et colons romains étaient voisins par les goûts et les idéaux. Ce n'était pas une entreprise difficile de romaniser des Dacies. Comme les Gaules elles accouraient,.. (p. 792—3).

lian, arătând că evacuarea oficial a Daciei, începută la 272 și terminată la 275, a lăsat într'însa, «fără'ndoială, majoritatea locuitorilor... rămași în regiunile muntoase ale Olteniei și Transilvaniei.. De altfel, zice el, evacuarea completă ar fi fost neexecutabilă fără un nou războiu; Goții nu s'ar fi învoit cu plecarea întregii populații civile ... care trăia în bună înțelegere cu ei și aceasta n'avea niciun interes să părăsească provincia».

Chestiunea continuității a mai fost reluată și de un alt istoric francez, F. Lot, care într'o lucrare mai nouă⁸⁾, crede în strămutarea întregii populații romane, dar că ea s'ar fi întors înapoi prin Banat în Ardeal, sub numele de Români, cu mult înainte de sosirea Ungurilor, așa că adversarii continuității nu se pot bucura prea mult de opinia d-lui Lot. Afirmatia lui Eutropius, repetată de Vopiscus și de alți istorici romani, cari au scris viețile împăraților, cuprinse în colecția numită «*Historia augusta*», și după care Aurelian ar fi «ridicat din orașele și satele Daciei pe Romani», ca să-i așeze în Moesia, este socotită de critica istorică modernă drept o încercare de mistificare patriotică a adevărului — deoarece părăsirea Daciei, pentru care se făcuseră atâtea jertfe, era privită ca o rușine pentru Imperiu. Ca dovadă a mistificării vine și numele ce s'a dat teritoriului desprins din cele două Moesii, unde s'au așezat resturile legiunilor și administrației retrase; el s'a numit oficial simplu «*Dacia*», cum observă și Homo, spre a se înlesni o confuzie utilă guvernului, iar nu Dacia Nouă sau Aureliană, cum îi zicem noi, spre a o distinge de cea autentică. Dealtfel, critica germană a etichetat de mult «*Historia augusta*» ca o «carte de minciuni», zice

⁸⁾ F. LOT, *Invasions barbares*, 19.., capitolul: „Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain” — căruia i-a răspuns d-l G. Brătianu, într'o lucrare, purtând acelaș titlu, din 1937, folosind și argumentații din vol. I, partea II-a a *Istoriei Românilor* de N. Iorga. „Une énigme historique” este și titlul unui studiu al lui Al. D. Xenopol, din 1882.

Iorga. În același sens, alt istoric francez vorbind despre afirmația autorilor *Historiei*, zice că măsura luată de Aurelian nu face și dovadă că ea s'a executat, ci numai că Statul ținea să scape de răspundere ⁹⁾).

Teoria presupusei emigrări și a reîntoarcerii după câteva secole în patria părăsită, cere să credem că s'a petrecut la noi un fenomen unic în Istorie, căci el nu se mai admite nici în cazul Evreilor, cari nu din Palestina au plecat în Egipt, ci din pustiul vecin (Edom, cu centrul în Beerșeba), iar la întoarcere ei au fost nevoiți a cuceri Palestina de la Cananieni, creștători ai unei vechi civilizații urbane acolo, și în urmă s'o apere de Filistenii. Așa dar, ideea emigrării și a reîntoarcerii unui popor, exact în aceeași țară, după vreo zece secole, pe care o propagă partizanii teoriei lui Rösler, motivată, în ceea ce privește plecarea, de o minciună patriotică, iar întoarcerea, pe simple ipoteze (căci nu există un singur izvor istoric, care să spună ceva despre mutarea înapoi) aceste idei inventate de cei cari sunt flămânzi după dreptul altuia, nu se mai pot admite nici în cazul poporului român.

Nu este nevoie să repetăm puternicele argumente pe care istorici de măsura lui A. D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga, le-au adus împotriva ideii deșertării Daciei de locuitori, ele fiind prea bine cunoscute; de curând s'au adus încă o serie de dovezi arheologice, filologice, istorice și etnografice; tot așa de temeinice, în revista «Transilvania», între care se disting cele etnografice ale d-lui R. Vuia: «Niciunul dintre popoarele conlocuitoare din Ardeal, zice dânsul, nu are o civilizație rurală cu caracter mai au-

⁹⁾ N. IORGA, *Istoria Românilor*, vol. I, P. II, pp. 334 și urm.

Cf. J. TOURNEUR-AUMONT, op. cit. p. 795: „L'édit d'Aurélien prescrivant la fuite aux fonctionnaires de Dacie, ne peint pas l'attitude dacique. L'administration „se couvrait“... Ce sont des documents sur la crainte administrative des responsabilités, non sur le passage lui même. L'édit d'Aurélien ne fait pas savoir ce qui a eu lieu dans la Romanie dacique (la Dacie Trajane)“.

tohton, având toate semnele unei civilizații străvechi, adânc înrădăcinate în trecutul și solul acestui pământ, ca poporul românesc».¹⁰

Dar, la acestea se mai pot adăoga aici câteva observații noi:

a) **Calculul demografic.** Se pare că la 297 Dacia lui Aurelian fu lărgită în dauna provinciilor vecine și împărțită în două: *Ripensis* și *Mediterranea*, în urma reformelor lui Dioclețian, dar nici în această formă ea nu putea să ocupe mai mult decât un pătrar din totalul suprafeței celor trei Dacii vechi: afară de aceea, solul ei este cu mult inferior în producție. Dacă populația Daciei se ridică, după socoteala lui V. Pârvan, la un milion de inși, Dacia nouă nu putea să suporte, date fiind limitele și fertilitatea ei redusă, mai mult de 200.000 locuitori proprii. Admițând că năvălirile de jaf dintre anii 250—275 ar fi înjumătățit atât populația Daciei vechi cât și pe aceea din viitoarea Dacie nouă (teritoriul respectiv al Moesiei), atunci putea să rămâe în aceasta un spațiu gol la 275, capabil să primească cel mult 100.000 locuitori noi veniți. Unde s'a putut înghesui, între acele limite înguste, și într'o țară atât de muntoasă și păduroasă, cum este regiunea Timoceană până azi, ceilalți 400.000

¹⁰) În „TRANSILVANIA“, Ian. 1943: C. Dalcovici, dovedește continuitatea poporului dacoromân prin săpături arheologice făcute în diverse localități ardelenene, cu urme din sec. IV, V, vădindu-l conlocuitor cu Goții și Gepizii. Em. Petrovici o dovedește cu presistența numelor de ape și chiar prin toponimia slavă, ce denotă o epocă de simbioză româno-slavă, înainte de venirea Ungurilor, apoi prin termenii de origine latină, speciali Apusului transilvan, ca *nea*, *june*, *aiu*, *a lusa*, etc., fixând teritoriul de formație al limbii române în „regiunile muntoase ale Transilvaniei, munții Banatului, Hunedoarei și Olteniei. R. Vuia aduce o serie de dovezi etnografice: tipul de sat resfirat, ca formă de așezare naturală, liberă, este cel mai vechiu dintre cele existente acolo; tipul original daco-carpatic al casei și curții cu terminologia lor, *portul* cu elementele străvechi dacice, atestate de Columna lui Traian, etc.

locuitori ce prisoseau? Afirmația lui Eutropius-Vopiscus este o evidentă mistificare! Când în anul 334 Constantin cel Mare transplantă la Sudul Dunărei cei 700.000 de sclavi ai Sarmatilor, istoricii vechi spun că el fu nevoit să-i risipească în șapte provincii: în Sciția mică, apoi în Tracia și Macedonia, sub care se înțeleg mai multe provincii. Cine erau acei sclavi ai Sarmatilor? Și de unde erau luați? Dacă originea lor etnică nu se cunoaște, regiunea se știe că era aceea a Banatului, unde se reducea de fapt dominația politică a Sarmatilor «federali». Iată un caz de transplantare, prezentat în condiții demne de crezare, ceea ce nu este cazul cu pretinsa deșertare a Daciei din 275.

b) **Calculul economic.** Când alungați de Huni, Goții fură primiți ca oaspeți în Imperiu la 376, și repartizați la proprietarii romani spre a lucra pământul în anumite condiții, ei s'au răsculat numai după câteva luni, ne fiind în stare să sufere regimul agrar roman, cu dijmă, impozite și corvezi, la care erau supuși și mai ales lucrările agricole. Ar fi fost ei dispuși, cu o sută de ani mai de timpuriu, la 275, să permită populației agricole să plece peste Dunăre, lăsându-i pe dânsii să facă agricultura? Așa dar, este o certitudine faptul că Goții, dedați numai carierii armelor, precum și aliații lor, Carpii și Sarmatii, cu cari împreună au ocupat Dacia, nu s'au învoit să lase ca să plece toată populația ei civilă, care, și până atunci, adică înainte de 275, în anii de ocupație trecătoare, alimentase pe barbari.

c) **O problemă socială.** Regimul marelui proprietar din Imperiul roman, exploatată până în secolul III prin coloni împovărați de datorii, se agravează, după reforma lui Dioclețian: coloni liberi devin serbi legați de glie, ceea ce nu era o situație atrăgătoare pentru țărănimea romană din Dacia. Bucuroși de a scăpa de sarcina fiscală insuportabilă, care făcea pe mulți provinciali, încă

de la începutul sec. III, să fugă la barbari, Dacoromani nu erau să alerge tocmai dânșii peste Dunăre, la 275, în noua provincie, unde îi aștepta continuarea și înăsprirea obligațiilor fiscale, împreună cu jugul marilor proprietari, refugiați se pare, cu averea lor, acolo. Studiile de istorie agrară au ajuns la aceste încheeri: colonii din Dacia erau deci mai bucuroși de un aranjament cu căpeteniile barbarilor, cari erau mai puțin exigenți de cât fiscul roman, de cât să treacă Dunărea împreună cu administrația și cu foștii lor patroni.

În monumentala «Istoria Românilor», pe care, cu puțin înainte de tragicu-i sfârșit, profesorul N. Iorga a lăsat-o ca cel mai prețios dar făcut națiunii sale, el a demonstrat cu dovezi indiscutabile că limba română s'a format mai ales pe stânga Dunării și că Dacia Traiană este leagănul formării și dezvoltării permanente a poporului român. La aceleași încheeri ajunge însă și filologul german E. Gamillscheg, vechiu prieten și cunoscător al limbii române. Impotriva chiar a filologilor români Ovid Densusianu și Al. Philippide, dânsul recunoaște câteva teritorii precisate geografic, pe axa Dunărei, în câmpia munteană, pe axa Carpaților și a Munților Apuseni, ca vetre pentru formarea și continuitatea limbii române, puind bazele unei ramuri de cercetări filologice-istorice de valoare; ele se cer urmate cu stăruință spre a se duce la capăt întregul studiu, merit a deveni încă un monument solid al continuității noastre în Dacia.

Însă una din cele mai puternice dovezi ale continuității poporului român în Dacia o aduce însăși expansiunea lor care se produce încă din secolii X-XI peste limitele Daciei spre Nord și Răsărit în Slovacia, Moravia, Galiția. ceea ce înseamnă că tulpina, adică masa centrală din Dacia, din care plecau numeroase colonii, trebuia să fie veche de mai multe secole, deci oricum anterioară venirii Ungurilor în Panonia.

C. Problema Daciei neromanizate.

Dar partizanii «teoriei lui Rösler» mai uită lucru: foarte scrupuloși când este vorba de afirmația, de altfel vagă, neverificată și interesată a textelor ce admit evacuarea, ei nu țin seama că în «barbaricul» din Transdanuvia, ca și în acela dela Tisa, din Apusul Daciei, de unde năvăleau neconținut Dacii liberi, amândouă fiind străbătute de drumuri și valuri romane, — exista încă o populație daco-getică, cu resturi sarmate și celtice, despre care istoricii latini, sus numiți, nu spun că s'a transferat și ea peste Dunăre, la anul 275; la acesta se adaugă apoi: Carpii, Anarții, Costobocii, din Carpații nordici, cari sub numele de «Daci liberi», aliați cu Sarmatii și Iazygii, popoare războinice, au dat așa de mult de lucru Imperiului și după părăsirea oficială a Daciei. Ce s'a întâmplat cu aceste popoare?

Se pune astfel marea problemă a Daciei tracice, ca să zicem așa, făcând parte din marele spațiu tracic, cuprins între Dunărea panonică și Bug (Hypanis), care și el fusese atins de influența culturii romane. În această regiune, desigur, ținuturile de graiu roman erau învrăstăte cu cele de graiu getic și sarmatic, ori se aflau în stadiu de bilinguism.

5. Romanizarea Daciei extraprovinciale (*Barbaricul*).

Nașterea poporului român.

S'au exprimat, în timpul din urmă, chiar și la noi, de cei nefamiliarizați cu studiile istorice, neîncrederea față de ceea ce susțin istoricii că Dacia s'a romanizat numai într'un secol și jumătate, dela 106, de când ea s'a făcut provincie romană și până la 255 când fu ocupată efectiv de Goți, pe timpul lui Gallienus, în cea mai mare parte. Se pune deci problema dacă acțiunea de romanizare s'a

exercitat în Dacia numai între anii 106 și 275, și dacă ea a fost plină de succes. În afară de ipoteza lui N. Iorga, arătată mai sus, după care fenomenul s'ar fi început cu mult înainte de anul 106 și că romanizarea nu s'a redus la o simplă acțiune oficială, care nici în curs de un mileniu n'ar fi dat singură rezultate apreciabile, ea fiind întreprinsă de o puternică masă de țărani italici, veniți în Iliricum și în Dacia, ca păstori și negustori — vom avea să constatăm îndată că: acțiunea de romanizare se va continua și după anul 275, și anume cu destulă intensitate. Fiindcă ea durează până pe la anul 488-500, dacă nu chiar, cu unele greutăți și după aceea, până la anul 602, se poate zice că Dacia a fost expusă romanizării, în condiții aproape egale cu provinciile din dreapta Dunării, adică în curs de aproape cinci secole.

Este cert că cele mai favorabile împrejurări pentru nașterea unui popor neolatin sau romanic s'au întrunit numai după plecarea administrației romane, atunci anume când a încetat de fapt folosirea latinei oficiale, în provinciile romane părăsite. Numai atunci populația de graiu roman, lăsată în voia soartei, și-a croit, potrivit geniului rasei și condițiilor de aici o viață nouă, a sa proprie, în cadrele noi ale autonomiilor locale, întrezărite pentru întâia oară de N. Iorga, și numite de el: «Romaniile populare»; ele erau conduse de *j u z i*, aleși de popor, mențiți a ține locul guvernatorilor de provincie, cari, după reforma lui Dioclețian se numiau *j u d i c e s*. Acele condiții favorabile formării poporului român s'au împlinit la noi, în Dacia veche, prin sec. IV și V, cam între anii 275, retragerea oștilor din Dacia și 488, plecarea Ostrogoților de la Dunăre; pe la 488-500 Slavii încep a invada Dacia Traiană.

Este o eroare curentă a istoriografiei afirmația ce se face de obicei că numai Goții, în special Vizigoții, au luat în primire Dacia ca federați, la 275, când de fapt se știe

„că ea fu ocupată atunci de trei popoare: Sarmatii la Apus, Carpii la mijloc și Goții la Răsărit. Sub stăpânirea sarmato-carpo-gotică s'a desfășurat, însă, mai intens acțiunea de creștinare, nu numai a populației romane din fostele trei provincii ale Daciei, dar și a populațiilor barbare dintre Tisa și Nistru, unii fiind evanghelizați în limba maternă, ca Goții, prin traducerea Bibliei în limba lor de către Ulfilas, pe când alții (Carpii, Sarmatii, Geții), de sigur, în latina vulgară, ceea ce avea efect dispariția lor ca neam prin creștinare, un fenomen ce se confundă cu romanizarea¹¹⁾. Căci romanizarea era efectul concomitent creștinării, în urma evanghelizării în latina populară și pe calea aceasta s'au romanizat părțile «barbaricului» din Dacia, ale cărei populații, intrând în comunitatea creștină a Daciei, învățau în același timp, latina vulgară și formau cu vechii provinciali romani o națiune omogenă. Atracția era puternică.

Pentru popoarele barbare (cum era Carpii, Sarmatii, Goții, etc.) creștinarea mai însemna și mirajul porților deschise ale paradisului pământesc, adică putința de admitere în Imperiu, în calitate de federați sau ostași de meserie.

Cercetările asupra terminologiei noastre creștine, latine au dus la încheierea că creștinismul nostru datează din sec. IV și V, și că el este de natură misionară, datând anume din epoca cuprinsă între 375-450, când și-a dezvoltat activitatea sa misionară, îndeajuns de cunoscută, Sf. Nicetas de Remesiana¹²⁾. Agenți pentru creștinarea păgânilor din Dacia erau acum destui: cum să ni explicăm altfel, prezența a vreo zece episcopate, numai pe ma-

¹¹⁾ Un exemplu ne dau și popoarele slave de la Elba și din Pomerania, germanizate prin evanghelizare de către misionarii germani.

¹²⁾ V. PÂRVAN, Contribuții epigrafice la Istoria Creștinismului daco-roman, 1911, p. 198. Acțiunea lui Nicetas nu este admisă de N. Iorga, care socotește suficientă acțiunea episcopatelor vecine.

lul drept al Dunărei latine, (Singidunum, Viminacium, Naissus, Aquae, Horrea Margi, Castra Martis, Scythopolis, Remesiana, Ratiaria), fără a vorbi de cele mai depărtate. la Serdica, Scupi, Ulpiana, etc.¹³⁾ și de cele din Scythia minor: Durostor, Tropaeum, Abrittus, Constantiana, Callatis, și altele probabile, dacă ele nu erau întemeiate cu scopul de a converti și popoarele fostei Dacii de peste fluviu, în special pe cele din Transdanuvia? Este bine știut de altfel că, prin desele lor expediții în stânga Dunărei, și prin cetățile ocupate acolo (Lederata, Arcidava, Drobeta, Turris, Daphne, etc. jurisdicția celor două Moesii și a Daciei Ripensis se întindea adânc în Nordul Dunărei. Dominația politică atrage după sine pe cea religioasă, deci și extinderea episcopatelor latine din dreapta Dunărei asupra întregii Dacii Traiane.'

Prezența Carpilor și a Carpodacilor e atestată în Transdanuvia și Dacia veche pe timpul supremației Goților și Hunilor; Carpodacii trecând în Moesia au fost siliți de Teodosiu cel Mare să se retragă înapoi, în țara lor (Zosimus, II, 21). Același lucru se petrecuse și cu Sarmatii, pe timpul lui Constantin cel Mare. Istoricii latini vorbesc însă de mutări în masă, efectuate după aceea, ale Carpilor și Sarmatilor în Moesia. La rândul lor, Hunii, pustiind o serie de cetăți și sate din peninsula (între 441-443) târăsc după dânsii câteva zeci de mii de cetățeni romani din Moesia și din cele două Dacii, colonizându-i în Dacia veche¹⁴⁾. Prin această mutare în masă a Romanilor creștini din Moesia, se readucea în Dacia, pe de o parte, un număr cu mult mai mare de Romani de cât acela care s'a putut expatria la 275, sub Aurelian, iar în al doilea rând se pregătea și mai intens opera de

¹³⁾ Idem, op. cit. p. 47-56.

¹⁴⁾ L. NISTOR, Autohtonii Daco-Romanilor în spațiul carpato-dunărean, An. Ac. Rom. 1942, p. 27, Cf. JULIUS JUNG, Römer und Romanen in den Donau-Ländern, p. 193.

creștinare-romanizare a Daciei întregi, de care am vorbit mai sus. Dar această operație a strămutărilor, atât de barbari luați dela Nordul Dunării și aduși pe solul roman cât și de populație romană, mutată de la Sudul la Nordul Dunărei, operație care s'au repetat adeseori, din sec. IV până în sec. VII și chiar mai târziu, a fortificat neșpus de mult elementul daco-roman, cultura latină populară și creștinismul în Dacia veche, pregătind aici, în cele mai prielnice condițiuni de viață autonomă. nașterea unui popor nou, romanic, poporul român. Aceste condițiuni și în special creștinarea au fost agenți puternici de romanizare și ele înlătură orice replică din partea celor care socot că Dacii nu s'ar fi putut romaniza în scurtul timp al stăpânirii romane în Dacia, dela 106 până la 275¹⁵).

O nouă etapă a românizării Daciei a fost înlesnită deci prin transplantările făcute de Huni. Sub stăpânirea acestora se refugiau, de altfel, de bună voie numeroși cetăți romani spre a scăpa de povara impozitelor, după cum ne spun scriitorii timpului. Dar este locul de a se pune o ultimă întrebare; în legătură cu pretinsa deșertare a Daciei din 275: oare dominația Carpo-Sarmato-Goților, între 275—375 să fi fost mai aspră de cât aceea a Hunilor, pentru ca provincialii să fugă până la unul, din Dacia, de frica celor dintâiu, pe când la Huni isvoarele spun că veneau și de buna lor voie? Desigur că nu. Și încă un fapt este sigur. Indiferenți în materie de religie, Hunii n'au pus piedeci operei de creștinare în Dacia și nici operei de romanisare a elementelor barbare ci, din contra, indirect ei au favorizat-o. După prăbușirea Imperiului hunic la 453, Ostrogoții, scăpând de jugul hunic, se așezară parte în Transdanuvia și parte în Moesia Inferior, cu centrul la Nova e, poate și în Dacia Ripensis, unde

¹⁵) Cf. „Origina Românilor” de I. Brătescu-Voinești și pamfletul cu acelaș titlu, semnat de Dr. N. Lupu.

au rămas până la 488, când pleacă în Italia. Trecuseră aproape două secole de la părăsirea Daciei Traiane și în acest timp se poate socoti că chiagul românesc era făcut: populația autohtonă romanizată se amestecase cu triburile geto-sarmato-celtice creștinate, luând prin creștinare și romanizare o structură socială nouă, aceea a dreptului popular roman, care va deveni «dreptul românesc». În Romaniile locale, luau loc, alături de jizi, la conducere: preoții și piscupii. Întreaga Dacie se romanizase și se creștinase mai înainte ca Slavii să treacă Nistrul în grupe mari și să se așeze în Transdanuvia (văile Moldovei și câmpia Munteniei), dislocând masa romanică din aceste regiuni. Fenomenul invaziei slavone în Dacia se petrece numai după ruperea zăgazului pus de Ostrogoți, adică după plecarea lor spre Italia, care s'a petrecut în 488.

Că poporul român se formase, înainte de venirea Slavilor și nu după sosirea lor, avem dovada în chiar cuvintele slave împrumutate de noi, care n'au intrat în legile fonetice nici în țesătura sintactică a limbei române.

6. *Plecarea Slavilor și prima reconchistă în Dacia.*

Dintre toate năvălirile barbare, aceea a Slavilor a produs cea mai mare turburare între locuitorii Daciei și o modificare tot așa de însemnată în harta sa etnografică. Blocul românesc abia format era sfârtecat, prin venirea Slavilor, cari vor împânzi toată Dacia, după plecarea Ostrogoților (488), dar și după căderea regatului gepid, cantonat în basinul Tisei (la 567). Expansiunea Slavilor era favorizată de protecția ce li acordă Haganul avar care, din cuibul său panonic, își exercită autoritatea necontestată asupra triburilor slave și bulgare, cum și asupra întregii Dacii. Masele românești fură sparte în bucăți mari sau mici, împresurate și îngrămadite pe spații mai restrânse, prin izbirea valurilor de triburi slave, ceea ce

va dura timp de un secol și mai bine. Către finele acestei grozave epoci, împăratul Mauriciu își puse de gând să scoată pe Slavi din Dacia veche și din Transdanuvia, mutând acolo teatrul războiului. Dar un trist eveniment, anume răscoala lui Focas aduse, odată cu pieirea viteazului apărător al Imperiului, o totală schimbare la Dunăre.

Ruperea frontului roman de la Dunărea de jos, în urma revoltei lui Focas, la 602, dacă a fost fatală Imperiului și Romanității din Sudul Dunărei, a creiat în schimb condiții mai bune pentru Daco-romani, care în chip automat se vor libera de presiunea maselor slavone îngrămădite până atunci în Dacia; revărsându-se peste Dunăre, ele ocupă provinciile romanice de acolo: Moesiile, Daciile și parte din Tracia. În modul acesta presiunea slavă din Dacia veche scade, Romaniile populare conduse de juzi se întăresc și încep acțiunea de recucerire a ținuturilor pierdute și aceea de re-românizare a Daciei. La această acțiune, ce se începe din prima jumătate a sec. VII se referă tradiția din Cronica rusă a lui Nestor despre «alungarea Slavilor din Dacia de către Volohi»^{*)}. Fenomenul se explică prin avântul tineresc al cetelor românești, pornit din vetrele de formațiune și de autonomie din Ardeal, din Banat-Crișana, din Oltenia și Muntenia; tinzând să ocupe golurile din vecinătate făcute prin plecarea Slavilor, vor elimina grupele streine slăbite, care erau păgâne. Asemenea Romanii populare se formau nu numai în interiorul Daciei, dar și în afara ei, pe întinsa vatră a rasei daco-getice, dintre Dunărea mijlocie și Bugul de jos.

«Cum în Apus Curțile «romane» și «teutone» trăiau

^{*)} Cf. Geografia lui MOISE din CHORENE, apud AUREL DECEI, „Românii din veac. IX-XIII în lumina izv. armene“, (Anuar. Inst. Ist. Cluj, VII, pp. 427-432, cu trei versiuni, redactate între 679-902, spune că 25 neamuri de Slavini din Dacia, înlocuite de „Goții (recte Vla-hii) războinici“, au trecut Dunărea, ocupând Tracia, Macedonia și alte țări.

alături, așa se păstrau, în Răsărit, Vlahiile așpre, lângă Gothiile efemere și Slaviile frățești. Multime de «românii» au oțome dăinuiră din Valonia până în Vlahia¹⁰⁾.

În acest timp, adică în prima jumătate a sec. VII, Hanatul avar creiază, ca și cel hunic, condiții favorabile românismului din Dacia, prin aducerea de numeroși captivi romani de peste Dunăre în Dacia. Grupele etnice românești mai mari se îmbină și fac să dispară astfel, rând pe rând, enclavele slavone, a căror amintire se păstrează în toponimia țării, sub numele de Scheia, Scheii, etc.; ele pornesc ofensiva spre Miază-Noapte și Răsărit, sporite cu noile contingente de «romani și creștini» pe cari Avarii mai întâi, în secolii VII și VIII, iar Bulgarii mai

¹⁰⁾ J. TOURNEUR-AUMONT, loc. cit. p. 799.

D-l G. POPA LISEANU, socotind că titlul și demonstrația „Expansiunii” ar îngusta drepturile noastre pe teritoriul Romanității Orientale — în articolul său: „Extrageri istorice” din „Curentul” (14 Ian. 1942), referindu-se la ediția primă a acestei lucrări, obiectează că nu țin seama de faptul că între Adriatică și Nistru „nu este vorba de o expansiune românească, ci de *aria* de formațiune a neamului românesc, de o extensiune, iar nu de o expansiune a poporului nostru.. care s’a format în același timp, în tot teritoriul trac și geto-dac *romanizat*. Și oriunde au existat Tracii și frații lor Ilirii, s’au ivit și Românii, în Dacia, în Panonia și în Pen. Balcanică. Se înțelege dela sine că această românizare, zice d-sa, a variat ca intensitate, după loc și împrejurări”. De acord cu d-sa, în principiu, mă deosibesc numai în ce privește timpul. Cred că poporul român s’a format pretutindeni, din aceleași elemente, dar în două faze diferite: Vatra primei formări a poporului român rămâne tot Dacia întreagă, desfăcută de Imperiu cea dintâi, celelalte provincii, urmează numai în faza doua; deasemeni în ce privește modul cum s’a format poporul: fără mișcarea de *expansiune* din sec. VII—IX nu se poate explica nici: umplerea golurilor lăsate de Slavi sau creiate de alți barbari în Dacia, și desnaționalizarea elementelor streine, nici prisosul probabil de forțe care era în stare ca, în faza doua (sec. XI—XII), să ia ofensiva ori colaborarea cu barbarii; și nici: prezența Românilor în afara „artei de formațiune”, adică. în Dalmația, pe vatra altei romanități dispărute, în Tesalia-Epir, în Galiția, în regiunea Bolohoveană și în Transnistria. „Cf. și T. Capidan, art. cit. în Anuar. Inst. Ist., Cluj, II p. 91.”

târziu, la începutul sec. IX, le târau din Imperiu dincolo de Dunăre, în Dacia veche, continuând sistemul Hunilor; astfel mărturisesc isvoarele istorice ¹⁷⁾).

7. Voevodatele sau Vlahiile și expansiunea românească sub Hanatele turanice.

Luptele pentru alungarea Scheilor vor fi căsunat o concentrare politică înfăptuită pe calea asocierii județelor originare sub conducerea celui mai viteaz dintre juzi, care s'ar fi numit oștenitor, termen ce se mai folosește încă de D. Cantemir în sec. XVIII.

Imperiul roman, în forma bizantină pe care o îmbracă după anul 602, se depărtase cu mult de Dunăre, la mijloc, între el și Daco-români, așezându-se Șcheii, la 602, și hanatul bulgar la 676, care cuprinde ținutul dintre Dunăre și Hem; cu toate acestea, din timpul lui Heraclius, dela 610 până la ocuparea Sardicei (Sofia) de Bulgari, pe la 810, în curs de două secole, triburile slave din părțile apusene ale Peninsulei, dela Timoc la Adriatica erau sub ascultarea nominală a Impărăției. Iată de ce noile așezăminte pe care le creiază dinastia Heraclizilor, provinciile militare (teme) guvernate de strategii se poate bănuși că au avut o influență puternică asupra acestor populații slave, care au tradus pe strateg cu «voevod» și, în acelaș timp, asupra județelor române confederate, atât de-a dreapta cât și de-a stânga Dunării, care vor primi titlul de voevod pentru cel de oștenitor ¹⁸⁾.

După nimicirea hanatului Avarilor la 797, Imperiul

¹⁷⁾ Tradiția din „Viața Sf. Dumitru“ dela Tesalonic, despre răscoala Bulgarilor, ajutați de „Captivii Avarilor“, în contra Hanatului avar (la D. Onciul, Originile Principatelor, p. 15).

¹⁸⁾ Cf. I. NISTOR, Emanciparea Dacoromanilor din Transdanuvia (An. Ac. Rom., 1942).

carolingian se întinde până la Tisa, aducând și din această parte moda întocmirii în ducate, împrumutată dela Bizantini.

Intocmirea în ducate sau voevodate se va desvolta apoi, atât la Slavi cât și la Români, în cursul sec. IX, și deoarece grupele de Slavi sau Șcheile nu erau lichidate cu totul din Dacia în acest secol, vor apare și ducate sau voevodate mixte, «slavo-române», ca acelea de care vorbește Cronica Notarului Anonim, că existau în Bihor și în Timișana. În aceeași cronică se amintește și voevodatul curat românesc al lui Gelou din Transilvania de Nord, cu scaunul pe Someș. De bună seamă că Slavii cari intrau în colaborare cu Românii în voevodatele mixte erau trecuți la creștinism, noua religie fiind acum propagată printre Slavi de discipolii celor doi misionari, Metodiu și Ciril.

Tot ca urmare a acestei colaborări în mai multe regiuni, juzii români se vor asimila în rang cu knezii, cari la Slavi, înseamnă principii dinastici. — Asociațiile de juzi sau voevodatele se numiau de ai noștri «țări românești», iar de streini «Vlahii».

Avântul românesc, pornit din sec. VII s'a continuat într'un ritm încet dar sigur, în cursul secolelor următoare. Vlahiile care apar în sec. X, în afara Daciei, fac dovada nu numai a autohtoniei elementului românesc pe spațiul traco-romanice dintre Adriatica și Marea Neagră, dar și a forței de expansiune crescândă a lui, în acest timp.

Cu Pecenegii se încheie seria dominațiilor turanice care înglobau Dacia întreagă în sfera autorității lor. Pe timpul acestor barbari s'a produs ofensiva Maghiarilor dela Tisa către județele și voevodatele române sau slavo-române din Dacia (între anii 950-1050).

În acest războiu se pare că Pecenegii sprijineau pe Români, cu cari ei încheiaseră colaborări în unele regiuni, după teoria lui N. Iorga, consolidând pe tot întinsul Da-

ciei județele și voevodatele sub protecția hanului peceneg. Județele rămăneau în multe părți unitatea politică organică, după cum se vede în confederația «Juzilor Bolohoveni». Deși voevodul în unele regiuni devine ereditar, de la un moment dat, el nu dispune personal decât de un singur județ, ca și Litovoiu din 1247. Acele confederații de județe sau «Românii populare» numite de streini: «Vlahie mare», sau «mică», ori «de sus» și «de jos» ca cele din Tesalia și Epir și cele dintre Drava și Sava, sau din Croația și Dalmația, se vor menține și în afara limitelor Daciei, până în timpul Evului medern când ele îau înfățișarea de «căpitănate» la Aromânii din Macedonia, de «craine» conduse de «bulucbași»-voevozi, la Românii Tîmocenii și la cei din «Starivlahul» Serbiei.

Nu ne oprim la cele din cuprinsul Daciei, ele fiind în afară de subiectul nostru. Vom aminti numai că în provinciile supuse coroanei ungare «districtele valahe» din Banat, numeroasele pnezate și voevodate din Crișana, Transilvania și Maramureș, se mențin multă vreme, până târziu prin sec. XV. Chiar în Moldova, se vor păstra câteva din acele vechi celule politice sub numele de «ocoale», așa zisele «republici țărănești» ale lui Dimitrie Cantemir, dela Vrancea, Câmpulung și Tîgheciu. Toate celelalte «județe» și voevodate dela Cerna la Milcov și de la Milcov la Ceremuș se desființaseră, după 1300, în folosul autorității domnești a Basarabilor și Mușatinilor,

Un fapt este cert prin urmare că, la venirea Ungurilor, Dacia se găsea în stăpânirea formațiilor politice românești.

Cucerirea maghiară n'a câștigat teren, la început, de cât prin sistemul simbiozei, al colaborărei, așa cum arată Cronica Anonimului că s'au petrecut faptele în ducatul Bihorului (al lui «Menumorut») pe la finele sec. X. În Transilvania Ungurii se infiltrează abia în cursul

secolului XI, când, scopul urmărit de ei, era numai să impună județelor românești un jug politic. Județele și voevodatele românești dintre Tisa și Carpați și-au păstrat, sub dinastiile arpadiană și angevină, în curs de mai multe secole, o bună parte din autonomia lor, pe care o pierdură treptat, pulverizându-se în judicaturi din ce în ce mai mărunte, conduse de juzi și voievozi, subordonați nobililor și comiților regali, cum și dreptul de a lua parte la dieta transilvană, alături de celelalte «națiuni». Cărmuirea separată a Transilvaniei, cu doi dragători mari, voevodul și vicevoevodul, în continuarea unui mare voevodat român, al cărui prim voevod român după supunere, «princeps Mercurius ultrasilvanus», pe la 1100, e amintit în isvoarele istorice¹⁹⁾, face dovada condițiilor onorabile în care poporul român primise supremația regelui: acesta se îndatorise, cum se vede să respecte autonomia țării cum și valabilitatea «dreptului românesc» (*jus valachicum al antiquo*).

Pe la 1050 Cumanii înlocuiau pe Pecenegi în Transdanuvia, adică între Nistru și Carpați; de acum înainte un hotar dușman se fixează pe culmile Carpaților, despărțind pentru întâia oară Dacia sub două regimuri politice deosebite: deoparte Dacia superioară, cu autonomiile ei fărâmițate, supuse regelui Ungariei, și de alta, Dacia inferioară (Transdanuvia, cum îi zice după vechi isvoare d-l I. Nistor), supusă hanului cuman, în curs de două secole, și numită pentru aceea «Cumania Neagră», în care juzii și voievozii români se bucurau de autonomie largă garantată de han.

Prin Dacia inferioară sau Transdanuvia înțelegem deci teritoriul viitoarelor principate Muntenia și Moldova, care, între 1050—1240, se numea Cumania Neagră, fiind

¹⁹⁾ I. LUPAȘ, Realități istorice în voevodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI (Anuarul Inst. Ist. N. Cluj, VII; — N. IORGA, Ist. Rom. III, p. 25.

tributar hanului cuman, în opoziție cu patria stăpânitorilor, Cumania Albă (=Kipciak), care se întindea dela Urali până la Nistru.

Nistrul făcea deci limita despre Kipciak sau Cumania Albă, patria barbarilor cari-și aveau locuințele acolo.

În această epocă poporul român dovedi o putere uimitoare de vitalitate, iar în sec. XIII, după 1241, deși suferise groaznică năvălire și subjugare a Tătarilor, el atinge apogeul expansiunii lui etnice sau demografice, deoarece undele de emigrație se întindeau la Răsărit spre Nipru, iar la Nord spre Moravia și Galiția, pe când în spre Apus ele se întâlneau cu Vlahiile și grupele păstrate din vechi timpuri în acele părți. Aceasta înseamnă că Dacia fusese luată în stăpânire deplină din punct de vedere etnic, de ai noștri, cu mult înainte de sec. XI²⁰). Limitele naturale ale Daciei, reprezentate prin fluvii ca: Dunărea, Nistru și Tisa, fuseseră depășite de poporul român, în expansiunea lui, cu mult înainte de năvălirea Tătarilor.

În rezumat: expansiunea etnică, atât în Dacia, cât și în afară de limitele ei, a fost favorizată de dominația succesivă a hanatelor turanice care, lărgind orizontul politic al țării, desființau hotarele politice din lăuntrul Daciei și înlesneau astfel circulația din care va rezulta unitatea economică și culturală a neamului; expansiunea se făcuse sub conducerea juzilor și voevozilor aleși de popor, și fusese înlesnită de ființa numeroaselor grupe de Români, risipite între grupele de streini, care sunt absorbite în mișcarea maselor centrale românești, cuprinse de avântul colonizator; tot așa au fost alungate, absorbite și desființate

²⁰) TH. CAPIDAN, în „Raporturile lingvistice slavo-române” (*Dacoromania III*, p. 144) admite „o epocă a expansiunii elementului românesc în Pen. Balcanică și la Nord, dealungul Carpaților care a urmat, aproximativ între perioada de despărțire a dialectelor românești și primele alcătuirii de Stat ale Românilor din stânga Dunării”.

grupele slavone (Șcheile), conduse de bătrâni și 'cnezi, după ce ele căzuseră în faza de bilinguism; pe calea aceasta s'au introdus de bună seamă o mulțime de cuvinte slave în limba română. Din această solidă dar lentă expansiune a Românilor, în curs de cinci secole (sec. VII-XII, tragem încheerea că: năvălirile barbare nu aduceau turburări prea îndelungate, ci erau urmate de lungi perioade de liniște; ele n'au silit întotdeauna pe Români să părăsească vetrele lor, spre a se retrage la munți, cum sună falsa teorie curentă, unde să fi rămas ascunși în curs de o mie de ani. Și, deoarece în curs de nouă secole, dela 375 până la 1270, s'au perindat la noi vreo cinci hane turanice, care, în total sau în parte, au stăpânit nominal în Dacia pe timp de vreo 600 de ani, dar cu care juzii și voievozii români știau să închee legături pașnice, plătind tribut în natură și dându-le ajutor militar, ba s'au încheiat, în ultimul timp, după anul 1000, chiar colaborări politice (teoria lui N. Iorga), credem că ar fi mai just să numim această epocă: a «împărățiilor turanice» de cât a «năvălirilor barbare.

II.

EXPANSIUNEA ROMÂNEASCĂ ÎN EVUL MEDIU AFARĂ DIN LIMITELE DACIEI

Factorii expansiunii

1. Factorii interni ai continuității și expansiunii

Din dezvoltarea ce am dat discuției continuității și formării poporului nostru în Dacia s'au văzut unele aspecte ale avântului românesc, capabil de rezistență, de absorbire a elementelor străine, creiator de curente de colonizare, și de fundațiuni sau de citorii politice. Aceste aspecte ne descoperă însăși forțele sau factorii vitalității românești, care sunt: Creștinismul popular (factor religios) păstoritul legat de ideea de libertate (factor social-politic), spiritul ostășesc (factor militar) și tradiția culturală străveche. Din conlucrarea acestora răsare conștiința etnică și creiațiunea formelor de viață specific naționale ale românismului, care, este o afirmație de mare viitor, cuprinsă în înseși numele de R o m â n.

1. Ideea de libertate și păstoria.

Odată cu plecarea cărmuirii și legiunilor, la 275, Dacia rămase în puterea barbarilor (Goți, Carpi, Sarmați), cari se îndatorau să apere, în calitate de «federali externi»

hotarul Dunărei despre alți barbari. Ei nu s'au așezat însă în mijlocul satelor romane, nici n'au arătat dorința să împartă moșiile, luând o parte pentru dânșii, așa cum vor face, mai târziu, Goții, în provinciile din Apus. Deprinși numai cu viața de bande militare, Goții se cantonau în locuri întărite, mulțumindu-se cu tributul în natură (grâu, vite, țesături) de la populația daco-romană și cu stipendiul în bani ce primeau de la împărat, când luau parte la expedițiile lui.

Se petrecu atunci un fenomen social nou: foștii coloni romani (clăcași) nu vor mai cultiva pământul pentru stăpânul care a plecat peste Dunăre, ci numai pentru nevoile lor, iar satele, scăpând din cătușele regimului fiscal și agrar roman, își vor alege căpetenii locale dintre fruntași, pentru paza ordinei, întocmind acele comunități sociale cu rol politic, conduse de j u z i, aleși anual la Sângeorz de popor, în locul vechilor magistrați oficiali; aceștia adunau și tributul pentru stăpânii barbari ai țării, făcând legătura cu dânșii. În modul acesta se naște autonomia locală, izvorul ideei de libertate. Pe când exploatarea agricolă desvoltase colonatul sub dominația romană, ca o formă de viață aproape servilă, din cauza exigențelor Statului, noile împrejurări politice de sub stăpânirea barbară vor permite localnicilor să pue un preț mai mare pe capitalul mobilier, mai ales pe vite, și astfel, ca formă de viață, păstoritul va înlocui în bună parte agricultura, favorizând libertatea socială. Desvoltarea economiei pastorale va caracteriza noul popor ce era pe cale de a se forma — și el va moșteni de la Romani cei mai de seamă termeni ai vieții pastorale; în orice caz păstrarea acestor termeni fac dovada că păstoritul era o formă de viață sau una din profesiunile de mână întâi la Dacoromani, încă din sec. III. Cităm ca nume de persoane: păstor (pastorius) și păstorie, păcurar (pecorarius), scutar (dela scutum), boar (bovarius), strungar,

etc.; vitele (vitae): oae, berbec, arete (aries), miel, capră, ied, bou, vacă, vițel, cal, iapă, armăsar, porc, mascur, turmă, nămae (animalia), păcuină, etc.; adăposturi de vite: arniu (hibernium), staul, stăuină (stabulină), culare (cubilaria), cutar (cohortalis), meriza (meridies), strunga, văcăreață; apoi: pășune (pastio), colastră, etc.

Păstoritul cu transhumanța lui ritmică între munte și balta Dunării sau țărmul Mării, va deveni un factor esențial în răspândirea Românilor, atât pe aria întregii Dacii, cât și dincolo de limitele ei.

2. Datina romană și dreptul românesc.

Retragerea administrației romane din Dacia a fost, cum o afirmă marii noștri istorici, hotărâtoare pentru formarea timpurie a națiunii române, care își croi în mod automat o serie de norme pentru păstrarea ordinii interne. Deoarece barbarii ce ocupau Dacia la 275, Goții, Sarmatii și Carpii, se aflau în stadiul vieții patriarhale, triburi streine cu totul de resorturile vieții de Stat, ei nu puteau năzui să administreze direct o populație cu mult superioară, în atâtea privințe, ca cea daco-romană.

Insușirile politice ale acestei provincii s'au vădit din secolul III, când ea dete Imperiului câțiva «răsbunători», pe Regalian, Aureol și Galeriu. Cei doi dintâi, se proclamă împărați în epoca celor «30 de tirani», sub domnia oficială a lui Gallienus, când Dacia era în mare parte ocupată de barbari: Q. Nonnius Regillianus (261-264) și Manius Acilius Aureolus (267-268), iar Galeriu, unul din colaboratorii lui Dioclețian (după părăsirea Daciei, însă originar «din stânga Dunării»), a fost luat de acesta ca tovarăș la domnie, mai întâi ca «Cesar»: C. Galerius Ar-

¹⁾ O. DENSUSIANU, Viața păstorească în poezia noastră populară I-II; Idem, Cursul litografiat: „Aspecte lingvistice ale păstoritului“, 1933.

mentarius, între 283-305, iar după-abdicarea lui, devine «August» în Orient (305-311).

Spiritul Daciei, cum spune un distins profesor francez, era acela al unei «Romanii de margine», care ține să impună Romei un guvern tare. «Romaniile de margine», formații spirituale, ce se pregătesc din sec. III, vădeau tendințe autonomiste. «Romania dacică, zice el, ca și celelalte Romanii de margine dovedea, prin istoria lui Regalian, Aureol și Galeriu, că e aptă de autonomie» *).

După retragerea complicatului aparat militar și administrativ al Romei, provincialii s'au mulțămît, în viața rurală-pastorală ce aveau să ducă, cu forme mai simple: totul se decide în adunarea ținutului, care era atât de obișnuită încât numirea ei, *conventus*, a dat românescul *cuvânt* adică verbirea ținută în adunare, pe când la Albanezi «cuvend» a păstrat sensul de adunare; luau parte numai capii de gintă, ziși «oameni buni și bătrâni», cari judecă procesele mari ascultând de un *judex* (judex), ales de ei, pentru un an, în ziua de Sân-Georgiu, având rostul de judecător-cârmuitor. Datina alegerii s'a menținut pe alocuri în curs de multe secole, paralel cu ereditatea, care s'a impus în favoarea unor familii, și ea constituie o dogmă a vechiului drept românesc ce birue adeseori și după instituirea domniei ereditare în cele două principate **).

Prin secolii XII-XIII alegerea anuală de Sân-Georgiu se menține încă la Români Apuseni.

Normele după care judele cârmuește și judecă s'au.

*) J. TOURNEUR-AUMONT, loc. cit., p. 796. El adaugă: *Le droit de propriété y assurait l'autonomie économique, avec la solidité ordinaire des constitutions paysannes...*

Les propriétaires ne furent pas les derniers, au III-e siècle, à saisir *les droits souverains...*

**) Interesantă mărturia din Cronicon Dubnicense, relevată de A. Sacerdoțeanu (Rev. Istorică XXI, p. 316): *Wayvodae vero, qui per Wolachos ipsius regni (Moldaviae) eliguntur.*

format cu timpul din vechi datini sau tradiții juridice romane, îmbinate cu cele locale pe care Statul era deprins a le respecta, ca acele datini locale (consuetudines loci sive praedii) din Africa romană; din astfel de obiceiuri ale locului s'au țesut și în Dacia regulele unui drept nou, popular, care se va extinde în toată Romanitatea orientală sub numele de «dreptul românesc» sau «legea românească» și cum i se zicea uneori: «libertatea românească».

Acest drept a fost o adevărată constituție socială de gen popular, un fel de îndreptar pentru viața politică și pentru cea juridică, pentru regimul proprietății agrare și al vieții pastorale; pe temeiul acestui drept se creiau cetele de moșneni, se descălecau din satele bătrâne, sate noi, se întruneau satele în județe sau în scaune de județ, după asemănarea «romaniilor populare» din celelalte țări romanice. Ordinea socială era egalitară — fiindcă ea nu cunoștea privilegii — și democratică, deoarece totul se decidea prin adunarea bătrânilor; pe dreptul acesta se întemeia autonomia regională a județelor sau a Vlahiilor și el era destul de elastic spre a putea străbate timpurile grele din îndelungata epocă a hanatelor turanice, dar și capabil, în același timp, de creațiuni spontane în domeniul politic, social și juridic. Din această structură originală își trag vigoarea lor județele care înseamnă prima fază a vieții politice din prima perioadă și voevodatele sau Vlahiile, din a doua perioadă a epocii năvălirilor.

3. Factorul ostășesc.

Aceste două aspecte ale continuității și expansiunii în Dacia se complineau prin avântul războinic, al treilea factor, ce adaugă expansiunii și aspectul ostășesc. Din masa pastorală și agricolă a poporului se alegeau cete de călăreți ca ostași de profesie, sub numele de «juni», «voinici», «feți-frumoși», iar mai târziu de «viteji», cum

se zic cei din Maramureș, cari au descălecat Țara Moldovei. Cetele de ostași erau datoare să apere satele și județele de năvălitori, având în fruntea lor pe cătunari, juzi sau judeci, cari se confederau în grupe mai mari, formând «țări românești» sau Vlahii, conduse de oștenitori sau duci (voievozi).

Este probabil că fortificațiile militare, castre, burguri, valuri, făcute de Romani în Dacia n'au fost nimicite deodată, nici părăsite cu totul la 275. Probă că ele s'au menținut și că sistemul de întărire s'a continuat mult timp după aceea, e istoria cuvântului *civitas*, al cărui înțeles în secolii III și IV era de centru urban administrativ cu autonomie locală, sau oraș episcopal. Pe când în țările apusene, Franța, Italia, Spania și Britania, s'a păstrat cu înțelesul vechiu: *cité*, *citta*, *ciudad*, *city*, la Români *cetate* înseamnă fortificație cu ziduri și turnuri (=chateau-fort, castello), ceea ce înseamnă că noi am moștenit cuvântul din această epocă în care orașele se încingeau cu ziduri, cum fu încinsă și Roma de Aurelian. Iar desele numiri de locuri derivate din acest cuvânt: Cetatea, Cetățuia, Cetățica, Cetățeaua, Cetățeni, arată cât de mult s'a păstrat până în timpurile moderne sistemul vechiu de întărire. Și numirea *satului*, din *fossatum* (= șanț), arată că chiar localitățile rurale se obișnuia la origine a fi ocolite cu un val sau șanț de apărare.

Dovezi sigure că poporul român dispunea chiar de la început de o anumită întocmire militară le avem în termenii militari din limba română de origine latină. După cum termenii vieții creștine și ai celei pastorale fac dovada că păstoria și creștinismul sunt drepte moșteniri romane, tot așa de logic este să admitem că, dacă majoritatea termenilor vieții ostășești sunt de origine latină, atunci și ordinea sau întocmirea primitivă ostășească am

câştigat-o din epoca romană şi am păstrat-o, fără întrerupere, în toată epoca năvălirilor, până la întemeierea Principatelor ²⁾).

4. Ideea creştină-ortodoxă.

Forţa care primează pe celelalte este însă ideea creştină, care stă la temeiul formării poporului român, cum s'a arătat mai sus. Era firesc ca avântul religios, după ce însufleţise rezistenţa faţă de jugul gotic şi cel hunic, să îndemne pe juzi şi oştenitori la «cruciata dacică» împotriva puhoiului slav; cred că se poate folosi acest termen deoarece în Dacia, ca şi în Spania de mai târziu, se va începe, din sec. V înainte, o îndelungată luptă contra asupririi păgâne, o cruciată anonimă, care va dura mai multe secole, având ca ţintă reintegrarea ţării dintre Nistru şi Tisa în patrimoniul poporului român şi al credinţei creştine. Formula dată de poetul deşteptării noastre, de la 1848, Andrei Mureşeanu: «Preoţi cu crucea'n frunte, căci oastea e creştină», este de o limpede viziune a adevărului istoric, cu privire la aceste timpuri vechi. Alături de juzi şi de oştenitori, se distingeau preoţii noştri şi «piscupii» (episcopii) de ţară, fără scaun, cari isbuteau să creştineze şi deci să româneze, înainte de introducerea liturghiei slavone, resturile de păgâni aflate pe pământul Daciei.

«Creştinătăţile» zice acelaşi cercetător francez pe care l-am citat şi mai sus, «se desvoltară ca şi Romaniile autonome» — am zice mai bine: în limitele acestora; iar aceste formaţii politice creştine, pe care Fustel de Coulanges le numia «republici», s'au născut autocefale, jucând rolul unor «mărci creştine». Ceea ce nu romanizase Roma păgână va romaniza misiionarismul creştin: «I n a c c e s a R o m a-

²⁾ Vezi a mea: „Formarea Vitejilor la Români“ 1942, p. 5. Adaog, aci, că datina procesiunii „Junilor“ la Braşov poate fi pusă în legătură cu acele vechi întocmiri.

nis loca, Christo autem subdita», zicea Tertulian «martor al primei creștinări a Romaniei dacice»***),

Această operă de rezistență și de reconchistă se desfășura pe când Românii erau înconjurați de toate părțile ca de un ocean de barbari și de păgâni, și de aceea luptele lor pentru păstrarea graiului, datinei și moșiei purtau caracterul național și creștin, de lupte pentru neam și pentru lege. În epoca aceea, cuprinsă între anii 602 și 864, când Imperiul Bizantin își retrăsese limitele de la Dunăre tocmai pe coastele Mării Egee, tot Românii, — ca singurul popor creștin din Sud-Estul european, în afara limitelor aceluiași Imperiu — au pregătit terenul pentru creștinarea popoarelor vecine cu care se aflau în atingere pe tot întinsul vetrei Romanității orientale, de la Carpații Nordici până la Pind: Moravii, Slavo-Bulgarii (Șcheii), Sârbo-Croații și Rutenii. Ceva mai mult: Maghiarii înșiși, — dacă au primit ortodoxia, mai înainte de a îmbrățișa catolicismul sub regele Ștefan, — nu se datorește numai presiunii politice a Bizanțului ci și influenței pe care au exercitat-o Românii asupra acestor noi cuceritori; încă și unele triburi de la Cumani și Tătari se știe că au trecut, în părțile noastre, la creștinism, cu șefii lor în frunte. Cea mai strălucită dovadă însă a forței de conversiune a clerului român stă în faptul că Secuii și Sașii catolici, colonizați prin sec. XIII în Episcopatul cuman, treceau la Ortodoxie, fiind atrași de preșcuii români.

Dar continuitatea în Dacia și expansiunea etnică a poporului român din primele timpuri s'au desfășurat mai ales ca o biruință a stării de spirit care a prezidat la formarea lui ca națiune din amestecul traco-român: afirmarea romanității prin numele de Român, tradus de streini prin Valah, Vlah, Voloh, Olah. El avea, în primele

***) J. T. AUMONT, loc. cit. p. 799: „Bien avant les Principautés danubiennes, c'est le christianisme qui a ressuscité une *Romanie dacique*, avantgarde de la *Romanie byzantine*“.

secole valoarea unei lozince, a unei devize de luptă împotriva barbariei, a desordinei și păgânismului. În numirea de «roman» se concretiza ideea romană a ordinei sociale, a celei juridice și economice, așezate pe normele dreptului roman, din care derivă «dreptul românesc îndătinat» (*jus valachicum*). Și, deoarece Românul fusese în curs de două secole și jumătate (între 602—864) singurul popor creștin din Sud-Est, în afară de Greți, cari erau alungați departe, tocmai la coastele Mării Egee, numele de român mărturisea în același timp și ideea creștină, ale cărei principii deveniră o a doua lege pentru dânsul, «legea» prin exlență sau religia creștină³⁾.

Începem cu părerea unui strein care a meditat adânc asupra acestei probleme: «Succesul minunat al numelui *valah* și păstrarea nu mai puțin însemnată a numelui *român*, în forme populare ne autoriză la alte încheeri de geografie istorică... Transmiterea prin gura poporului a numelui de Român mărturisește un grad înalt al conștiinței colective, la aceia cari au continuat să păstreze pentru ei înșiși această numire»⁴⁾.

2. *Cele trei ramuri de Români.*

Dacia veche n'a fost singurul teritoriu de continuitate al poporului român; ea fu însă neasemănat mai întinsă de cât numeroasele Vlahii mărunte formate de aborigeni și semănate pe largul spațiu traco-romanice între diverse neamuri streine. Între blocul dacoromân și Vlahiile exterioare s'au produs curenți de emigrație în toate direcțiile, cele mai multe de caracter pastoral, provocând dispariția unor grupuri românești externe (ca cel din Sir-

³⁾ Eroarea celor ce n'au găsit în numele de „român“ altceva decât: ideea supunerii față de o clasă cuceritoare streină, este o jicnire gratuită adusă demnității neamului, întemeiată pe o teorie, a cărei absurditate imi rezerv de a o dovedi altă data. N. Iorga și Th. Capidan sunt și ei de această părere.

⁴⁾ J. T. AUMONT, loc. cit. p. 798.

miu) sau împluternicirea altora. Această plimbare a elementelor mobile, pastorale, din sânul neamului, între limutele Daciei mari, sau chiar pe întregul spațiu Sud-Est european, este ceea ce a întreținut unitatea limbii și a conștiinței poporului român. Pe tot întinsul pământului locuit astăzi de Români sau de grupele dispărute, fenomenul expansiunii este conjugat întotdeauna cu acela al continuității elementelor mai vechi traco-iliro-romane, pe care curențele de expansiune le întâlneau neconținut în calea lor, ori încotro s'ar fi îndreptat ele, între cele patru Mări ale peninsulei, ori în spațiul carpato-dunărean cu prelungirile lui până dincolo de Bug.

Încă din sec. VII marele bloc al romanității din Sudul Dunărei și din Panonia se sparge, risipindu-se în trei direcțiuni, din cauza așezării Slavilor și Bulgarilor în Moesia, a Sârbo-Croaților în Iliria, a Avarilor în Panonia și în câmpia Tisei. Cetele romanice, cu juzii în frunte s'au risipit în grupe mărunte, spre a fi în stare de a se strecura mai ușor pe văile și prin munții Peninsulei, evitând strivirea valurilor prea puternice de năvălitori. Numai o parte au rămas locului, anume cei din regiunea Timocului, din fosta Dacie Aureliană, și de pe laturea dreaptă a Dunărei, cei din Dobrogea și cei de prin munții Balcani, păstrând legătura strânsă de graiu și datini cu blocul din Dacia veche, cu care se afla în continuitate teritorială. Ei sunt Daco-români și cu toate curențele de emigrare ce i-au împrăștiat în diverse rânduri, ei reprezintă nu expansiunea, ci continuitatea elementului românesc pe dreapta Dunărei, deoarece marele fluviu formează axa, nu marginea spațiului în care s'a format poporul român.

Afară de aceștia mai locuiesc în Peninsulă încă două ramuri, deosebindu-se prin graiu și unele datini: una în

scădere numerică și mult împrăștiată în centrul și Sudul Peninsulei, Macedo-românii cu sub-ramura distinctă de Megleno-români și ramura aproape cu totul stinsă a Românilor Apuseni.

3. *Daco-Românii din Sudul Dunărei* *).

Trăind, de la început în legătură neîntreruptă cu frații din stânga Dunărei, Dacoromânii așezați pe dreapta fluviului, au cunoscut și autonomia politică și s'au bucurat, pentru scurt timp, chiar de unirea cu Domnia Țării Românești; după așezarea lor geografică și după destinul istoric, ei se pot distinge în trei grupe: Timocenii, Dunărenii-Dicieni și Păstorii Hemului.

Timocenii, sau Românii dintre Morava și Lom, ocupau odinioară un spațiu mai larg de cât cel de azi, trecând peste limitele celor două Dacii: Ripensis și Mediteranea. Pe malul Dunărei satele lor se prelungeau până la Belgrad, iar la Sud până aproape de Lescovaț și de Piro, unde se învecinau, deoparte cu grupurile muntene de Albanezi și de Macedo-români, de alta cu Păstorii Hemului. Dinjos de Vidin, ținutul românesc se îngustează, până la Lom, și se continuă cu un șir de sate pe malul Dunării până la Șiștov; paralel cu acesta, se desprinde mai la Sud, o altă fâșie de sate între Vrața și Plevna. Ținutul timocan, în deosebi, se înfățișează ca o mică cetate naturală, întoarsă cu spatele către Serbia, din care n'a făcut parte niciodată înainte de venirea Turcilor, afară de marginea apuseană a ei. Aici s'a format și o autonomie politică, distinctă nu numai de Serbia dar și de Bulgaria, despotatul și țaratul de Vidin, între 1280—1397, care fu anexat între 1368-69 de Vlaicu Vodă la Țara Românească. Sub

*) O expunere mai amplă asupra lor am dat în articolul: „Românii din Peninsula Balcanică” (*Timocul IX*, I. 1942, pp. 6-15).

stăpânirea otomană, pașalâcul de Vidin coincide cu ținutul timocean și ținde, sub Pasvanoglu, a deveni un Stat neatârnat ⁴⁾).

Dicienii sau Dobrogenii vechi, așezați din străvechi timpuri, dela Turtucaia (Transmarisca) până la gurile iluviului, viețuiesc pe un teritoriu pe care din epoca romană ai noștri nu l-au părăsit niciodată. Pe la anul 1000 aici s'au înfiripat primele autonomii, cunoscute istoriei: Vlahiile dunarene dela Dristra, Hârșova, Vicina, conduse de câțiva duci localnici ca: Tatu, Sesthav și Satza; grupul Dicienilor se întindea până la Mare și se îmbina peste Cadrilater cu al Păstorilor Hemului. Dintre ei se pare că Vatatzes, generalul lui Manuil Comnen, și-a adunat, la jumătatea sec. XII, în 1166, aceea «mare mulțime de Vlahi, din ținuturile despre Marea Neagră», adăogați la trupele cu care purcese la atacul Ungariei. Prin secolii XIII-XIV, tot ei formează temeiul despotatului de Carbona și Varna al lui Balița (1346-56), moștenit de Dobrotici care-și mută scaunul la Caliacra (1357—1386), amândoi atârnători de împăratul din Constantinopol ⁵⁾. Un geograf arab din această epocă, Abulfeda, vorbind de Tătarii mahomedani așezați în regiunea Isacei, spune ea se află în «țara Vlahilor», care atârnă de Bizanț. Dovada continuității românești în părțile dobrogene o dă și toponimia, nume ca: Silistra-Dristra, Olina (Altinum), Hârșova (Carsium), Isaceea (Saceea), Constanța (Constantiana), Băroiu (Berroe), Camena (Petră), Portița, Vicina, Ecrene (Cranoi), Cavarina (Carbona), Caliacra, Sulina (Selina), «lacul Ovidiului», etc., apoi râul Peceneaga, Wlah-mahle din Balic, Vlahlar (Vlahii),

⁴⁾ N. A. CONSTANTINESCU, Un livre oublié sur Pasvan-Oglou, 1939.

⁵⁾ N. IORGA, Veneția în M. Neagră (An. Ac. Rom. 1914); C. MOISIL, Dobrotici și Mircea în „Dobrogea” 1878-1928 p. 305-8; C. BRĂTESCU „Dobrogea” 1928, p. 212. 275, Idem „La Dobroudja” p. 108, 125.

Drumul Vlahilor din jud. Caliacra ⁶⁾). Peste stratul vechiu de «Dicieni», s'a adaos, în secolii XVII-XIX, cel mai nou: Cojanii din Muntenia și Mocanii din Ardeal.

Păstorii Hemului formau a treia grupă de Dacoromâni la Sudul Dunării, întinzându-se odinioară pe ambele poale ale Balcanilor, numiți în vechime Haemus, dela Sofia până la Anhial, cu centrul economic în Târnova. Ei colindau cu turmele Deliormanul vecin care era al lor, și Tracia, unde se înmulțiră «ca roiul de albine», cum zice Kekaumenos în seq. XI, pe timpul când împăratul Alexie Comnen își recruta oștile dintre «Vlahii dela râul Marița, pentru luptele ce ducea cu Pecenegii (în 1090). «Barbari, îi numește alt cronicar bizantin, Kinnamos în 1164, «cari ocupă toată întinderea muntelui Haemus, și cari se numiau mai înainte Mysi, iar acum Vlahi se cheamă». Pe timpul împăratului Manuel, nepoata sa Ana Comnena spune că Vlahii «răspândiți în ținuturile din Moesia și Tracia» se bucurau de drepturi egale cu Grecii. De aceea, când un alt împărat, Isaac Anghel, nesocotind acele drepturi, aruncă asupra lor dări mai grele, ei se ridică într'un elocot de mânie spre a-și apăra libertățile întemeiate pe vechiul drept românesc și, după un șir de lupte grele, purtate numai de cei de neam român, cu ajutorul fraților din stânga Dunării și al Cumanilor de acolo, ei prefac Vлахia lor în Imperiul româno-bulgar, fiindcă se asociază și Bulgarii la câștig: «regnum Bulgariae et Blachiae», cum se zice în actele oficiale, sub dinastia română a Asăneștilor, cari i-au dus la biruință.

Mișcarea se pare că a pornit în părțile răsăritene ale Hemului, și Deliorman, unde era probabil situată «Vлахia» care, din punct de vedere bizantin se mai numia și «Zagora, adica țara de peste munte ⁷⁾. În tot cazul, stramoșii Dicienilor, cari se întindeau dela gurile Dunării până la Varna, au luat parte la greul luptelor și fură, dela început,

⁶⁾ O. MĂRCULESCU, art. în „Dobrogea românească” nr. 4, 1943.

cuprinși în limitele noului stat românesc (1186-1260), care se întinse succesiv asupra Bulgariei propriu zise și până la Belgrad, cuprinzând și importantul bloc românesc timocean. Tot dela început s'au adăugat la mișcare grupul de la fluviul Marița conduși de Ivancu-Alexe din jurul Filipopolei, care răsculă țara dintre Balcanul central și Rodope, cu cetatea Stenimahos, apoi un alt român Hryses, «Vlah de neam», care adaogă la mișcare un grup macedo-român, adăogând la Imperiul lui Ioniță: Macedonia nordică cu cetățile Strumița și Prosakon⁷⁾.

Un secol mai târziu, când țaratul căzu în anarhie după stingerea dinastiei românești, cele două grupe de margine, timocean și dician, se desprind de țarul din Târnova și formează substratul etnic pe care se vor ridica două despotate separatiste, cel din Vidin și cel de Carbona-Caliacra; ambele se vor uni apoi, pentru un scurt timp, cu Țara Românească. În amintirea aceluiași Imperiu și a populației sale românești, isvoarele vorbesc de Vlahia sau «Blachia terra Assani» așezată în spre Balcani, fără să arate însă care erau limitele ei⁸⁾.

Din această grupă care a isbutit să dea o citorie politică atât de importantă n'a mai rămas până în zilele noastre decât glorioasa amintire, legată de numiri de munți, și de locuri, precum și câteva sate răslețe, menite să dispară și ele, cu toate că alături de urmașii vechilor păstori sau așezat și păstori aromâni veniți din regiunea Kiustendil⁹⁾.

«Elementul român era în Bulgaria, spune Jirecek, mult mai puternic odinioară și o mulțime de Vlahi s'au bulgarizat de mult timp. În multe regiuni, unde numai

⁷⁾ C. BRĂTESCU, Populația Dobrogei, în „Dobrogea“ 1878-1928 p. 213.

⁸⁾ N. BĂNESCU, „Creiarea și caracterul Statului Asăneștilor“ (An. Ac. Rom.), 1943, demonstrează romanitatea țaratului și a dinastiei Asăneștilor.

⁹⁾ CVJICI, Naselja srbskih zemlja, (1902), I, p. 131.

vara se pot vedea păstori călători, o nomenclatură romanică, legată de culmi înalte și de văi adânci, mărturisește o veche populație așezată, de limbă latină, dar azi dispărută¹¹⁾.

Acolo în Balcani, spune Jirecek, la Răsărit de pasul Strigi, «se ridică mult cântata în eposul popular culme Murgăș, de unde se vede roată împrejur valea Iskerului, Vrața, Plevna, și Rodope». Culmile centrale poartă și acum numiri ce amintesc păstorii de odinioară: a Bunei, Clisurei, Șopotul, Troian, cu sate ce poartă aceleași nume și la ele se adaogă altele ca: Văcărel, Păsărel, Burel, mai spre Sofia. Românii s'au păstrat azi numai în câteva sate prin Balcanul central (Lăjena, Vlahovdol), la Novoselo-Arbănași, lângă Târnova, și în câteva sate din Balcanul estic, așezate între Mesembria, Kotel și Varna în număr de vreo zece mii¹⁰⁾.

4, *Macedoromânii.*

Cele trei grupe, de care am vorbit mai sus, creîatoare de Stat. fac parte din tulpina cea mare, dacoromană, și reprezintă continuitatea, pe vechea vatră părintească a Moesiei. O ramură deosebită prin graiu și datini formează însă Macedo-românii sau Aromânii, cari după unii istorici (Onciu și alții) au plecat din vechea patrie, în sec. VII, din părțile de la Dunăre și Sava, cum spune tradiția, formând numeroase grupe risipite prin centrul și Sudul Peninsulei Balcanice. Prin așezarea Slavilor în Moesia, Tracia și Macedonia, Aromânii au fost împinși departe spre Miază-zi, adăpostindu-se pe culmile cele mai înalte: Gramos, Pind și Olică » de unde s'au resfirat apoi pe văile ce purced din ele, în toate direcțiile. Dar este și

¹¹⁾ C. JIRECEK, *Das Fürstentum Bulgarien*, p. 123.

¹⁰⁾ C. NOE și M. POPESCU-SPINENI, *Les Roumains en Bulgarie*, p. 86—88.

altă teorie, susținută de Thunmann, Tomaschek, Schafarik și N. Iorga, după care Aromânii se trag din romanizarea elementului traco-ilir din Tracia și Macedonia, chiar din Tesalia și Epir după câțiva. Așa fiind ei reprezintă atât continuitatea pe același teritoriu —, poate numai grupele din Macedonia să fie pe o vatră de colonizare romană — dar și emigrarea, mai întâi, și expansiunea pe urmă, întru cât Macedoromânii s'au înmulțit și au colonizat ținuturi învecinate sau depărtate, formând la rândul lor câteva tulpini secundare, cum arată filologul Th. Capidan, a cărui împărțire o primim în linii generale.

«Din marea expansiune a românismului dunărean, zice el, care a urmat imediat după năvălirea poporului slav, au rămas până astăzi unele urme care ne vorbesc lămurit despre proporțiile întinderii acestui element în toate direcțiile Peninsulei Balcanice: la răsărit în Rodope și în partea apuseană a Traciei; la miază-zi, peste toată Macedonia, dar mai ales în Epir și Tesalia, ajungând până în Pelopones; la apus în tot cuprinsul Serbiei vechi,... Albaniei, în Muntenegru și dealungul coastei Adriatice» **).

a) Aromânii din Tracia (Rumelia și Rodope), cari vor fi luat parte împreună cu Păstorii Hemului la susținerea Imperiului asănesc. Când Rumelia fu luată înapoi de Bizantini, după 1260, ei se înmulțiră în aceste părți, ajungând până la Sear (Seres) și Câmpulung (Demirhissar), unde-și țineau probabil târgul central, cum și până la Vardar, unde aveau cetatea lor, Prosakon. De aceea, spre a nu deveni primejdioși, un împărat bizantin trimise o mare mulțime dintr'înșii, spre Anatolia, urmașii lor s'au putut descoperi abia, în sec. XIX, în Bitinia. In

*) T. CAPIDAN, N. Iorga și Românii din Sudul Pen. Balcanice, „Rev. Istorică”, 1941, p. 41-50. Idem, Aromânii, 1932 (Ac. Rom. Studii, XX).

**) Idem, „Românii din Peninsula Balcanică”, Anuar. Inst. Ist. Cluj, II, p. 91.

Rumelia mai sunt azi numai câteva sate, pe lângă Filipo-pole și în Rodope, de «Cuțovlahi» și «Caracaciani».

b) Aromânii Grămușteni, așezați în jurul muntelui Gramos, care formează spinarea Macedoniei spre Albania, unde țineau în vechime un mare târg, dispărut azi, la Gramoste a. În această regiune, la Castoria, apar pentru întâia oară, fiind amintiți într'un isvor istoric, «Vlahii călători», la anul 976, în legătură cu țaratul de Ohrida. Din Gramos ei s'au răspândit în toate orașele Macedoniei, iar ca păstori s'au întins sub numele de «Vlahii albi» până în munții Bugariei: Vitoș, Rila și în Balcanul mare până la Mare, unde au luat locul vechilor Păstori ai Hemului ai căror urmași se distingeau în ultimul secol sub numele de «Vlahi negri» (Caravlasi). Ca negustori și meseriași ei au pătruns apoi în orașele Bulgariei moderne, dar mai ales ale Serbiei. O grupă distinctă formau Olimpioții, în jurul muntelui Olimp — «munții Catrinului» din balada lui Gruia, după orașul vecin Ecatrina — dar centrul lor era în Vlaholivadia; ei au scăzut mult prin emigrări, îndreptate spre «Săruna» (Salonic), și spre orașele Macedoniei.

c) Aromânii Pindului sau Eladei, numiți de Greci «Caraguni» (haină neagră) apar în isvoare în aceste regiuni, încă din sec. IX, sub numele de «Vlahii din Elada», cari aveau «domnia» sau principatul lor autonom în Tesalia, condus de frunțași ca Niculiță, Berivoi.

În secolul XI doi «primikiri» (= frunțași sau juzi) ai lor pun la cale răscoala condusă de Niculiță, iar în secolul XII mai toată Tesalia era în mâinile lor sub numele de «Vlahia Mare»; alături de ea răsar și alte Vlahii: cea «veche», «de sus» în Epir, cea «mică» în Etolia, ceea ce înseamnă țări autonome, creiate după dreptul românesc.

d) Fârșeroții, sau Aromânii din Albania, au păstrat, spre deosebire de celelalte ramuri, întocmirea în clanuri sau triburi, zise fara, (erau 30 în sec. XVIII), la fel cu Albanezii și s'au răspândit în toate direcțiile

Centrul lor de negoț era Moscopolea, a cărei glorie, în secolii XVII și XVIII e îndeajuns de cunoscută. Un cântec vechiu spune:

«Moscopolea nu-s calcă, — Are gioni mulți, alepți» — «gionii» fiind ceea ce numim voinici sau viteji, adică elementul ostășesc însărcinat cu vegherea autonomiei locale.

Toate grupele de Aromâni se bucurau de o autonomie cunoscută precis în mărturiile istorice, atât sub imperiul Bizantin cât și sub dominația statelor balcanice care l-au înlocuit. Conduși de «fruntașii» lor (grec. »primiceri», slav. »celnici»), cari joacă la ei rolul de juri, niciun împarat nu cuteză, sau nu isbuti, să-i supună voinței sale. Un cronicar bizantin, Ioan Cantacuzenos îi numește «fără starân», știe că «se conduc după legile lor», că se întocmesc în tîluri, «numite după numele șefilor, Malacasi, Bovieni, Masareți *), iar evreul spaniol, Beniamin de Tudela afirma, în sec. XII că «nimeni nu-i poate ataca prin răzlcu, niciun împarat nu-i poate supune».

De timpuriu Aromânii s'au arătat iscușiți în negoț și meserii, și întemeiara orașe proprii ca: Aminciu (Metzova) în Pind, Gramoste în Gramos, Moscopole în munții Albaniei și alte centre mai mici ca: Vlaholivadia, Călărite, Seracu, ori înviorând viața economică a orașelor din ținuturile vecine. Expansiunea lor prin elemente rătăcite a atins în cursul Evului mediu: Moreea și Creta. În Moreea filologul Weigand a aflat o «Vlahia», un «fief Toporica și al Vlahilor», apoi încă vreo zece toponime românești sau amintind pe «Vlahi» ¹²⁾.

Meglenormânii, împinși acolo cu câteva secole mai târziu, și numiți după ținutul Meglena, care avea un șef, Ilița, la Nânta, prin sec. XI **).

¹¹⁾ G. WEIGAND, Balkanarchiv IV, p. 8—9. Dar „Vlahorynchini“ amintiți în sec. VIII, într'o notiță la m-reă Kastamonitu (Bibliografie la N. Drăganu, op. cit., p. 593 n. 6).

^{*)} POUQUEVILLE, Voyage en Grèce, vol. II ed. II p. 335 — El venira în număr de 12.000 să plătească tribut lui Manu! Paleolog. Masareții însă par a fi Fărșeroții, „populație valoroasă ale cărei triburi sunt risipite în cantoanele Caulonias, Gheorcea și până la Du-
3220“ p. 320) **) TH. CAPIDAN, ibid. (p. 93)

5. *Românii Apuseni.*

Blocul romanic din Diocesa ilirică, situată între Dunăre și Adriatică, s'a sfărâmat în secolii V-VII, fiind nimicit de barbari, afară de mici grupe răslețe și de masa iliro-tracă neromanizată care s'a retras mai spre Miazăzi sub numele de Albanezi.

Resturile romanice din Dalmația, care se mai păstrau în primele secole din Evul mediu (sec. VII-X), sub numele de *Romani-dalmatini*, formau un popor aparte de cel românesc și s'au italianizat ori slavizat în sec. XI-XII.

Un foarte important bloc romanic, dincolo de limitele Daciei, era cel din *Pannonia*, care se menținea încă până la venirea Ungurilor, în 885. Tradiția vecinilor noștri, transmisă în cântece și legende, și culeasă din ele de Notarul anonim al regelui Bela, spune că Ungurii au găsit, la venirea lor, pe Români sub numele de : «*Blachiac pastores Romanorum*», dar soarta vechilor grupe de acolo a fost să dea înapoi neconținut și să se piarză în masa Slavilor și Ungurilor. Între cele două ramuri ale poporului român, cea dacică și cea panonică, timpurile vitrege au trimis curenți de emigrare, reciproce, astfel că ramura apuseană, împreună cu micul grup salvat până azi al Istro-românilor, nu se mai poate socoti prea deosebită, în graiu, de cea Dacoromână.

Marea tulpină romană din Dacia și Moesia a trimis, în primele secole (VII-IX), câteva curenți de emigrare spre Apus unde, întâlnind pe urmașii Romanității din Iliric, împresurați de Sârbo-Croați și Sloveni, au format împreună grupele de Români Apuseni, foarte numeroase odinioară, după cum atestă documentele și numirile de locuri; ele erau resfirate pe un spațiu foarte întins în toată Iugoslavia; deși aceste grupuri, se poate să nu fi avut un dialect aparte, ca cel macedoromân, totuși, din cauza așezării lor geografice și a destinului istoric comun,

le socotim ea o ramură aparte a poporului român. Chiar dacă soarta lor tristă a făcut ca, până la finele sec. XVI mai toate grupele să-și piardă graiul, totuși o mare parte din urmașii acestora își păstrează până azi numele de Vlahi și credința ortodoxă. Ei au mai lăsat și o bogată amintire în cronici, în documentele suveranilor respectivi, în descrierile etnografice, în toponimia Ungariei (fosta Panonie) cum și a țărilor iugoslave. Sute de numiri de ape, de sate, de munți, adunate de col. C. Zagoritz, ni înfățișează aceste țări ca un cimitir al ramurei apusene a poporului român. Dintre aceste toponime numai cele din Panonia au fost studiate serios de filologul N. Drăganu¹³⁾. Din catastrofa suferită de această ramură au supraviețuit, păstrându-și limba, numai Rumarii din Istria (3-5.000) și câteva sate răzlețe sau părți de sat în Craina alpină (Carniolia), în Slovacia, în Bosnia și Serbia meridională (regiunea Copaonic)¹⁴⁾. Cei din tâi învățați cari s'au ocupat de amintirea lor în isvoarele medievale, sunt doi cehi, Miklosich și Jirecek¹⁵⁾. Neavând un criteriu sigur pentru a distinge subramificațiile lor, îi vom împărți după regiunile ocupate de diversele grupe.

a) *Păstorii din Panonia*, pe cari i-a cercetat N. Drăganu au fost nimiciți și împrăștiați de Unguri la venirea lor; unii se pare că au plecat spre Carpații Moraviei, alții la Sud peste Drava; au rămas totuși unele resturi de Vlahi panonieni, amintite în documentele din sec. XII-XIV, prin comitatele din Apusul Ungariei. Grupul panonic păstrase până în sec. X legătura cu cei din Dacia printr'un șir de sate, din ținutul Bacica-Bodrog, dintre Tisa și Dunăre, menționate până mai târziu, cu

¹³⁾ N. DRĂGANU, *Românii în veacurile IX—XIV. pe baza toponimiei și a onomastiei ei*, 1933.

¹⁴⁾ Cercetați de Th. Burada, T. Filipescu, Isidor Ieșan, etc.

¹⁵⁾ MIKLOSICH, *Wanderungen der Rumänen*, 1879, — C. JIRECEK, *Die Rumänen in den Städten Dalmatiens, während des Mittelalters*, 1901, etc.

vechi numiri românești, ca: Szat, Murga, Dautova, Santova, Szaca, citate de Drăganu, la care se mai pot adăoga: Titel, scaunul ducatului lui Salanus din sec. IX și, poate, Szombor (dacă s'ar putea deriva din: Sâmbure).

b) Sirmienii, din Sirmiu și Slavonia. Populația romanică din Sirmiu s'a menținut până în sec. XI, când ea fu silită să plece, lăsând un grup mărunț pe «Frușcagora»; unii au luat calea spre Sud, oprindu-se pe lângă muntele Durmitor, în regiunea Ipek, unde Jircek află că s'au așezat «Vlahii Sirmieni» (Sremliani), iar alții mai spre Apus, în Slavonia, oprindu-se în muncelele Posegăi, unde alăturându-se de alți Vlahi din Bosnia vecină, au format o «Vlahia Minor», care ocupa o parte din comitatul (= sangeacul, sub Turci) Posega, tot cercul vecin Gradiska și o mică bucată din Bosnia vecină. Vlahii de aici aveau centrul lor în «Craiova mare» (Kraiova velika) și păstrau ritul ortodox, cu preoții și vlădici valahi, de care se vorbește până târziu.

c) Morlachii. Dar cel mai interesant grup sunt Vlahii dela Marea Adriatică, risipiți pe litoralul Croației și prin munții Dalmației, dela Fiume până la Cattaro, sub numele de Vlahii Negri, «Nigri Latini», Maurovlahi sau Morlachi, de care m'am ocupat într'un studiu special, în 1921. Organizați în «cătune», cu cătunari în frunte cu sutași juzi, jupani, cnezi și uneori voievozi, ei stăpâneau munții Dinarici, de la Canalul Morlacca, numit astfel după dânșii, până în Muntenegru, fără să țină seamă de granițe politice, întreținând relații de negoț, ca păstori și cărăuși, cu Ragusa, Sebenico și Zara. Orașul Nona se numia de ei Privlaca, iar de Zaratini, Brevilaqua. Unii aveau țara lor proprie «românească», adică teritoriul fix delimitat, numit de vecini «Strane vlaške», formată din ținuturile: Korbava, Lika, jupania Cettina și insula Pago. La 1412 aflăm în aceste părți o «Maior Vlachia», nume

prin care se distinge de alte Vlahii mai mici, vecine, a căror așezare nu o cunoaștem. Prin sec. XV și XVI, întreg litoralul croat purta numele de *Morlachia*, nume păstrat până în epoca modernă, iar strimtoarea din față, Canal dela Morlacea».

Producția lor națională: *caseus vlascescus* — cașul românesc, era foarte căutat la Ragusa și în orașele dalmatice ¹⁶⁾.

d) Vlahii din Croația interioară și Istria, formau o serie de țărișoare sau grupe de sate, cea mai de seamă dintre ele fiind «Țara românească» (*Strane vlașke*) așezată în muncelele din generalatul Varasdin, cu centrul în cetatea Criș. În documentele din sec. XIV ¹⁷⁾, ei se numesc «Vlahii regatului» (*Vlahi regni Croatiae*) și se vede că ei se conduceau de juzi «aleși după legea românească, în fiecare an, la Sân-George»; județele ei se grupau în trei «capitanate», ceea ce ar însemna voevodate, conduse de trei căpitani români cari poartă în actul oficial titlul de «supremi judices», dar Românii îi numeau de bună seamă voievozi — cum și de un «vlădică român. Această întocmire național-militară, cu menirea să apere granița Imperiului romano-german de către Turci, se numia: «*Universa Valachorum communitas*» — ceea ce traduce în chip exact ideea de «Țară românească» de drept popular, având întocmirea după dreptul vechiu românesc, democratic-egalitar, ca Romaniile premedievale sau «comunele» italiene, din Evul Mediu. Un geograf venețian, Nigrus Venetus, afirmă că în regiunea muntoasă a Croației, jefuită adeseori de Turci, locuiau «oameni viteji și puternici, cu chip frumos și cari în vorbire folosesc foarte multe cuvinte latine, deși schimbate și ne

¹⁶⁾ N. A. CONSTANTINESCU, Despre Morlachi, 1921; SILVIU DRAGOMIR, Vlahii și Morlahii din Serbia.

¹⁷⁾ FL. FLORESCU, Românii din Iugoslavia („Timocul“) VII., p. 13—14.

încredințează că dânsii *R o m a n i* au fost și acolo așezați în colonie, din cele mai vechi timpuri¹⁸⁾.

Până de curând se credea că *R u m e r i i* din Istria, ziși și Ciribiri, cari și-au păstrat limba până azi, ar fi Morlachi, emigrați în Istria, prin sec. XIV-XV, dar s'a dovedit în urmă că ei se află acolo încă din sec. XI. Cei cari s'au așezat la poala Alpilor Iulieni, mai la Nord, sub numele de *Gici*, s'au slavizat, lăsând numele lor ținutului *Ciceria*.

e) *Vlahii* din *Bosnia*, *Herțegovina*, *Muntenegru* și *Serbia* veche, se pot socoti într'adevăr așezați pe un teritoriu de continuitate, ei fiind urmași ai populației romane din *Moesia Superior*, *Praevalitana* și *Dardania*, dar și a celei din *Sirmium* și *Pannonia Inferior*. Dovada continuității în aceste părți o dau și vechile denumiri păstrate până azi, în acele regiuni muntoase, ca: *Durmitor*, *Dimitor*, *Visitor*, *Prilitor*, *Murgaș*, *Gerul*, *Pinul*, *Corona*, *Cornet*, *Loret*, *Priiot*, *Cer*, etc., ori ape ca: *Narenta* cu afluenții *Buna* și *Rama*, *Sava* cu *Drina*, *Drava* cu *Mura*, și *Cupa*, ori sate foarte vechi ca: *Tata*, *Foceia Pauni*, *Pastoraci*, *Negrișori*, *Foinița*, *Bonta*, etc. Tot dela vechea populație romană au rămas numiri ca: *Latinaț*, *Latinka*, fără a mai enumera toate numirile de la rădăcina *Vlah*, pentru locurile unde neamul s'a stins cu totul, ori alia se mai ține cu puține elemente, precum la *Stari-Vlah*, *Vlasici-planina*, *Blaci*, *Zavlaka*, *Vlasenița*, etc.

Deoarece versantul de Răsărit al Alpilor Dinarici era în mâna principilor slavi, *Vlahii* din aceste părți, se confundau spre Apus cu *Morlachii*, pe când cei din centru și dinspre *Morava* se numesc numai *Vlahi*. Și aceștia se grupau în numeroase *Vlahii* mărunte conduse de: cnezi, sutași, juzi, voievozi, pe când alții, întocmiți în cătune de transhumanță, în genul *Morlachilor*, se mutau din loc în

¹⁸⁾ NIGRI VENETI Geographiae comment. libri XI, Basel 1557, p. 103

loc, trecând dintr'o țară în alta. Ei purtau uneori numele locului, ca, *Vlahii din Baniani*, din Nicșici, *Vlahii Drobniaci*, etc. sau al căpeteniei alese de ei, ca «*Vlasi Mirilovci*», *Vlahii lui Sencus de Slano*, ori ai herțegului de Herțegovina, ai banului sau «regelui» Bosniei, cari se mai ziceau și «*Vlahi regali*». Poate că Herțegovina să-și fi căpătat autonomia datorită numai preponderenței numerice a Vlahilor și Morlachilor de pe teritoriul său, căci ei se aflau în grupe numeroase la Trebinia, Liubinia, și Gațko, pe Zubci, la cari se adăogau *Vlahii Baniani*, *Nicșici*, *Drobniaci*. Herțegul Stipan, fiind în ostilități cu regele Bosniei, la 1451, îi retrage subsidiul de ostași vlahi, la care era îndatorat ca vasal, și pe Sladoc al lui Sencu, căpetenia lor. *Vlahii din Muntenegru* locuiau tot în *cătune*, termen așa de frecvent în acea țară în cât însuși districtul din jurul Cetiniei se zice «*al cătunelor*» (*Catunska Nahia*)¹⁹⁾.

Cătunele caracterizează azi multe regiuni ale Serbiei apusene, cu forma lor de sate risipite în regiunea muntoasă, mai multe formând o *jupă*, cu unitate geografică.

În *Serbia veche* *Vlahii* erau mai numeroși ca oriunde aiurea, dacă stăm să-i socotim după amintirea lor în documentele din sec. XII până în sec. XIV, mai ales în hrisoavele de danie ale regilor sârbi către mănăstiri, care primeau câte-o «*Vlașcă*» mărunță, formată din câteva sate sau cătune de *Vlahi*. În raport cu serviciul militar, se despart în: «*Voinici*» adică ostași, îndatoriți cu serviciul militar către rege, și «*Vlahii călători*» sau cărauși, ca cei din Dalmația, ziși «*turmari*», cari erau îndatoriți la alte dări. Atât ostașii cât și căraușii: «*Vojnici*» și «*kjelatori*» în documente, trăesc în cătune și se judecau în mărunte de bătrânii cătunului, în cele mari și în crime de judecătorii regali*).

¹⁹⁾ A mea, Despre Morlăchi, pp. 7-8, passim.

*) WLAINATZ, Die Agrarrechtlichen Verhältnisse Serbiens, 1903, pp. 68-9, unde se dau și dările la care erau impuși.

Ei formau astfel o castă privilegiată, superioară Sârbilor **).

Și în Serbia ei se numesc după locul de origine, ca «Vlahii Sirmieni, ori după juzi, formând o mulțime de «Vlășci» mici, în care trăiau după datina proprie, zisă «legea Românilor» (zakon Vlahom). Mai înainte de a fi fost înglobați în Statul sârbesc, Vlahii se bucurau de vechea organizație bisericească primită de la împăratul Vasile II, care-i liberase de jugul bulgar, cu o ierarhie proprie, doi episcopi valahi, unul cu scaun la V r a n i a, într-o regiune unde se întâlneau cele trei ramuri ale poporului român, și altul în P r i l e p, în Nordul Macedoniei. După anexarea la regatul sârb a teritoriilor susnumite, regii au desființat cele două episcopate naționale românești, acordând în schimb privilegiul ca «toți Vlahii regatului» din regiunea Ibar-Morava, Prizrend, Lipiana (Ulpiana), Cosova, și Zahlumia să fie supuși arhiepiscopului sârb din Jicea ²⁰⁾. Un mare grup de Vlahi trăiau odinioară și în Banatul de Maciva, pe lângă Nabuceani, unde pe la 1860, arheologul Kanitz a auzit legende despre cetatea T r a i a n, așezată pe o stâncă din culmea «Cer», unde se zice că «pe când țara era a Latinilor, cu multe secole înainte, își avea scaun împăratul Traian» ²¹⁾.

Românii din Serbia și-au păstrat graiul până în sec. XV, când Petantiș mai distingea încă din masa Sârbilor, pe «Vlahii, bogați în turme și locuind pe munți» ²²⁾.

**) C. JIRECK, Staat u. Gesellschaft in mittelalt. Serbien (Denkschr. Ak. Wien, 1912) pp. 69-70, arată că legislația regală distinge două caste: *Sârbii* „țărani“, p'ugari, „legați de glie“ și *Vlahii*, „cari păstrară mereu libertatea și libera mutare“ — interzicând căsătoria între ei. Knezii, în lat.: comites catuni, catonarii; în sec. XIV apar: *primiceri* și *celnici*. Din catonarius vine ung. *katona* = cătană?

²⁰⁾ Silviu DRAGOMIR, Vlahii din Serbia, pp. 291, 299.

²¹⁾ L. KANITZ, Serbien, 1904, p. 280. Alături de *Cer* este „Vlăsici planina“.

²²⁾ Idem, op. cit. p. 295.

6. *Expansiunea dacoromână spre Nord-Vest și Nord.*

Masivul Carpaților nordici, cu ramurile sale din Slovacia și Moravia și cu versantul din Galiția servise de patrie, în curs de mii de ani, triburilor trace, care s'au menținut aici până la începutul năvălirilor barbare, fără să fie atinse de romanizare. În chipul acesta, valurile de Români ce vor năzui să caute un adăpost în marele arc muntos de la Nordul Daciei, se întindeau pe o veche vatră tracică, nu de mult părăsită, dând dovada unei expansiuni sau împrăstieri, iar nu a continuității pe acele locuri. Studiul bine documentat al lui N. Drăganu asupra Românilor din secolii IX-XIV, arată că vechii «Blachi ac pastores Romanorum» din Panonia s'au refugiat, după venirea Ungurilor, parte la Sud, spre Pen. Balcanică, iar altă parte au apucat spre Nord, prin comitatele Nyitra și Trencsen, de unde s'a întins apoi până în Moravia și Silezia²³). Peste acel strat mai vechiu s'au adaos mai târziu și alte unde de emigrație plecate din Dacia. Ungaria medievală a fost deci străbătută de mai multe curenți de emigrație românească, îndreptate unele de la Tisa spre Apus, Istro-românii plecați din munții Apuseni către Nord și Nord-Vest, altele invers, din Apus spre inima Transilvaniei — dovadă numele satului Morlaca din ținutul Cluj — apoi spre Nord. «Fără'ndoială că pe Români din Carpații nordici, zice Drăganu, i-a dus acolo transhumanța caracteristică vieții lor pastorale.. Astfel unii din ei au putut ajunge acolo chiar la venirea Ungurilor, la sfârșitul sec. IX; alții numai prin sec. X-XI și chiar mai târziu»²⁴).

Cele dintâi ținuturi unde se constată o afluență a păstorilor români sunt comitatele vecine cu Maramureșul: Ugocea, Bereg și Ung, unde se vădesc, prin sec. XII și XIII, numeroase organizații autonome românești, numite: *vai vodatus*, *keneziatus*, *krajna*, *villae*

²³) N. DRĂGANU, op. cit. p. 591.

²⁴) Idem, ibid. p. 588.

valachales, districtus valachici, adică voievo-
date, județe, craine și districte românești, conduse de voe-
vozi după dreptul românesc și bucurându-se de drepturi
speciale ce se acordau prin diplome regale numai lor, nu
și altor neamuri. Cărmuindu-se singure, acele ținuturi au-
tonome se mai ziceau uneori și «craine» ca cea amintită în
Bereg, la 1378. Dintre voievozii români unii cumulau și
demnitatea de comite peste Ugocea și Maramureș în ace-
lași timp ²⁵).

Vlahii din comitatul Thurocz aveau un rost militar-
căci se însărcinau cu «paza drumurilor» în schimbul auto-
nomiei lor. Numeroase documente vorbesc de knezatele
românești, întocmite în comitatele de Nord, mai ales din
Slovacia actuală, unde Românii erau scutiți de orice alte
dări și sarcini ce apăsau poporul, ei fiind datori numai
cu «stronga», adică quinquagessima (a 50-a oae) și «un
caș valahic» pe an, către rege, ceea ce se numia cu un
singur cuvânt «tributul românesc» (census Valachorum).
Așa se petreceau lucrurile în comitatele: Thurocz, Arva,
Abauj, Torna, Saros, Nyitra, Trencsen (20 de sate). Lipto,
Zemplen, Zips, Gömör, Borsod. Cei mai mulți dintre Va-
lahi, fiind păstori, trăiau în deplină autonomie, conduși
de knezi, după dreptul românesc (jus valachicum), de
care erau invidioși streinii: Rutenii din Zemplen au izbu-
tit să capete, dela un timp, privilegiul regal de a se bu-
cura și ei de «libertatea românească», pe care au păstrat-o
până în sec. XVIII ²⁶).

O undă mai lungă de emigrație a purtat pe Români
și mai departe, până în Moravia, unde au întemeiat Va-
laska-Mezerici, și mai departe încă, în Silezia de
Sud, unde se cunoaște ținutul: Walachei, de la Te-
schen-Bistritz, amintit în isvoare, până în secolul XIX ²⁷).

²⁵) Idem, ibid. pp. 366-380.

²⁶) N. DRĂGANU, op. cit.

²⁷) St. MANCIULEA, Expansiunea Românilor spre Apus, resu-
matul unei conferințe (Liga, anul I, nr. 2-4, 1943).

Altă undă a trecut din Maramureș și din Nordul Ungariei peste Carpați, în Galiția, cam prin sec. XI-XIII, unde s'au înființat colonii agricole-pastorale de Români, pe același temei al dreptului românesc, îndatorați a plăti moșierului tributul lor în casei valachici, cum și alte dări în natură, pe când cnezul lor era dator să meargă la războiu cu un cal bun, înarmat cu arc, și săgeți. Românii se bucurau și de judecata națională, satele fiind judecate de cneazul lor, iar cnezii de către un tribunal propriu, zis «judicium valachicum». Intreaga lor economie se întemeia pe «jus valachicum», care și în Polonia alcătuia un regim privilegiat. Mai târziu s'au alcătuit și colonii cu țărani ruteni și poloni, pe temeiul dreptului românesc, care era mai favorabil sătenilor de cât cel polon de atunci. Iată încă o dovadă a vitalității și expansiunii neamului nostru la finele Evului mediu²⁸⁾.

Studiindu-se etnografia și economia populațiilor pastorale din Carpații polonezi, s'a ajuns, în timpul din urmă, la încheerea că, în afară de coloniile agricole, de care am vorbit, un strat românesc mai vechiu s'a așezat în ținuturile muntoase, format din păstori veniți acolo din Ungaria; ei sunt amintiți și în legenda Sf. Cunigunda, scrisă pe la 1400: «Valachorum natio... in pecore pascendo et ove nutriendo occupata» ar fi năvălit din munți în orașul Sandecz, din ținutul Zakopane, prădând și jefuind. Din acei păstori se trag muntenii din Galiția, așezați în Beskizii orientali și cei apuseni, până azi sub numirile de: Gorali, Huțuli și alții.

Fără'ndoială că vechimea Românilor în Dacia este mai mare de cât a celor pe care isvoarele istorice îi arată așezați în țările de la Nordul și Apusul ei, unde ei reprezintă o veche expansiune, cel puțin din sec. X-XI și care nu se putea înlăptui fără existența unei baze puternice adică a unei mase vechi de mai multe secole în Dacia și

²⁸⁾ R. ROSEITI, Pământul, sătenii și stăpânii, 1907, p. 59-76.

nici că putea să se închee într'o perioadă mai scurtă decât un secol-două. Prin urmare, dacă se constată Români în Slovacia, Moravia și în Galiția din sec. X sau XI, aceasta înseamnă că ei începuseră a se așeza acolo cel puțin cu un secol mai de vreme, adică din secoli IX sau X, și că în Dacia, de unde se constată de către filologi că porniseră curențele de emigrare, ei se aflau cel puțin din sec. VI-VII. «Românii au fost găsiți de Unguri nu numai pe teritoriul pe care-l locuiesc astăzi, conchide N. Drăganu, ci chiar pe o întindere mult mai mare, în locuințe statornice, și în organizații politice și militare»²⁹). Și mai departe: Românii din Panonia și cei din Oltenia, Banat, Munții Apuseni și Ardeal «nu pot fi mai noi de cât cei din Carpații Nordici. Așezarea prin transhumanță, și nomadism nu înaintează de cât treptat. Prin urmare, ca să ajungă la așezări statornice în Moravia, Galiția, și chiar în Crimeea, unde se constată în sec. XIII, Românii trebuie să fi avut mai întâi așezări statornice în Panonia, Oltenia, Banat, Bihor, Ardeal, Maramureș și Moldova (întreagă)».

În modul acesta expansiunea Românilor, un fenomen care după N. Drăganu și S. Pușcariu s'ar fi terminat complet în sec. XIII, ne aduce încă o puternică și indiscutabilă dovadă a continuității lor în Dacia.

Însăși întemeierea Moldovei de Maramureșeni întărește acest adevăr: pentru ca ei să fie «nu numai sprijinitorii coroanei ungare în ofensiva ei spre Răsărit... dar și să creeze alături... noua țară românească a Moldovei» — zice N. Iorga (în Rev. Ist., XXV, p. 53), «trebuia o populație etnică de mare vechime, deprinsă cu apărarea graniței și având un prisos de energie care să se poată revărsa asupra ținuturilor vecine».

«Expansiunea Românilor din Beschizii vestici (com.

²⁹) N. DRAGANU. op. cit. p. 588. Bibliografia emigrațiilor în Crimeea, ibid. p. 589, n. I.

Arva, Zips, Saros) și estici (com. Saros, Zemplen, Ung), precum și din Carpații Maramureșului, s'a întins și mai departe, în Galiția: spre Vest până sub Cracovia, spre Nord până'n mlaștinile Pripetului și spre Est până în Podolia³⁰).

«Astfel, cum am mai amintit, zice același N. Draganu, mai departe, s'ar putea ca *Blakumen* din inscripția cu rune din sec. XI, precum și mărturia lui Nicetas Choniates din 1165, privitoare la omorul lui Andronicos, să se raporteze la înaintașii Goralilor, pentru care avem atestări topice așa de vechi». Totuși imigrările Românilor din Beschizi și Carpații Maramureșului în Galiția au putut să înceapă sporadic, încă din sec. XI și XII. Să ne gândim numai la mărturiile dela 1070 și 1147, privitoare la *Volohii*, care se amestecă în luptele Leșilor, și la țara *Voloska*, scoase de D. Cantemir din Dlugosz. Intensitatea acestor imigrări a crescut în sec. XIII, când începură luptele dintre regii Ungariei și Rușii principelui de Halicz, lupte care ținură mai mult de un secol. Cele mai multe imigrări se făcură în jumătatea a doua a secolului XV, când sub numele de așezări cu „*jus valachicum*”, gasim și sate rutene ori polone, uneori sub cneaz român, altădată sub cneaz de neamul lor. Pricinile acestor imigrări au fost așa dar militare, politice și economice. Mai departe ni se arată cum expedițiile militare făcute de Ludovic cel Mare ca rege al Poloniei, cu trupe în mare parte recrutate dintre Români explică așezările din Galiția³¹).

Rosetti în Pământul, sătenii și stăpânii (p. 52) arată că regii poloni mai întemeiară și alte sate cu drept românesc în cursul veacului XV, iar în cel următor ei înființară un mare număr de sate românești, sub Petru Kmita, comite de Wiśnița, Palatin de Cracovia... Coloniile duse

³⁰) Idem, op. cit. p. 403-4.

de el se găseau în partea muntoasă a districtelor Sanok, Bjelcz, Sambor și Przemysl, unde alcă uiau craine sau ocoale proprii ³²⁾». »Valahii din Galiția, adaogă Drăganu, și-au păstrat oarecare timp și organizația bisericească independentă. Popii valahi, sau din satele cu drept valah, aparțineau «ecclesiae ritus graeci» și aveau însemnate privilegii. În 1353 era «vlădică ortodox», un anume Chiril Românul».

Multe colonii române din Galiția erau însă de origine moldoveană, acestea, evident, mai nouă ca cele de origine ardeleană. N. Drăganu citează ca cea mai veche colonie moldoveană pe cea întemeiată de Ladomir Moldoveanul numit și Alexandru Românul, la 1378, care se obligă proprietarului Vladislav de Oppeln «să-i slujească cu trei sulite, deci trei ostași călări» și 2 groși anual de cap de țaran liber așezat sub judecia sa. El mai citează după Kaluzneacki vreo 25 de sate, în Galiția, ca fiind colonii de origine moldoveană, «și multe altele din părțile nord-estice ale Galiției și din Podolia, care însă nu pot fi precizate din lipsă de documente».

Din Moldova a fost colonizată, zice Drăganu, mai ales Pocuția vecină ³³⁾.

7. *Expansiunea spre Răsărit.*

Dovadă că până în secolul XI Dacia era în întregime recucerită pe laturea răsăriteană, de ai noștri și reromânizată, ni-o dau anumite organizații politice, dezvoltate între Siret și Nistru ca aceea a Brodnicilor (Vădeni) și chiar dincolo de Nistru până la Bug și mai departe ca a cnezilor Bolohoveni. Cei dintâi stăpâneau vadurile dela Siretul de jos, Prut și Nistru, în secolii

³²⁾ Idem, op. cit. p. 407.

³³⁾ Idem, op. cit. p. 410-11.

XII și XIII, iar ceilalți pătrund, pe la 1150, între principatele rusești de Haliciu, de Volhinia și de Kiev. Vlahii sunt amintiți la marginile Galiției pe la anul 1164 în legătură cu Imperiul Bizantin. Dacă «Brodnicii» cuprindeau poate o populație română amestecată cu alte neamuri, — voevodul «Ploskinia» poartă însă un nume ce sună românește și el ia parte la lupte, chiar dincolo de Nistru, la Kalka, în 1223, unde lăsă pe Ruși, trecând de partea Tătarilor, — în schimb «Bolohovenii», a căror naționalitate nu mai se pune la îndoială azi, formează o adevărată undă de expansiune românească spre Răsărit.

Acești Vlahi se vor întinde prin Podolia, pătrunzând pe linia dintre Cumani și Ruși, mai degrabă ar fi de crezut că prin teritoriul supus direct stăpânirii cumane, iar cnezii lor, formând o confederație militară, în care voevodul va fi avut numai o situație trecătoare, se numesc «bolohovenii», după târgul B o l o h o v o, centrul vieții lor pastorale și agricole; păstrând probabil legături de alianță cu principatul de Haliciu, ei duc lupte grele cu principatul rus de Kiev până la 1241. Deși desființați politicește după năvălirea Tătarilor, stratul etnic format de ei în acele părți nu s'a pierdut ci, sub numele de «Volohei», cum le zice Rușii, ei se vor întinde în alte ținuturi în basinul Bugului, unde venind alte valuri de emigrație moldoveană în epoca modernă, vor creia împreună provincia etnică a Românilor Transnistrienii.

8. Disparația Vlahiilor mărunte.

Din această scurtă ochire asupra ariei de răspândire a grupelor desprinse din cele trei ramuri ale poporului român, fenomen petrecut mai ales în secolii XI-XIV, reiese că: ori pe unde s'au întins Românii, în expansiunea lor, ei au dus cu dânsii: graiul, credința și cultura românească ce se dezvoltau la adăpostul fortăreței juridice a vechiului drept românesc în Vlahiile sau îndetale autonome.

în care ei viețuiau ca în comunități închise, privilegiate și la adăpost de înstreinare. Aceste numeroase cetăți ale românismului formau o mare «diaspora» în afară de limitele Daciei, dela Adriatica până la Bug și dela izvoarele Vistulei până în Moreea, dar, către finele Evului mediu și începutul celui modern, ele vor fi atacate de autoritatea suverană a monarhilor, subminate, știrbite, iar pe alocuri chiar desființate.

Pe măsură însă ce aceste cadre slăbiau, fie dintr'o cauză fie din alta, odată cu ele se năruia însăși temelia vieții naționale. În chipul acesta s'au surpat nenumăratele Vlahii mărunte de pe teritoriul țărilor sârbo-croate, cum și cele din comitatele de Nord ale regatului ungar (din Slovacia), cele din Galiția, în timp ce vestita Vlahie a păstorilor Hemului se lăsa înjugată la carul unei tradiții streine a țaratului bulgar.

«Imperiul Asăneștilor» fusese o creațiune politică de imitație bizantină, în legătură cu tradiția primelor țarate bulgare, întemeiat de Păstorii Hemului; el se năru după năvălirea Tătarilor, prin desmembrare, un țarat bulgar, la mijloc, între două despotate cu populația română: cel de Vidin sub dinastia Șişmanidă, înrudită cu voievozii români, și cel de Caliacra sub Balica și Dobrotici. Tot în același timp dispărea și efemera confederație a juzilor Bolohoveni dintre Prut și Bugul superior. Noile împrejurări din secolul următor, provocate de venirea Turcilor în Europa, vor cășuna o mare turburare în configurația geografică a Vlahiilor și a grupelor mărunte din Peninsulă: unii fugiau de amenințarea otomană, trecând hotarul în regatul Ungariei sau în cele vecine, alții căutau să scape din contră, de jugul impozitelor acestui regat, la care se adaogă prigoana din partea nobilimei catolice, persecuția religioasă ce urmărea schimbarea confesiunii, și treceau hotarul la Turci. Nu rareori, spre a se menține atât sub un regim cât și sub celalt, Românii erau nevoiți a schimba măciuca de păstor cu ghioaga de ostaș, alcătuind Vla-

hiile militare, cum era aceea din regiunea Varasdin-Criș în Croația de care s'a vorbit mai sus, sau organizația Uscocilor, Vlahi sârbizați, cari în genul Cazacilor dintre Bug și Nipru, se înrolau ca mercenari, când de partea creștinilor, când de partea Turcilor, dar trăiau mai adeseori din prada de războiu făcută în ținuturile supuse Semilunei.

În același timp, sute de mii de Aromâni s'au greșit, în Grecia de Nord, pe când alte sute de mii, răspândiți în grupe mici, fără cadrele vieții naționale, ca negustori sau meseriași în târgurile și orașele țărilor balcanice sau prin diferite țări apusene, au dispărut aproape cu totul, ca neam, în zilele noastre.

Astfel, în timp ce unele curențe de emigrație treceau peste limitele Daciei, ducând până departe, în lumea vecinilor, datina vieții românești autonome cu întocmirile ei, cu solide creații de cultură elementară (pastorală, agricolă, militară și bisericească) și cu excepționalul său gust artistic, vedem că, pe vechea vatră din care plecau din timp în timp acele roșuri, se înalță deodată, între anii 1280-1340, cele două fundațiuni puternice de Stat, al Țării Românești și al Moldovei. Răsărind ca două izbucniri vânteale ale unei energii acumulate de secole și dintr-o experiență politică și militară pe care neamul o câștigase, în curs de o mie de ani, în cadrele mai modeste ale județelor și voevodatelor, cele două țări dinastice vor putea să atingă, într'un timp uimitor de scurt, numai după un secol, culmea dezvoltării lor politice și a gloriei militare și să ocupe astfel, un loc de seamă, către finele Evului mediu, în Istoria Sud-Estului european.

III.

EXPANSIUNEA IN EVUL MODERN.

Noul rol al factorilor de vitalitate.

1. Situația Dacoromânilor din dreapta Dunării și avântul economic al Macedoromânilor.

Consolidarea Statului muntean de-a stânga Dunărei trebuia să aibă cele mai bune urmări pentru elementul românesc de pe țărmul din față, care cunoscuse pentru o clipă fugară, unirea cu țara mamă; dar și după aceea, evlavie unor Domni știa să-i găsească pe frații rămași sub jugul păgân și să-i ajute prin înființări de biserici sau de mănăstiri; se trimet și preoți și cărți bisericești din țară în regiunile românești de peste Dunăre, fără să mai vorbim de Transilvania și Banat; regiunea timoceană era sub dependența episcopiei oltene, iar cea dobrogeană, împreună cu raelele din stânga Dunării, cu Bugeacul tătăresc și Români transnistrien, depindeau de mitropolia Brăilei (Proilavul).

Micile Vlahii de odinioară dispar sub regimul turcesc, dar nu este mai puțin adevărat că Turcii au respectat viața autonomă a Românilor supuși, constituiți în grupe mai mici de sate sau pe plăși, sub conducători locali. Astfel, Craina, ca district, se bucura de o autonomie locală, cârmuită prin sec. XVIII de bulucbași creștini din familia ereditară a Carapancilor, pe când ținutul

Starivlah, de la Ibar, era cârmuit de o altă familie. Bulucbaşa creştin întrunea autoritatea totală, fiind în acelaşi timp judecător, administrator şi strângător al impozitului, «verghia», cules de chinezii satelor, cu ajutorul unui «săbor» sau adunare a sătenilor. Această viaţă autonomă de origine românească se va extinde prin imitaţie, la întreaga «Serbie austriacă» între 1718-1739, unde se vor organiza satele sub knezi şi oberknezi ¹⁾.

Acelaşi lucru vedem că se petrece la Aromâni, unde, după dispariţia celor trei-patru Vlahii — totuşi denumirea greacă de «Megalovlahiţi» pentru cei din Pind şi Tesalia în sec. XVII este o dovadă a menţinerii vechei autonomii a Vlahiei Mari în curs de multe secole sub dominaţia otomană — apar în schimb aşa zisele «căpitănite», la fel cu acelea pe care le-am întâlnit, având un rol militar în Croaţia. În Macedonia, Epir şi Tesalia erau 14 capitanate, conduse de căpitani, «Vlah-bei» la Turci, pe cari însă îi alege adunarea fruntaşilor. Aceşti căpitani aveau la dispoziţia lor «armatoli», adică ostaşi înarmaţi destinaţi nu numai pentru poliţia internă, ci şi pentru paza «clisurilor» şi a ținutului respectiv ca o miliţie teritorială. Dintre căpitani era firesc ca unii să devină ereditari, la fel cu bulucbaşii din Craina. Deosebit de aceea, Aromânii din Vlahia Mare se bucurau în bloc, ca o comunitate naţională, de o serie de privilegii garantând autonomia provincială, deşi ea nu se prezintă cu o cârmuire unitară, ci e lăsată în seama căpitanilor şi celnicilor din oraşe sau din târgurile mai de seamă. Ei singuri se cârmuiau, se judecau şi-şi făceau poliţia şi paza armată, dând numai un peşcheş, în loc de tribut, Sultanei-Validè.

«Aromânii din Epir şi Tesalia, zice Pouqueville, au fost singurii dintre toate popoarele Peninsulei Balcanice, supuse dominaţiei otomane, cari au ştiut să păstreze, până

¹⁾ N. A. CONSTANTINESCU, Chestiunea Timocană, 1941, pp. 68—71.

la începutul sec. XIX, un fel de semi-independență, din toate punctele de vedere, grație privilegiilor ce au obținut dela cuceritori, care le asiguraseră independență națională. Aceste privilegii s'au suprimat, prin violențe și corupție de Ali-Pașa, din Ianina²⁾).

«Afară de Turci, zice un geograf modern, înainte de 1912, numai Aromânii sunt proprietari pe pământul ce-l locuiesc... pe când Bulgarii și Grecii, în majoritate, nu sunt de cât niște simpli clăcași... Pe când Aromânii duceau o viață pastorală liberă, Slavii și Grecii gemeau sub greutatea servituții», din care cauză sute de mii dintre dânșii au fost nevoiți a trece la Islamism³⁾.

Iată cum, la distanță de un secol, se coroborează două mărturii din cele mai prețioase, aceea a unui consul francez din Ianina, cu a unui distins învățător macedonean, în ceea ce privește factorul hotărâtor, ideea de libertate care se întemeiază pe viața pastorală, pe vechiul drept românesc, pe autonomia religioasă. Numai așa se explică extraordinarul avânt economic de care e cuprinsă această ramură a poporului român în secolii XVII și XVIII, avânt care o duce până la cele mai depărtate orașe și porturi ale Europei, la Neapole, Cadix, Stettin, Viena, Odesa și Moscova⁴⁾. Astfel Gramuștenii s'au întins prin toate orașele Macedoniei, dela Bitolia până la Pârleap și Coceani, dând și un val de păstori spre munții Hemului, pe «Vlahii Albi» care se deosebesc de vechii păstori ai Hemului, numiți «Caravlasi», nume ce distinge pe Daco-români; dar ceea ce este mai important, coloniile lor au format populația de bază, de negustori și meseriași a orașelor din Serbia. Raza de expansiune a celor din Pind,

²⁾ Dem. ABELEANU, Neamul românesc din Macedonia, 1916, pp. 20—34; mai documentat, I. ARGINTEANU, Ist. Rom. Macedoneni, 1904, Partea II, cap. II și III.

³⁾ Idem, op. cit. pp. 37—8.

⁴⁾ Cf. G. ȘINCAI în Bianu-Hodoș, Bibl. v. rom., II, p. 464—6, nr. 687.

numiți «Vlahii Mari», se îndreaptă spre Albania și porturile din Miază-zi.

«S'au văzut, zice Pouqueville, timp de o jumătate de secol (între 1760-1820) Vlahii Mari din Călăriți, Mețova (Aminciu), Aspropotan și Zagor, răspândindu-se pe diferite piețe maritime ale Mediteranei și folosind corăbiile grecești, în locul celor streine, pentru a transporta mărfurile lor și pentru a primi contravaloarea... Unii întemeiară case de comerț la Neapole și Livorno, la Genova, în Sardinia, la Cadix, în Sicilia și la Malta. Alții se așezară în Veneția, Trieste, Ancona, Ragusa. Un mic număr, orbit de prosperitate începu relațiuni cu Viena, Constantinopole și Moscova»⁵⁾.

Secolul XVIII e pentru Aromâni «secolul de aur» al comerțului lor. Atunci înflori vestita lor Moscopole, metropola comercială și culturală a românimii balcanice, cu 60.000 locuitori, cu o Academie sau școală superioară unde se studiau umanitățile, o bibliotecă, o tipografie și o mulțime de biserici.

Moscopolea întreținea relații comerciale intense cu Veneția și cu Țara Românească. După ruinarea centrului lor de bandele turcești, Moscopolenii se răspândesc în toate orașele Ungariei, Austriei și Turciei europene⁶⁾. Sfera de răspândire nu înseamnă de sigur o expansiune, propriu zisă, întru cât ei fură siliți să se expatrieze, dar e bine cunoscut că negustorii macedo-români erau organizați înainte de secolul XVIII în Companii comerciale zise «Companii grecești» conduse de câte un comitet de opt inși și un judecător ales, ca o mică «Vlahie» negustorească. Curentul de imigrare spre monarhia Habsburgică era

⁵⁾ POUQUEVILLE, Voyage de la Grèce, ed. II-a, II, p. 352 — Cf. Val. PAPAHAĞI, Știri... în „Rev. Istorică” XX p. 152; idem, în Mélanges de l'École Romaine en France, 1931 și rezumatul conferinței în LIGA nr. 2—4.

⁶⁾ Val. PAPAHAĞI, loc. cit.

destul de însemnat, mai ales către orașele: Debrețin, Tokay, Eger, Muncaciu și altele — astfel că la Debrețin trebuia să se ia măsuri contra lor, încă din 1618, și ele să fie repetate cu asprime în 1649 și 1663. Curentul devine însă mai puternic după păcile din Carlovăț și Pojarevaț, când Aromânii se așează în mare număr în Pesta, Bratislava, Ung și Viena⁷⁾. Procesul de desnaționalizare al lor, urmărit de Șt. Manciulea se face în sec. XIX «parte prin sârbisare, parte prin maghiarizare» și se explică atât prin faptul că erau prea izolați, dar și pe calea ierarhiei bisericești⁸⁾.

La creiarea companiilor de negoț luau parte atât Moscopolenii, cât și cei din celelalte centre urbane, creiate de români în Peninsulă. Un geograf grec D. Philippide scria la începutul secolului XIX: «Metzovo e târg renumit în Pind... din acesta pornesc mulți, în toate părțile Europei, după negoț. El are o școală grecească din care au ieșit, ca și din Clisura, Vlaholivadia ș. a., «mulți oameni învățați⁹⁾. Conștiința lor națională se va deștepta în secolul XVII, sub impulsul unui Cavalioti, Roja și Boiagi.

Kanitz afirmă că în «Bulgaria, Macedonia, Tracia, Albania, elita negustorimii aparține acestui popor harnic, iar de curând, sâmbul Dușan Popovici⁹⁾, în cartea sa despre Țințari, a demonstrat ce rol puternic au jucat ei în Serbia în sec. XVII și XVIII: «Nu numai bazele negoțului din Serbia au fost puse de ei», zice dânsul, ci și «temelia culturii sârbești moderne în mare parte lor li se datorează». El îi socotește «din punct de vedere intelectual și artistic, incomparabil superiori Nemților (cari au creiat orașele din Croația) sau Sârbilor» și, în ce privește aptitudinile, îi pune alături, «de cele mai vechi și

⁷⁾ Șt. MANCIULEA, Granița de Apus a Românilor din vechea Ungarie în „Rev. Ist.” XXV, p. 158—9.

⁸⁾ N. BĂNESCU, An. Inst. Istorie Cluj, II, n. 161

⁹⁾ D. POPOVICI, Aromânii („O. Țințarima”) Buc, 193 pp. 427—30.

talentate popoare istorice, cum sunt: Evreii, Grecii și Armenii». La aceste prețioase mărturii, care vin dela un strein, se cuvine să alăturăm o altă apreciere, nu mai puțin prețioasă, dela 1880. a altui strein, privitor la rolul Aromânilor în Bosnia, unde «Țințarii sânt cei mai harnici locuitori... În meserii întrec pe toți Bosniecii și în negoț sunt cei mai periculoși concurenți ai Grecilor ortodocși și ai Evreilor. Prin sârguința și statornicia lor își câștigă pretutindeni merite însemnate... Nu afli în toată Bosnia o clădire de seamă, o mănăstire, o capelă sau biserică nefăcută de muncitorii Țințari». Casele și satele locuite de ei sunt cele mai plăcute și cinstea cea mai mare domnește în ele, «încât oamenii își lasă casele, fără a le închide» ¹⁰⁾.

În ceea ce privește Grecia modernă, însă, rolul lor a fost și mai însemnat, pentru că vestitele școli grecești din centrele lor, pe care le lăuda pela 1816 geograful grec Daniil Philippide, au avut urmări dezaastroase pentru conștiința Aromânilor, grecizând o bună parte dintr'înși, precum s'a întâmplat cu Cupăciarii (Călăriții), Sarăcăciani, Vlăhazii și cu o parte dintre Zagoreni (din Epir), cari s'au grecizat, pierzându-și graiul matern. Atât în mișcarea revoluționară dintre 1821-1830 cât și în avântul economic, ba chiar în acțiunea culturală a Greciei moderne, ei au dat o contribuție neasemănat de mare. Fără energia războinică a șefilor de origine vlahă și fara forța lor economică, de sigur că Grecia contemporană n'ar fi avut desvoltarea pe care i-o cunoaștem.

Încă de la începutul sec. XIX s'au văzut păstori Sărăcăciani servind alături de Albanezi și Greci ca auxiliari militari, sub steagurile lui Napoleon, în republica Ionică*).

¹⁰⁾ H. NEELMEYER-VUKASSOWITSCH, Oesterreich-Ungarn, Lipsca 1885, pasagii relevate și traduse de N. Iorga în „Rev. Istorică” XXVIII, 1942, pp. 16—18.

*) N. IORGA, Ist. Rom. VIII, p. 139.

3. Soarta Vlahilor apuseni.

Dacă numeroasele Vlahii din cuprinsul Iugoslaviei s'ar fi concentrat pe un teritoriu unic, în loc de a trăi risipite, desigur că ele puteau să formeze o țară cel puțin de mărimea Slovaciei actuale. Destinul lor a fost însă altul!

Către începutul Evului modern, prin secolii XV-XVI, grupe de Vlahi sau Morlachi din țările Sultanului (Serbia, Bosnia), treceau în Croația regală, sub căpetenie numite, după moda turcă, «serdari-harambași». Unii se așezau în Craina alpină (Carniolia), în Stiria, la granița Vindică, cu harambașii veniți de dincolo. Ei se specializară în arta războiului de graniță, înrolându-se sub steagul Veneției sau al Austriei. Vlahii dela granița Vindică erau conduși de «nobili-knezi», de harambași, cu un voevod în frunte. În timpul acesta, în vechea Morlachie de pe litoralul croat, apare o nouă grupare militărească, mai mult haiducească, sub numele de *Uscoci*, pe care mulți istorici îi socotesc înrudiți cu Morlachii sau chiar Morlachi de origine, cu care se confundă uneori, alții îi cred Morlachi emigrați din Turcia, cari «scuturând jugul turcesc au adus multe servicii Republicei» (Veneției). Deși la început pirateriei, ei fură desbărați dela acest fel de viață și jucară, în aceste părți, la alt hotar al lumii creștine, rolul Cazacilor dela Nipru.

Haiducia rămânea însă, singurul mod de traiu, la o parte din aceste populații-deprinse cu o viață aspră, în niște ținuturi din cele mai sărace¹¹⁾.

Desnaționalizarea lor n'a întârziat: «Din cauză că Vlahii în Serbia, Croația, Bosnia, formau o populație sporadică», zice Jirecek, ei au trecut printr-un stadiu de

¹¹⁾ N. A. CONSTANTINESCU, Despre Morlachi, pp. 16-23 ; Pouqueville, Voyage en Grèce, II éd. vol. I, p. 58, amintește „Valea Uscocilor, popor faimos odinioară“, în Muntenegru.

bilinguism, după care limba maternă a ieșit învinsă», lucru ce s'ar fi întâmplat prin sec. XVII, când avem mărturii că ei nu mai vorbeau românește. Cercetări etnografice însă nu s'au făcut de ai noștri, și nici studii în bibliotecile țărilor respective, spre a scoate în evidență rolul militar și economic jucat în trecut, de această ramură a poporului român, căruia destinul nu i-a permis de a-și menține graiul până astăzi și de a contribui cu ceva la dezvoltarea culturii române moderne. Ei și-au păstrat totuși, până în zilele noastre, numele de «Vlahi» și ritul ortodox, fiind socotiți cam la un milion și jumătate de inși.

Morlachii își păstrau încă organizația lor, în cursul războiului Ligei Sfinte, când trecură în masă de partea Republicei, care îi întocmi în companii de ostași și-i trimise în garnizoanele ei din Italia *).

Intre cei emigrați pe timpul dominației otomane din Bosnia, în țările habsburgice, s'ar putea adăuga două populații, de nume enigmatic: Hocții și Bunievții, cei din urmă probabil după râul Buna, pe care mărturiile timpului îi deosebesc întotdeauna de Sârbi; este posibil ca să fie vorba de Vlahi sârbizați și trecuți la catolicism, prin stăruința Franciscanilor.

Cei dintâi, Hocții, s'au așezat în provinciile Barania și Bacica (plasa Baia), iar Bunievții numai în Bacica, anume pe la Sombor, Subotița și Baia, pe un teritoriu ce mai fusese odinioară românesc. Iovan Radonici, care i-a cercetat, afirmă că cele două grupe însumau cam vreo sută de mii ¹²⁾).

Din toate grupele de Români Apuseni, numai vreo 5000 inși, își mai păstrează limba și numele părintesc, ce sună în graiul lor roticizat, Rumeri; «s'au mai păstrat și câteva sate, sau părți de sate, în Carniolia,

*) V. BOGREA, în Anuarul Inst. Ist. Cluj, I, p. 335.

¹²⁾ Iov. RADONICI, Les Serbes de Hongrie, 1919.

descriși de Th. Burada, și prin Bosnia, cercetați de T. Filipescu și Isidor Ieșan. Ne vizitați de ai noștri, se află încă un rest de Vlahi în Serbia veche, în județul Ujite și prin muntele Copaonic din ținutul Stari-Vlah, învecinați acolo cu un grup de Albanezi. Li menționează Cvijici care-i, confundă greșit cu Aromânii și Erdeljanovici, care înseamnă bogate amintiri despre Vlahii din ținutul Donie Dragacevo, de lângă Stari Vlah, «cari și azi, zice dânsul, trăesc în regiunea muntoasă». Erau întocmiți odinioară în triburi, «dintre care au fost foarte multe în Stari-Vlah și în teritoriile vecine»¹³⁾.

Un geograf francez, Ancel prezintă regiunea Starivlah ca tipul unei «jupe isolate», situată între Serbia, Rascia și Muntenegru, în fostul «sangeak Novabazar», de unde pornesc apele, în evantai: Ibar, Lim, Uvaț și Rașca; «Starovlasii», păstori sedentari, cu sate risipite pe distanță de 7—8 km., trăesc liberi; în epoca turcească erau haiduci de seamă *).

4, *Desnaționalizarea Vlahilor de pe clinele Carpaților Nordici.*

O adevărată expansiune românească, etnică, îmbrățișase, în cursul Evului mediu, întregul masiv al Carpaților nordici începând din Maramureș în spre N.-V., cu grupe mici până în Moravia și Silezia, iar peste munți, în Galiția întinzându-se pe coline până la izvorul Pripetului, fapt dovedit azi de toponimia regiunilor, de termiologia păstorească folosită de locuitorii de azi și de o mulțime de documente istorice. În Silezia și Moravia, voevodatele păstorilor vlahi s'au menținut până la sfârșitul secolului XVII. Au fost trei voevodate în Moravia și patru în

¹³⁾ Apud. T. FILIPESCU, *Coloniile române în Bosnia* p. 185-90,

*) J. ANCEL, *Peuples et nations des Balkans*, 1926, p. 144.

Silezia. Voevodul judecă pe Români după normele dreptului românesc și adună impozitul de la ei ca un «feudal al regelui sau al proprietarului»¹⁴).

Autonomia de care se bucurau păstorii români, din toate comitatele Ungariei și din ținuturile mai sus arătate, a stârnit invidia cârmuirii și cum înmulțirea populației românești, în câmpia Tisei mai ales, se socotea ca o prmejdie pentru alții, li s'a răpit privilegiul de a trăi după dreptul românesc. În același timp s'au luat și măsuri aspre, cum era aceea a interzicerii pentru Valahi de a trăi în interiorul orașelor și altele, care au dus la desnaționalizarea lor, în cele mai multe ținuturi, unde azi, numai numele de locuri sau documentele mai amintesc despre ființa lor de odinioară.

La începutul sec. XIX încă, descrierile geografice ale Ungariei, dădeau «un însemnat procent de populație românească pentru județele Bereg, Ugocsa» (Lud. Nagy, la 1827), sau chiar «majoritatea relativă a populației» (după Csaplovics, 1829) în Ugocsa¹⁵).

Răspândirea elementului românesc la Nordul Carpaților în Galiția s'a continuat și prin sec. XV-XVI, când ei, depășind Liovul, înaintau spre Nord, până la izvoarele Pripetului, iar la Apus până lângă Cracovia. «Colonizarea s'a făcut în mod oficial în aceste părți», — coloniștii români fiind atrași cu mari foloase spre a se repopula părțile pustiite în urma năvălirilor tătărești¹⁶).

Invățatul ceh Kadlec a numărat peste 350 de așezări, care formau un fel de «craine» sau ocoale proprii, cu «drept valah», dar fără să le fi cuprins pe toate¹⁷); totuși, din numărul lor total urmează să scadem o can-

¹⁴) Gr. NANDRIȘ, Migrațiunile românești în Carpații Galiției și ai Moraviei, în „Graiul românesc“ I, nr. 5 p. 103.

¹⁵) Șt. MANCIULEA, Granița de Apus.. loc. cit., pp. 159—160.

¹⁶) Gr. NANDRIȘ, loc. cit.

¹⁷) R. ROSETTI, op. cit., p. 53.

titate, fiindcă «dreptul valah» se acorda uneori și localnicilor, ruteni sau poloni, el fiind socotit ca un tip de organizație privilegiată¹⁸⁾.

Rolul civilizator jucat de coloniile române în Galiția a fost bine caracterizat de Nandriș. Ele aduc pretutindeni «o înviorare de civilizație superioară... destelenesc pădurile, prefăcându-le în lanuri roditoare, întemează sate, îmbogățesc regiunile cu turmele lor. Dar în același timp ei reprezintă comerțul și industria în aceste părți» — cu mori de apă, brutării, fabrici de bere, țesătorii, pive de apă etc.¹⁹⁾.

Instituția cnezatului care devenise acolo ereditară, datorită daniei regale, se mai păstrează și azi la Huțuli. Cneazul avea, până de curând, la ei, atribuții judecătorești, formând împreună ca vătajii, capi de cătune, un sfat al bătrânilor, de care Huțulii ascultau cu respect²⁰⁾,

Cauza desnaționalizării coloniilor române din Galiția este aceeași ca în țările iugoslave: pierderea graiului s'ar datori faptului că ei au venit pe rând, în grupuri, că au trăit resfirat și mai ales aceuia că vechiul drept românesc a fost dăruit de regi și unor populații care nu-l cunoșteau și nu-l păzeau. Cea mai de căpetenie însă socotesc a fi: biruința vremilor noi, moderne, care tind la unificarea structurii sociale și juridice în toate țările, prin suprimarea particularismului, a privilegiilor medievale și deci și a statutului național românesc, care se putea socoti între ele.

Am arătat, în capitoul precedent, că majoritatea etnografilor consideră un număr de populații actuale, din munții Galiției, începând dela Zakopane până la Ceremuș, ca urmași ai coloniilor române din Evul mediu. Aceștia sunt: Goralii sau Goranii adică Muntenii, Huțulii sau

¹⁸⁾ Gr. NANDRIȘ, loc. cit. p. 103—4.

¹⁹⁾ Idem, loc. cit.

²⁰⁾ Idem, l. c. p. 103.

Huțanii, Lemki, Boiki. Deși slavizați ca limbă, ei păstrează un caracter deosebit de Slavii din jurul lor, atât în ce privește portul și datinile cât și tipul lor fizic. Dealtminteri, în viața lor pastorală, ei folosesc multe cuvinte românești (termeni), iar toponimia românească abundă în toată regiunea muntoasă²¹).

Despre «Goranii» din Galiția o geografie din 1885 arată că «vechile sate cu populație valahă în vecinătatea localităților Mstrzyk, Lutowska și Tyraw woloska au decăzut cu vremea» — adăogând între grupurile slavizate: Boicii, cari fabrică «bryndza», Tucholsii văcari, conduși de cnezii și Huțulii îmbrăcați în «kiptar» (pieptar), dar socotiți ca urmași ai Uzilor²²).

Pe când Kaluzniacki consideră pe Huțuli sau «Huțani» vreo 200.000 inși, ca «urmași ai vechilor colonii din Galiția și tot așa Malinowski, și K. Kadlec, totuși, N. Drăganu, în acord cu Ficker și Kaendl, îi socoate Ruteni, numai fiindcă «vorbesc un dialect rusneac», amestecat cu multe elemente românești, ungurești și germane». I. Nistor, din alte motive, de asemeni nu vrea să creadă în «originea dacoromână» a lor²³).

5. Granița etnică de Apus.

Limita poporului român spre Apus, în câmpia Tisei, era cu mult mai înaintată până în secolul XIX. Românii merg «până spre Dobrițin și Seghedin», afirmă geografia citată din 1885 — iar studiul d-lui Șt. Manciulea, închinat acestei probleme și sprijinit de un bogat material,

²¹) Studiați de Maria POP, *Urme românești în viața pastorală a Carpaților polonezi* (Buletinul Soc. reg. rom. de Geografie, LIV, 1935, pp. 210—221) și Gr. NANDRIȘ, *Migrațiuni românești în munții Galiției și Moraviei* („Graiul românesc” 1937), apoi de Th. Holban, N. Drăganu, etc.)...

²²) H. NEELMEYER-VUK., op. cit. (Revista Ist, XVIII, p. 16).

²³) N. DRĂGANU, op. cit. p. 411—413.

ne lasă ca să întrevădem ce multe știri se pot culege încă, înainte de a se putea da o expunere sistematică a înaintării și retragerii acestei limite foarte sbuciumate și neregulate. El distinge acolo patru grupe românești, lăsate dincolo de hotarul României, fixat prin pacea dela Trianon; unul în valea Someșului (17 sate), altul în comitatele Szabolcs, Hadjdu, Solnoc și Csongrad (58 sate), cel dintre Bărcău și Criș (25 sate) și altul între Criș și Mureș (24 sate).

În actele din sec. XVII este vorba adeseori de Români, cărora li se interzice așezarea în Debrețin, răsfirați prin târgurile haiducești dimprejur și de miliția autonomă a Haiducilor din această regiune, formată din țărani liberi, folosiți în luptele contra Turcilor, când de împărat, când de principele ardelean²⁴⁾, și în compunerea cărora intrau, pe lângă Unguri și Sârbi, un însemnat număr de Români. Diploma de privilegiu a lor din 1604, conferindu-le loturi agrare, scutiri de impozite și alte privilegii, unora și rang de nobil — îi obligă să apere Ungaria și Ardealul în genul Secuilor²⁵⁾.

«Românii risipiți prin centrele haiducești, zice Manciușea, mai numeroși erau în orașul Dorogh — devenit mai târziu faimosul Hajdu-Dorogh — de unde s'au desnaționalizat, maghiarizându-se cu totul, în veacul al XVII-lea. Și-au mai păstrat doar în biserici limba românească, alături de cea a Sârbilor». El arată mai departe cum s'a desnaționalizat o însemnată masă românească din câmpia Tisei, prin mijlocirea episcopiei rutene de Muncaciu, sub jurisdicția căreia erau puși ortodocșii din comitatele: Hajdu și Szabolcs, între 1641 și 1824; mulți au trecut la catolicism, alții la calvinism, datorită orașului Debrețin, care era un puternic centru calvinesc și presiunii exercitate de principii ardeleni²⁶⁾.

²⁴⁾ Șt. MANCIULEA, op. cit. „Rev. Ist.” XXV/p. 66—70.

²⁵⁾ Idem, op. cit. p. 70—71.

²⁶⁾ Idem, op. cit. pp 71—73.

Să nu uităm că la 1800, un episcop ungur, din Ungvár dădea ordin privind satele din cea mai mare parte a diocezei sale, să nu ceară hirotonia cine nu știe limba română.

Știrile adunate de același cercetător, în câteva tractate de geografie din sec. XVIII, arată un însemnat procent de populație românească în județele: Ugocsa, Szabolcs, Békés, Csanad, unde ea ar fi avut majoritatea relativă²⁷⁾.

Dovadă pentru «marea arie de risipire a Românilor din acest județ» (Szabolcz) stau shematismele episcopiei rutene de Muncaciu, din sec. XVIII, actele privind cele două biserici, una română și una ruteană din orașul Dorogh, unde ajutorul de primar trebuia să fie totdeauna român²⁸⁾.

Cărțile liturgice românești în manuscris, ori tipărite în principate se întâlnesc «în mai multe sate de pe teritoriul județului Sabolcs» și a celorlalte județe din câmpia de pe stânga Tisei. Curând însă, după aceea, limba de cult fu înlocuită prin silnicie cu cea ungurească și cărțile rituale traduse în ungurește²⁹⁾.

Opera de desnaționalizare se va porni după 1850, «prin toate mijloacele — iar la 1912, înființându-se episcopia unită maghiară la «Hajdu-Dorogh, se rupea, în scopul acesta, un vast teritoriu din diecesa română de Oradea Mare³⁰⁾.

În această Crișană «externă» locuiesc azi, după un calcul, vreo 250.000 Români, dintre cari numai vreo 50.000 mai știu românește, «dar ei au încă vie conștiința națională sau cel puțin a particularismului lor confesional greco-catolic» sau «greco-ortodox», deosebit de al conlocuitorilor maghiari, cari sunt calvini sau reformați în mare

²⁷⁾ Idem, op. cit. pp. 159—164.

²⁸⁾ Idem, op. cit. pp. 76, 165—166.

²⁹⁾ Idem, op. cit. p. 165.

³⁰⁾ Idem, op. cit. pp. 164, 166—170.

majoritate. Ei spun: «sunt român, dar am uitat românește» ³¹⁾.

În harta lui Mirkovici din 1867, mase românești importante înaintează în Banatul de Sud-Vest (în Torontal), și chiar la Apus de Tisa.

La populația românească așezată prin satele și târgurile comitatelor din câmpia de pe stânga Tisei, înaintând până spre Tisa, pe o linie foarte întortochiată și variabilă în timp, supusă însă unei aprige desnaționalizări, se cuvine să adăugăm pe cea flotantă, a păstorilor români ardeleni, cari veniau acolo la iernat, exercitând «o puternică influență asupra păstorilor unguri de pe tot întinsul câmpiei Tisei» ³²⁾.

6. *Expansiunea Moldovenilor spre Răsărit.*

Noile condiții de viață în timpurile moderne, din ce în ce mai grele pentru autonomiile românești, subminară temelia multora din ele, care s'au pierdut înghițite de streini; fenomenul s'a petrecut mai ales în țările sârbo-croate, în comitatele Ungariei dela Apusul Tisei și din Slovacia, apoi în Galiția. Îngustat din toate părțile, în aceste regiuni sud-estice, unde grupele românești formau ca un strat protector față de lumea total deosebită dimprejur, românismul exterior Daciei se va concentra, în schimb, și va înflori în două mari ținuturi: în cel Timocian și în Transnistria. Este adevărat că, din munții Macedoniei isvorau în același timp roiurile de acțiune economică și de colonizare, slăbind simțitor vigoarea marelui bloc românesc al Pindului, dar cea mai impunătoare operă de colonizare, o pagină de glorie a vitalității române, se va înfăptui în această epocă, în laturea moldoveană, care

³¹⁾ I. GEORGESCU, *Românii din Ungaria* („Cunoștințe folos.” nr. 19) p. 20—21.

³²⁾ Idem, op. cit. p. 76—7.

trimete valuri repetate de emigrare, aruncate, și de evenimente politice, din Moldova secolilor XVII și XVIII; ele patrundeau în Ucraina Hanului, colonizând sate și târguri și adăogând astfel un nou strat «moldovean», asupra celui mai vechiu, numit «voloh», al Bolohovenilor de odinioară, și transformând stepa goală în ținut înfloritor.

Aceasta se va întâmpla, mai ales în sec. XVIII, după epoca de înflorire a republicii căzăcești, «Seciul» Cazacilor dela Nipru, care și ea primise, în secolii XVI și XVII, în formațiunea ei etnică, și în conducerea ei, o treime moldovenească. Teritoriul cel mai intens colonizat de ai noștri era cel dintre Nistru și Bug, numit azi Transnistria, dar numeroase colonii au fost transportate și mai departe, în basinul Donetului și în Caucazia (regiunea Cuban), unele ajungând până la fluviul Amur, în Manciuria.

În republica Seciului, Românii ajunseră, încă din sec. XVI, atât de numeroși, încât ei ocupau locurile de frunte, când Ioan Potcoavă veni cu ajutorul Cazacilor Domn în Moldova. Pe timpul hătmăniei lui Bogdan Hmelnițchi se spune ca zece mii de Cazaci erau de neam Moldoveni și întoemiți în mici polcuri, conduse de polcovnici români; după moartea lui, s'au format două Ucraine, însă în amândouă hatmanii se plâng că «Valahii au luat toate posturile înalte de conducere» și nu vor să mai asculte de cât de Domnul Moldovei.

La 1679 una din cele două Ucraine este încredințată de Sultan lui Duca Vodă; atunci hotarul de la Nistru s'a mutat dincolo de Bug, pe timp de câțiva ani, și o intensă operă de colonizare și de civilizare a ținuturilor sălbatice se inaugura. în chip oficial, sub harnica priveghere a Domnului moldovean.

Colonizarea spori însă vertiginos în secolul XVIII, cum s'a arătat mai sus. Românii își pastrau datinile

lor, graiul în biserică și judecata după legile Moldovei³⁴⁾.

«Mase mari de Moldoveni au fost mutate de Ruși, prin socotința generalilor, sau după ordine dela Petersburg... dar înainte de toate, pentru a coloniza noi provincii pustii, cu prilejul războaelor contra Turcilor, care au urmat celui din 1711».

La 1739 s'au dus peste 100.000 și «mulți din ținutul Hotinului și de pe marginea Cernăuților... cu femei cu copii» și cu vitele lor; la 1792 se spune că s'ar fi trecut peste Nistru cam «două treimi din locuitorii Moldovei» — cu intenția mărturisită de a se înființa acolo o provincie deosebită, cu numele «Moldova Nouă»³⁵⁾.

Secolul XIX aduse încă o undă colonizatoare, dar aceasta fu de aceeași origine ardeleană, ca și primii descălecători Bolohoveni, pe «Oierii Mărgineni» păstori trecuți cu turmele lor din regiunea Sibiului, în Transnistria, ba chiar mai departe, în Crimeea, Cuban și Caucaz.

Mărginenii propriu ziși, din Săliștea și cele 13 sate vecine (vechiul ducat la Amlășului), au făcut așezări în Buceag după 1870, apoi în Crimeea, prin 1880-1890, unde au creiat și sate întregi, ca Motohaiu, întemeind cooperative prin porturile Mării de Azov, Taganrog, Mariupol, Rostov, de unde s'au întins în «Capcaz», Caucazia, adică în regiunea Cuban, Terek, și chiar până la Bacu și Tiflis. Statul rusesc le dădea pământ gratuit și scutiri de sarcini. Unii au trecut în Asia, prin deșertul Kara-Kum, până la granița afgană. Tot Mărginenii au dat un însemnat contingent coloniilor românești din America de Nord, dezvoltând păstoria în Statele-Unite, anume în Montana și alte cinci state*).

³⁴⁾ N. SMOCHINĂ, Expansiunea în Răsărit, conferință resumat în „Liga” nr. 2—4, 1943.

³⁵⁾ N. IORGA, Românii de peste Nistru, 1918, p. 40—42.

*) N. DRAGOMIR, Oierii Mărgineni în Basarabia, Crimeea, Caucaz și America de Nord, 1839, pp. 55, 70—1, 73, 97—8, etc.

7. *Permanența factorilor, de expansiune.*

a) *Expansiunea etnică.*

Temelia etnică pe care s'a format poporul român este deci aceea a lumii traco-ilire, pe spațiul cuprins între Alpîi Iulieni, Tatra și Pind, asupra căreia s'a așternut colonizarea și cultura romanității orientale dintre Adriatica și Marea Neagră; aceasta este o temelie din cele mai largi și mai solide pentru dezvoltarea poporului venit a recuceri întreaga patrie dacică, după inundația ei de valul slavismului, și chiar pentru expansiunea lui durabilă în toate direcțiunile. Este cert că atât rasa traco-iliră cât și cea romanică au dovedit, fiecare în parte, dar și în noua sinteză românească, însușiri eroice și politice de mână întâi, mai ales între secolii III-VI, dela Aurelian până la Mauriciu. Istoria e datoare a recunoaște însă faptul că: Imperiul roman s'a sprijinit, în cursul acestor trei secole, în primul rând pe această viguroasă romanitate orientală, pe legiunile «ilirice», greu încercate, conduse de împărații «ilirieni», aceia cari s'au ridicat din provinciile ilirice, situate între Adriatica, Dunăre și Marea Neagră. Sprijinirea Imperiului pe aceste regiuni, mutarea centrului de greutate și de apărare în aceste părți răsăritene, a cerut să se caute aici viitoarea capitală a Imperiului: Sirmul servi de reședință lui Dioclețian câțva timp, și unor Cesari după dânsul, iar Serdica era menită de Constantin cel Mare, să devină «Roma nouă», înainte de a se alege Bizanțul.

Romanitatea orientală, din provinciile sud-dunărene, se istovi astfel prin războaiele purtate necontenit la limita dunăreană, cea mai greu lovită de atacurile barbare, mai întâi ale popoarelor germanice, apoi ale celor asiatice: la 375 Asia începe a revărsa asupra Europei hoarele sale, care, isbind la Nistru și la Dunăre, vor arunca neamurile germane peste Dunăre și Rîm, în Imperiul roman.

Slăbită prin silințele ei de trei secole și jumătate (250—600), această romanitate «ilirică», din care se recrutau în primul rând oștile de elită, n'a mai putut rezista puhoiului slav, împins și el de hordurile avaro-bulgare. Iată deci, Imperiul de Răsărit, desromanizat etnicește după anul 602, își va căuta o nouă bază militară: Heraclius credea că ar afla-o în Africa, unde voia să mute și capitala (în Cartagina), dar o găsi în Asia Mică, în popoarele anatolice abia grecizate. Târziu, după vreo patru secole, când și energia raselor anatolice se va slei, Turcii vor putea să desnaționalizeze ușor întreaga Anatolie (sec. XI-XII).

Expansiunea Românilor s'a desfășurat deci pe un spațiu pe care Romanitatea fusese stăpână, în curs de 7—8 secole, dar îl pierduse în bună parte, — pe care Tracii fuseseră stăpâni și mai vechi, în curs de două mii de ani. Pe acest spațiu se va produce: mai întâi o emigrație sau risipire de grupe românești, care se întâlneau cu grupele rămase locului, din strămoșii localnici, și după aceea expansiunea celor două ramuri, daco-română și macedo-română; în calea lor, cetele de risipire sau de expansiune, dădeau peste resturi etnice și peste tradiții de cultură strămoșească de două ori milenare. Aceasta este și cauza pentru care influența românească, în motivele etnografice și în folclor, este mai evidentă și precumpănitoare asupra popoarelor streine, așezate alături de el, pe toată aria Sud-Estului european, anume în: portul popular și întocmirea locuinței cu ornamentica lor, uneltele precum și o mare parte din folclor (datini și credințe ce s'au dezvoltat pe bază tracă și românească⁵⁵). Rolul cel mare al românismului între popoarele vecine a fost definitiv fixat de către cel mai distins spirit al acestui neam, Nicolae Iorga, prin aceste cuvinte: «Identi-

⁵⁵) V. BOGREA, *Românii în civilizația vecinilor* („Anuar. Inst. Cluj“, III, 493—9) amintește în Boemia și Moravia unele „motive ornamentale... designate expres valașka“.

tatea etnică, fundamentală în tot Sud-Estul european... se menține chiar dincolo de marginile celor cari au rămas vorbind românește: haina, cântecul, jocul, credințele, poveștile sunt aceleași dela Cehi și Moravi la Ruteni, și dela Beșkizi până la Taiget... Văpsirea cu slavism (peste fondul milenar preistoric) nu trebuie să ne înșeleze dânsul, poporul român fiind singur deținătorul principal al întregii moșteniri lăsate în Sud-Est, de atâtea sinteze etnice, politice și culturale³⁶).

Încă din 1875 italianul așezat la noi ca profesor, G. Frolo, înțelegea, cu o înțuiție pătrunzătoare, să contureze spațiul vital românesc în care s'a desfășurat viața acestui popor și influența exercitată de el³⁷).

Cu mult timp înainte, însă, Gh. Șincai avea ideea precisă a expansiunii Românilor: Neamul, cu baza în Dacia Traiană se întinde peste Dunăre în Bulgaria, Serbia și Albania, mergând până în Pind, Meglena, Tracia și aiurea, «în Crimeea, Podolia, Pocuția, fără a mai vorbi de Pesta, de Agria (Egger), Mișcolț, și alte târguri ale Ungariei de peste Tisa, ... de Viena, de Ve-

³⁶) N. IORGA, Ist. Rom. vol. II, Conclusia.

³⁷) Relevat de N. IORGA în „Revista Istorică” ed. postumă XXVIII, 1942, p. 45:

„Sfera cea mai nemijlocită de expansiune a vieții românești are drept teatru vastul teritoriu ce se întinde dela Tisa până la Aspropotam și Cefis și dela Adriatica până la Marea Neagră”.

Și: „România, supt niște condițiuni ce atârnă numai de la dânsa ar putea să devină, pentru întreaga peninsulă balcanică și până la pustele Ungariei, un centru de civilizație, ale cărei rădăcini sunt chiar astăzi foarte ramificate și se referă la o sumă de precedente, anevoe de găsit așa întrunite în alt loc. Deși vecinii Românilor sunt odrasle din alte familii etnografice, totuși ei se află în nenumărate contacte cu dânsii; *fondul comun al vieții și al vorbei tracice*, care transpare încă din păturile posterioare, vestigiile adânci ale dominației romane și tradițiile Imperiului bizantin, datinile sociale, rudimentele de industrie indigenă, cântecele, legendele și proverbele, religia, cultura bisericească, ...invasiuni și tiranii seculare pățite în comun, lupte comune, sbuciumări, aspirațiuni și speranțe comune”.

neția și multe centre, și din Europa, și din Asia, în care atât s'au înmulțit negustorii, încât și-au ridicat biserici publice și anume foarte strălucite» *).

b) Expansiunea economică.

Am arătat că unul din factorii esențiali ce dau viçoare nouă răspândirii Românilor este păstoritul. Prin el se creiază o expansiune a economiei pastorale, al cărui produs de seamă, *caseus valachicus* răsare din documentele Raguzei (secolii XII-XIII) până în cele din Galiția (din secolii XIV-XVI); alături de aceste produse se cuvine să amintim pe ale industriei casnice, în legătură cu păstoria, ca obiect al negoțului practicat pe scară întinsă de ramurile păstorești ale poporului român. Morlachii dela Adriatica și Fâșeroții din Epir și Albania sunt păstori și cărăuși, asemeni Vlahilor din regatul Serbiei, cei semănați în diferite enclave dela Vrania, Prizrend, și Starivlah până la munții Dinarici, dar ei sunt capabili a schimba, în scurt timp, ocupația și să devină cei mai buni ostași, ori cei mai iscusiți negustori din Sud-Est.

Atât de mult păstoria îi distingea, în primele secole din Evul mediu, pe Românii balcanici, că numele de Vlah ajunse sinonim cu *păstor*, iar în Croația catolică cu «ortodox». Această viguroasă activitate și răspândire economică, de caracter pastoral, a luat forma, în timpurile moderne, și mai ales în ceea ce privește pe Macedo-Români, a unei puternice expansiuni urbane și negustorești, ei pătrunzând, cu istețimea lor de negustori și cu capitalul lor, până în cele mai depărtate colțuri ale Europei, până la Cadix, la Stettin și Moscova.

Impunător a fost mai ales rolul economic jucat de Români în mijlocul popoarelor vecine, nu numai ca păstori sau cărăuși — «călători» — în toată Peninsula Balcanică și aiurea, dar și ca *negustori*, întemeind orașe,

*) G. ȘINCAI, în *Elementa linguae dacoromanae* (Bianu-Hodoș) II, p. 464—5.

ori sporind activitatea lor economică în mod esențial, cum au făcut-o Aromânii în Serbia și în genere în tot Sud-Estul, sau dezvoltând agricultura și creînd viața rurală superioară, cum au făcut-o Românii ardeleni în Podolia și Galiția din secolul XI până în secolul XVI, sau Moldovenii în Transnistria și în regiunile dintre Bug și Don, atât în stepă cât și pe marginea ei, din epoca lui Ștefan cel Mare, până în zilele noastre. «Ocupațiunea cu care Aromânii s'au impus, nu numai între popoarele balcanice, ci și în streinătate, a fost comerțul. Astăzi, orașele mari și mici, în ținuturile în care sunt răspândiți Aromânii, din Grecia, Albania, Iugoslavia și Bulgaria, sunt pline de neguțători români», spune Th. Capidan³⁸⁾ cel mai de seamă cunoscător al acestei ramuri a poporului nostru. Niciunul din popoarele Peninsulei «n'a ajuns, în cursul veacurilor, la starea economică înfloritoare a Aromânilor», zice tot el în altă parte, și niciunul din centrele comerciale din interiorul ei, «n'a întrecut dezvoltarea economică a orașelor curat aromânești Gramostea și Moscopole», cel din urmă excelând și prin «pronunțata dispoziție sufletească pentru o cultură mai înaltă»³⁹⁾.

Iar sârbul Dušan Popovici a demonstrat că, «bazele negoțului în Serbia s'au pus de Aromâni» și că «al lor este spiritul dominant din târgurile sârbești»⁴⁰⁾.

Nu mai puțin importantă a fost și svâcnirea de energie ardeleană, ce s'a manifestat în același gen, în timpurile mai noi, deși pe o rază mai mică, dat fiind numărul mai restrâns al categoriei pastorale din Ardeal; prin undele lor de colonizare, trimese spre Ti-

³⁸⁾ Th. CAPIDAN, Aromânii (art. „Dacia” 1 Malu 1941).

³⁹⁾ Idem, Macedo-Românii („Anuarul Inst. Ist. Naț. Cluj”, IV) 1929, pp. 188—9.

⁴⁰⁾ Dušan POPOVICI, Despre Aromâni, trad. C. Constante, dp. 11, 12, 168.

noc, de o parte și spre platoul dobrogean până la Ecrene, de altă parte, ei ajutară la sporirea și susținerea masei românești din acele părți. Oerii Mărgineni și Mocanii au colonizat nu numai Dobrogea și părți din Cadrilater înainte de 1877, dar tot ei au atins cu turmele lor Crimeea și Cubanul, până spre Caucaz, înaintând, sporadic, chiar în Turchestan. Și să nu uităm sporul de vitalitate, dăruit de acești oeri, ca harnici economi de vite, câmpiei muntene și ca pionieri adeseori ai negoțului și industriei, în târgurile și orașele din «țară». Tot Ardelenii și Bănățenii au dat elemente îndrăznețe care au format coloniile Românilor din Statele Unite ale Americii. Participarea elementului ardelean la dezvoltarea vieții urbane, din Principate, era necesară deoarece vitalitatea lor era slăbită, în secolii XVIII și XIX, în urma marelor eforturi militare din epoca eroică (dela 1330 la 1650), cum și în urma exploatarea economice a lor, în favoarea Sultanului, de către regimul fanariot spoliator.

c) Rolul militar.

Acestor aspecte ale expansiunii se adaugă și avantajul ostășesc.

Cetele de ostași cu juzzi în frunte, asociați sub comanda unui «oștenitor» sau voevod, trecură, din secolul X înainte, la colaborarea cu hanatele turanice; în chipul acesta autonomia lor spori necontenit până în momentul când voevozii isbușesc a smulge neatârhnarea deplină, de care se bucura voevodatul transilvan, pierdută însă la căderea lui Gelu — și cele din Muntenia și Moldova, din care s'au format cele două Principate. Să amintim în treacăt că noua artă a războiului, prin care Asăneștii, Basarabii și Bogdan-Mușatinii câștigă biruințele lor, a fost deprinsă în urma unei îndelungate experiențe războinice, în legătură cu barbarii turanici; în ea se întrezărește metoda de luptă a cavaleriei asiatice, ale cărei arme și strategeme le-au cunoscut de timpuriu ai noștri.

Acestui avânt ostășesc se datorează faima Muntenilor, a Moldovenilor cum și a districtelor militare din Ardeal și Banat, de cel mai războinic popor din Sud-Estul Europei. El explică războaiele ce au asigurat, în curs de două secole, neatrănarea, căreia îi succedă, pe timp de alte trei secole, autonomia de Stat a Munteniei și Moldovei, dar mai ales prin el înțelegem epopeea cruciatei de trei secole în contra Tătarilor și Turcilor. Iar, când aceste războaie nu se vor mai putea duce pe pământul celor două țări, plecate sub jugul unui suzeran păgân, spiritul ostășesc va mâna pe ai noștri a se înrola sub steaguri străine. În secolii XVII și XVIII se produc isprăvile cetelor de Haiduci, organizați la granița păgână a Crișanei, al căror prototip fusese Baba-Novac, în epopeea reală a lui Mihai Viteazul, iar în cea legendară, Mișu Copilul. Tot lui se datora intrarea ostașilor moldoveni în Republica războinică a Cazacilor dela Nipru, în care ei formau o treime din forțele militare, cum și formarea bandelor de Uscoci, un fel de Cazaci apuseni ai luptelor cu Turcii, la hotarul Croației și al Veneției; aceștia aparțineau ramurei Morlachilor, cuprinși de slavizare la începutul epocii moderne.

Când Moldovenii din sec. XVII nu mai aveau cu cine se luptă în țara lor, ei se înrolau în companii de călăreți în oastea regelui polon, a celui suedez și a țarului rus; ei formară vestitele regimente care s'au ciocnit între ele la Pultava, unii ca mercenari ai eroului suedez, Carol XII, vreo cinci mii, pe când, de partea lui Petru cel Mare se spune că erau vreo zece mii. De la cetele voevodului Ploscănea, care merse la Kalka împotriva Tătarilor și până la «curcanii» de la Plevna, din 1877, la «divizia de fier» a Timocenilor (din oastea sârbă) cari s'au distins în războiul balcanic dela 1912, la «eroii dela Mărășești» din 1917, și la ostașii cruciatei anticomuniste în războiul mondial de azi (1941-43), același avânt ostășesc a caracterizat elita românească din toate timpurile.

d) Expansiunea culturală.

Puterea culturii românești, însemnata influență a «Românismului» în cercul popoarelor Sud-Estului european, n'a fost până azi de cât prea puțin studiată; totuși, din puținele cercetări ce avem, și una și alta ni apar într'o lumină din cele mai măgulitoare pentru neamul nostru. Epoca de ponegrire a valorii culturii românești, prin lucrări de mistificare a adevăului sau de ignoranță, s'a încheiat de mult timp. «De la bătrânul Miklosich și Gustav Mayer — afirmă scânteetorul erudit V. Bogrea — până la Wedkiewicz și Capidan, atâți învățați streini și români au dovedit, cu dosarul fără greș al limbii în mână», nedreptatea ce ni se făcea până acum, scoțând în evidență tot ei, larga influență a culturii românești asupra popoarelor vecine⁴¹⁾. În afară de domeniile mai sus arătate ale expansiunii, influența aceasta s'a manifestat și în alte domenii: lingvistic, social-juridic, religios și politic.

Sub raportul lingvistic, contactul nostru cu popoarele din Sud-Est: Ucraino-ruteni, Slovaci și Cehi, Poloni, Sârbi și Croați, Bulgari, Albanezi și Greci, dacă ne-a adus numeroase elemente care au îmbogățit limba română, în schimb și Românii au dăruit acestora o bogată terminologie pastorală, precum și un însemnat număr de termeni militari (ceată, ostaș, și alte nume de arme pe care le dă Bogrea), apoi termeni geografici (balta, bara, ciuca, mägura, etc.), fără a mai vorbi de bogata toponimie lăsată de Români în ținuturile locuite odinioară de dâșii. Cu deosebire asupra limbii bulgare influența românească a fost din cele mai puternice și aceasta s'a demonstrat în mod luminos de filologul român Th. Capidan. «Influența românească, zice el, a lăsat urme mult mai adânci în limba bulgară de cât influența slavă în limba română, căci a atins și structura ei (gra-

⁴¹⁾ V. BOGREA, *ibidem*.

matica și vocalismul) și nu s'a mărginit numai la introducerea de cuvinte»⁴²⁾.

Influența noastră asupra așezămintelor dela vecinii noștri s'a scos în evidență de toți cei ce s'au ocupat de răspândirea coloniilor pastoral-agricole spre Apus și Miază-noapte. Popoare vecine din cercul lor și-au însușit «instituțiile și normale de drept ale Românilor», precum au făcut Rutenii din Nordul Ungariei, veniți din Galiția, cari am văzut că și-au însușit chiar «dreptul vechiu românesc», numit de dânșii «valaška slobodna» (= libertatea românească) și au viețuit, după normele lui, din secolul XV până în al XVIII-lea. Puternica influență exercitată de păstorii români asupra celor unguri, slovaci și ruteni este recunoscută de mulți istorici, etnografi și filologi unguri, cari s'au ocupat, în studiile lor, de viața pastorală a acestor popoare din Ungaria⁴³⁾.

«Ciobani, cărăuși, ostași, meșteșugari, pe lângă ocupația lor de căpetenie plugăria, vechii Români s'au afirmat, prin urmare, zice V. Bogrea, cu nota lor proprie, în care excelau, în mijlocul și în folosul popoarelor vecine, creind sau transmițând atâtea elemente de cultură: o mărturisește însăși limba celor ce o tăgăduesc, arătând la tot pasul urmele rolului lor, ca factori de civilizație»⁴⁴⁾.

Românul a creiat însă și valori superioare ce culminează în personalități, în figuri uriașe ca un Dimitrie Cantemir, un Mihail Eminescu, un Nicolae Iorga, dar și în seria de personalități eminente datorite popoarelor vecine, pe care le-au ajutat a se ridica la libertate și spre binefacerile culturii, în așa măsură, încât vecinii se mândresc astăzi cu numele și valoarea lor. Ne mărginim

⁴²⁾ Th. CAPIDAN, în rev. „Dacia” 1 Maiu 1941.

⁴³⁾ Șt. MANCIULEA, în conferința amintită, citează pe Otto Hermann și Alex. Tokacs.

⁴⁴⁾ V. BOGREA, loc. cit. p. 499.

a numi câțiva, de la Nicolae Olachus și Mihail Valahus, umaniștii Ungariei, la Nicolae Milescu, produs al mediului românesc, Petru Movilă și Antioh Cantemir, tustrei luminători ai Rusiei, la Rigas din Velestin, poetul libertății grecești, la Slaveikov și Rakovski ai Bulgariei, cari se mândreau cu originea lor aromână, pentru ca să numim numai pe cei din fruntea legiunilor din cari unii au luminat patriile adoptive, iar alții au format cetele de eroi români, luptători pentru cauze streine.

e) Expansiunea politică.

Dovadă că poporul român n'a fost lipsit din naștere de spiritul politic, este însăși capacitatea sa de a-și fi creiat, din primele timpuri, cadrele necesare vieții de popor liber, acelea cuprinse în vechiul său statut național zis «dreptul românesc», adică Vlahiile sau Romaniile populare din care s'au dezvoltat voevodatele și statele monarhice. El n'a exagerat însă laturea aceasta care a împins pe vecinii săi la marele păcat de a impune jugul asupra altor popoare. Prin expansiunea politică la Români nu se va înțelege nicidecum vreo tendință către imperialism. În privința aceasta, el a urmat destinul impus de situația geografică, una din cele mai pline de risc, la marginea Europei civilizate și la locul de întâlnire al marilor Imperii ale Lumii.

Prin înjghebarea numeroaselor Vlahii medievale, Români au arătat că, orișunde s'au întins, în orice timp și orice loc au știut să-și creeze și să păstreze cadrele unice ale vieții lor naționale. Deși au fost împiedecați de conjuncturile istorice de a înfăptui de timpuriu mari unități politice, ei au exercitat cu toate acestea o influență politică însemnată asupra popoarelor vecine, în cursul epocilor medievale și moderne. Dacă nu se admite ca îndeajuns probat, prin studiul lui Gh. Murnu, că una din cele mai glorioase dinastii a Imperiului Bizantin, Comnenii

erau de neam aromân — Cantacuzinii înșiși poartă un nume tracic — este mai presus de îndoială că poporul român a dat Bulgariei, în Statul de tovărășie româno-bulgar, cea mai glorioasă epocă politică a acesteia prin dinastia Asăneștilor, care a domnit peste Bulgaria și Vlahia Hemului, timp de o sută de ani; tot el a dăruit și Ungariei apostolice pe doi dintre cei mai glorioși conducători ai ei, pe eroul creștinătății Iancu de Huniade, care fu guvernatorul Ungariei și pe fiul său, regele Matei Corvin, al cărui geniu duse Ungaria la apogeul expansiunii politice, anexând pe scurt timp: Austria, Boemia și Silezia.

Creiațiunea politică a Asăneștilor cari prin țaratul dela Târnova încercau să înfăptuiască Imperiul de concurență și de continuare a Bizanțului, adică să ia dela Greci moștenirea romană, și să pună scaunul lor în Roma cea Nouă, a fost efemeră, din cauza risipei Vlahilor Hemului și Rodopelui pe o suprafață prea întinsă. Domniile Țării Românești și Moldovei au înfăptuit însă cea mai durabilă formă de Stat din tot Sud-Estul european: regate mult mai întinse ca Polonia și Ungaria s'au prăbușit, desființate total și prefacute în provincii străine; țaratele slave din Balcani deasemenea s'au sfărâmat și s'au prăbușit cu totul, ca și Imperiul bizantin, toate înghițite de Imperiul Otoman, care a respectat cele două Principate române, datorită numai vitalității și efortării lor ostășești în curs de mai multe secole; ele au rezistat și atacului concentric, îndreptat asupra lor, sute de ani din partea a două mari regate medievale, Ungaria și Polonia, precum și a trei Imperii moderne: Turcia, Austria și Rusia.

Este inutil să mai stăruim asupra răsunetului ce avu în Europa creștină rolul de apărători ai Creștinătății, jucat de o seamă dintre Domnii celor doua mici puteri militariste române, care au stat ca două neclintite ba-

stioane la Nistru și Dunăre, în curs de mai multe secole, în fața barbariei asiatice; ele au servit chiar de model în epoca modernă, unor State de imitație, cum au fost: Ucraina Cazacilor, de la Hmelnițki înainte și, până la un punct, chiar Principatul Transilvaniei, prin secolii XVI-XVII. Nu mică a fost și influența culturală, exercitată de România tânără, după 1859, asupra noilor State balcanice, în deosebi asupra Serbiei și Bulgariei, care o lua de model în multe privințe. Mișcarea însăși de liberare a Bulgariei s'a pregătit, în curs de vreo patru decenii, pe solul nostru.

Un mare prestigiu își câștigaseră, în chiar epoca vasaletății, cele două țări românești, prin activitatea pe tărâm bisericesc a Domnilor și boerilor noștri, cari ajutau prin închinări de schituri, biserici și mănăstiri, ori prin dării directe, în bani sau în natură, instituțiile religioase ortodoxe din cuprinsul țărilor robite Imperiului Otoman, patriarhatele și mănăstirile de seamă. Unii Domni exercitau adesea, ca Neagoe, Vasile Lupu ori Brâncoveanu, un control și un patronagiu quasi-imperial asupra creștinătății din întregul Orient ortodox, o adevărată supremație religioasă a țărilor române ce durează din secolul XV până în al XIX, și le-a costat imense și incalculabile jertfe materiale; ele dublau aproape sarcina reprezentată în acel timp de suzeranitatea Sultanului.

Domnii români apar, astfel, ca patroni ai Ortodoxiei, susținători ai patriarhatelor și mănăstirilor grecești cu dependențele lor culturale și filantropice, răspânditori ai cărții în limbi streine, în: slavă, greacă, siriană, arabă și georgiană. În modul acesta ei nu fac decât să continue tradiția împăraților dela Constantinople, ai căror urmași legitimi se socoteau, o tradiție pe care țările române au susținut-o, cu grele jertfe, până la anul secularizării averilor mănăstirești prin reforma cutezătoare a lui Cuza Vodă. Este și acesta, de sigur,

un capitol însemnat din Istoria politică și culturală a Sud-Estului european!

Moștenitoare a acestor mari tradiții și dovezi de vitalitate, ce s'au arătat în mai toate domeniile de viață, al eroismului mai ales, de către poporul român și în special de cele două Principate care s'au unit la 1859, — România a neatârnată la 1877, întregită la 1918 și re-întregită în 1941, a realizat, în secolul XX, unitatea românească integrală, ca un imperativ al Destinului istoric, iar poporul român, deținător al unor bunuri spirituale, care au produs în timpurile trecute atât de mari valori istorice, se poate socoti în rândul acelor popoare, de frunte, a căror menire este de a contribui în chip tot mai larg la civilizația OMENIRII.

August 1943

Baza traco-iliră a poporului român: Expansiunea Tracilor (Secolii X—I în. de Chr.).

Baza latină a poporului român: Limita Imperiului roman între anii 106—275 la Dunăre; și provinciile latine din dreapta Dunării între anii 275—602. (Secolii III—IV după Chr.).

Expansiunea Românilor în Evul Mediu. (Între secolii VII—XV). O parte din Vlahiile numeroase, constatate prin documente.

TABLA DE MATERII

1. ORIGINEA ROMÂNILOR ȘI CONTINUITATEA LOR ÎN DACIA

	Pag.
1. Vitalitate și expansiune	3
2. Exemple de expansiune politică și culturală la alte popoare	5
3. Formele expansiunii popoarelor. Succesiunea Imperiilor . .	9
4. Originea poporului român. {	
A) Problema etnică	11
B) Problema continuității	13
C) Problema Daciei neroma- nizate (barbaricul)	19
5. Românizarea Daciei extraprovinciale (Barbaricul). Nașterea poporului român	19
6. Plecarea Slavilor și prima reconchistă în Dacia	24
7. Voevodatele sau Vlahiile și expansiunea românească sub Hanatele turanice	27

II. EXPANSIUNEA ROMÂNEASCĂ PESTE LIMITELE DACIEI, ÎN EVUL MEDIU. FACTORII EXPANSIUNEI.

1. Factorii interni ai continuității și expansiunii	33
1. Ideea de libertate și păstoria	33
2. Datina română și dreptul românesc	35
3. Factorul ostășesc	37
4. Ideea creștină-ortodoxă	39
2. Cele trei ramuri de Români	41
3. Dacoromânii din Sudul Dunării: (Timocenii, Dicienii, Păs- torii Hemului)	43
4. Macedoromânii	47
5. Românii Apuseni	51
6. Expansiunea dacoromână spre Nord-Vest și Nord	58
7. Expansiunea spre Răsărit	63
8. Dispariția Vlahiilor mărunte	65

III. EXPANSIUNEA ÎN EVUL MODERN. NOUL ROL AL FACTORILOR DE VITALITATE.

1. Situația Dacoromânilor din dreapta Dunării și avântul economic al Macedoromânilor	67
2. Soarta Vlahilor apuseni	73
3. Desnaționalizarea Vlahilor de pe clinele Carpaților Nordici	75
4. Granița etnică de Apus	78
5. Expansiunea modernă a Moldovenilor spre Răsărit	81
6. Permanența factorilor de expansiune în viața poporului român	84
a) Expansiunea etnică	84
b) Expansiunea economică	87
c) Rolul militar	89
d) Expansiunea culturală	91
e) Expansiunea politică	93

ADDENDA

La pag. 80 al. I: „Este vorba de episcopul ungar din Ungvar care în 1800, repetă ordinul: „Ca nime, din (a)cea învățată școală lăti-nească, fără de știința românească, fără care nici cumva n'ar putea sluji în preoție norodului său, să nu îndrăsnească a venire și preoție a cere“. (N. Iorga, *Istoria Românilor* VIII. pag. 164, nota 6).

PUBLICAȚIILE CASEI ȘCOALELOR

1942 — 1943

Au apărut:

Antologia filosofică
Studii istorico-filosofice
Momente solemne
Orizonturi filosofice
Filosofie și Poezie
Soluțiile Artei de cultură modernă
Immanuel Kant
Teofrast
Plutarch
Lecții de logică
Școala activă
Despre mângâierile filosofiei
(Boetius)
Etnicul românesc
Pedagogia contemporană
Școala tradițională și școala
de mâine
Metode de educație
Palaestrica
Aspecte din civilizația romană
și elenă
Răsfoind scriitorii clasici
Istoria literaturii italiene
Titu Maiorescu și posteritatea
sa critică
Antologia ideologiei Junimiste
Titu Maiorescu și contemporanii
Pictorul Mirea
Pietre de vad, vol. III
Valori literare în opera lui Filimon

N. Bagdasar, V. Bogdan, C. Narly
I. Petrovici
I. Petrovici
I. Zamfirescu
T. Vianu
Edgar Papu
tr. T. Brăileanu
tr. C. Fedeleș
tr. N. Barbu
C. Rădulescu-Motru
I. C. Petrescu

tr. David Popescu
C. Rădulescu-Motru
G. G. Antonescu

M. Biciulescu
C. Narly
C. Kirițescu

C. Gerota
I. M. Marinescu
Liberale Netto

E. Lovinescu
E. Lovinescu
E. Lovinescu
N. Petrașcu
Emanoil Bucuța
N. Mihăescu

Aspecte lirice contemporane
Pe urmele lui Don Quichote
Drumuri de lumină
Clasicii noștri
Culesul de Apoi
Vifor sub stele
Ch marea soarelui
Bulgaria
Cronica lui Ștefan cel Mare
(versiune germană)
Legenda lui Afrodițian Persul
Tiponimie veche românească
Continentalul care se deșteaptă
Cetatea de munți
Sfaturi pentru studenți
Pământul românesc și frumusețile
lui
Poezii populare
Povești
Amintiri
Basmele Românilor
Alixandria (Viața lui Alexandru
Machedon)
Legende, povestiri și obiceiuri
Românii din Secuime
Când Moldovenii țineau strajă
la Nistru
Povești basarabene
Povești din satele noastre
Faptele de vitejie ale lui Ștefan
cel Mare
Dela noi
Emigranții din Brazilia
Varlaam și Ioasaf
Mica Pravilă
Apa cea vie
Basmele crivățului
Plante medicinale
Puterile credinței
Orașe din Transilvania
Tradiție și poezie
Poezii alese
Pagini de critică de artă
Originea și expansiunea Româ-
nilor
Soare Răsare
Povești

S. Cioculescu
Al. Popescu-Telega
Radu Cosmin
Vladimir Streinu
S. Tzigara-Samurcaș
Gh. A. Cuza
P. State
Col. A. Budiș

I. Kițimia
D. Simonescu
Pr. C. Matasă
C. S. Antonescu, I. Roșca, A. Coteț
G. Vâslan
G. Vâslan

G. Vâslan
V. Alecsandri
I. Creangă
I. Creangă
P. Ispirescu

Ion Pop Reteganul
R. Cioflec

Ap. D. Culea
S. T. Kirileanu
M. Vulpescu

S. T. Kirileanu
Lecca Morariu
I. M. Răureanu

N. Mihăilescu
Al. Lascarov-Moldovanu
Emanoil Bucuța
I. Rovența
M. Pricopie
M. Popescu
I. I. Pillat
V. Demetrius
N. Zambaccian

N. A. Constantinescu
El. Mătasă
I. Demetrius

Sub tipar:

<i>Esseuri filosofice</i>	C. Georgiade
<i>Statul atenian-Aristotel</i>	tr. Șt. Bezdechi
<i>Finalitatea ideală a existenței umane</i>	Dr. C. Micu
<i>Etsica nicomahică</i>	tr. Tr. Brăileanu
<i>Reconstrucția filosofică</i>	M. Florian
<i>Introducere în sociologie</i>	Eugeniu Speranția
<i>Istoria literaturii române moderne</i>	Șerban Cioculescu, Vl. Streinu și Tudor Vianu
<i>Istoria literaturii latine</i>	N. Herăscu
<i>Orientări metodologice pentru istoria literaturii române</i>	Șt. Ciobanu
<i>Medicină socială</i>	Dr. C. Banu
<i>Folklor medical românesc</i>	I. Candrea
<i>Iconografie românească</i>	Olga Greceanu
<i>Fonetica</i>	Tache Papahagi
<i>In cumpăna vremurilor</i>	A. Mândru
<i>Istoria teatrului românesc</i>	I. M. Sadoveanu
<i>Teatrul românesc în versuri</i>	Al. Ciorănescu
<i>Demiurgul</i>	Dr. Voiculescu
<i>Electra-Sofocles</i>	G. Murnu
<i>Oedip-Sofocles</i>	G. Murnu
<i>Infernul (Divina Comedie)</i>	G. Tundrea
<i>Teatru</i>	I. Luca
<i>Arta veche românească</i>	Al. Tzigara-Samurcaș
<i>Copernicus</i>	C. Pârvulescu
<i>Didactica Magna</i>	Comenius
<i>Emile, I, II</i>	J. J. Rousseau
<i>Mitropolitul Varlaam, răspuns la Catechism</i>	N. Cartoian
<i>Udriște Năsturel</i>	E. Turdeanu
<i>Documente din arhivele Bistriței</i>	Al. Rosetti
<i>Cea mai veche Pravilă românească</i>	N. Cartoian
<i>Nuvele Reiner Maria Rilke</i>	tr. Iulia Murnu
<i>Viața păstorească</i>	O. Densușianu
<i>Poezii</i>	M. Eminescu
<i>Povestea vorbii</i>	A. Pann
<i>Isopia</i>	P. V. Haneș
<i>Scriitorii bucovineni</i>	tr. I. Rădulescu-Pogoneanu
<i>Leonard și Ghertruda</i>	Porfirie Fală
<i>Pagini basarabene</i>	L. Demetrius
<i>Povestea poveștilor</i>	C. Negruzzi
<i>Pacatele tinereții</i>	I. Ghica
<i>Scrisori</i>	I. I. Caragiale
<i>Proză</i>	

Piatra Craiului
Planșe - țesături naționale
Viermele de mătase
Aspecte culturale
Heraclit din Efes
Suflet românesc
Marginalia
Focul viu
Evangelhia naturii
Prin munții și văile Moldovei
Bhagavadgita
Titu Maiorescu și contemporanii
vol. II
Scritorii ocazionali
Poeme străine
Asistența copiilor orfani și azilul
Elena Doamna
Autorii și actorii
Valoarea artei în renaștere
Primitivii
Luchian, Andreescu, Grigorescu
Anatomia și artele plastice
Mic manual de igienă vocală
Floare mică
Determinatorul plantelor cu flori
Literatura Transilvaniei
Folklor românesc
Din trecutul românesc al Jud.
Satu-Mare
Rudarii
Cervantes
Datini și muncă
Figuri și note istorico-literare
Cuib de Șoiml
Raite, prin țară
Povestiri morale
Izvod
Filosofia lui Tolstoi
Fichte
Introducere în Sociologie
Metafizica ființei parțiale
Viața și opera lui Kant
Lumea ca ascensiune și degradare
Priviri peste veacuri
Cum să ne îngrijim gura și dinții
Valoarea artei în renaștere

Ionescu-Dunăreanu
 Maria Panaitescu
 Aurelia Simionescu
 Gr. Tăușanu
 N. Mihăescu
 I. C. Buricescu
 M. Iorgulescu
 C. Vasiliu
 Șt. Zeletin
 I. Găvănescu
 Th. Simensohy

 E. Lovinescu
 E. Lovinescu
 Gh. Murnu

 M. Grecu
 Corneliu Moldovanu
 Al. Marcu
 N. Petrescu
 V. Beneș
 Dr. Atanasiu
 Maria Mihălcescu Sburan
 Ec. Talaz
 M. Brândză
 Ion Breazu
 M. Olinescu

 Șt. Meteș
 Ion Chelcea
 Al. Păposcu-Telega
 Ap. D. Culea
 O. Botez
 I. C. Bistrițeanu
 Ion Petrovici
 I. M. Răureanu
 G. Lesnea
 V. Harea
 C. Lăzărescu
 Mihai Ralea
 C. Ottaviano
 I. Petrovici
 I. Floru
 V. Eftimiu
 Dr. Valeriu Mușatescu
 Al. Marcu

